

likamvs

ČASOPIS MUZEJA LIKE GOSPIĆ

4

GOSPIĆ
2022.

GOSPIĆ • GODINA IV • LISTOPAD 2022. • broj 4

LIKAMVS

Časopis za popularizaciju muzejske djelatnosti.
Izlazi jednom godišnje.

IZDAVAČ

Muzej Like Gospić

ZA IZDAVAČA

dr. sc. Tatjana Kolak

GLAVNA UREDNICA

Marija Rukavina Vranić

UREDNIŠTVO

**Tatjana Kolak, Marija Rukavina Vranić,
Vesna Bunčić, Ivan Kovač, Tara Pivac Krpanić**

LEKTURA

Uredništvo

KOREKTURA

Uredništvo

FOTOGRAFIJE

**Fototeka MLG (Iva Maras, Tatjana Kolak,
Josipa Starčević Prpić), Arhiva MLG,
privatni obiteljski album, Arhiva HRZ
(L. Čataj, J. Škudar, F. Ovčarić, Lj. Gamulin),
Arhiva Hrvatskog prirodoslovnog muzeja
(Josip Poljak, Nives Borčić), Marko Čuljat,
<https://radio-gospic.com>, <https://mcnikolatesla.hr>,
<http://www.croatianhistory.net>, <https://en.wikipedia.org/>,
<https://res.cloudinary.com>, <https://www.teslasociety.com>**

LIKOVNO-GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Ivana Pavičić

TISAK

Printorial d.o.o., Zagreb

NAKLADA

300 primjeraka

ISSN 2706-1159

**UDK 069
(051)**

AUTORI TEKSTOVA U OVOM BROJU

A. A. B. – Ana Azinović Bebek

I. K. – Ivan Kovač

I. S. – Ivana Starčević

J. S. P. – Josipa Starčević Prpić

M. R. V. – Marija Rukavina Vranić

S. J. – Sanja Japundžić

T. P. K. – Tara Pivac Krpanić

T. K. – Tatjana Kolak

V. B. – Vesna Bunčić

V. K. – Vjekoslav Kramberger

ADRESA ČASOPISA

dr. Franje Tuđmana 3

53 000 Gospić

Tel.: +385 (0)53 560 546

E-mail: info@muzejlike.hr

www.muzejlike.hr

Likamvss

ČASOPIS MUZEJA LIKE GOSPIĆ

4

GOSPIĆ
2022.

Riječ urednika	3
Najstariji novac u Lici	4
Ukop svećenika s kaležom iz kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju	13
Kome su se Ličani utjecali za pomoć?	20
Dragi <i>amice</i>	34
Velebitski zapisi i fotografije	40
Jedan Božić u Lovincu	49
Animalizam u djelima Gustava Haueisea Likana	56
Muzej Like Gospić kroz manifestacije u 2021.	63
Nikola u Karlovcu	70
Nikola Tesla – posljednje godine u blještavilu i samoći New Yorkera... ..	75
IN MEMORIAM	
Zvonimir Šuper	80
Karlo Posavec	82

Poštovani čitatelji,

neizmjereno nam je zadovoljstvo dati vam na uvid novi broj našeg muzejskog časopisa. U ovom četvrtom broju *Likamvsa* objavljujemo deset tekstova različite tematike iz ličke kulturne baštine, stoga vjerujemo da će svatko pronaći ponešto zanimljivo za sebe.

Na prvim stranicama časopisa Vjekoslav Kramberger, numizmatičar i falerističar, upozna nas s najstarijim novcem koji kola Likom u posljednjim stoljećima prije Krista. Dr. sc. Ana Azinović Bebek, konzervatorica savjetnica, arheologinja iz Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu, u svom članku nam donosi primjer ukopnog kaleža iz kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju.

Arheološka istraživanja crkvenih lokaliteta otkrila su svetačke medaljice koje su danas značajan izvor pobožnosti i duhovne baštine Like tijekom 18. i 19. st. s kojima nas u svom članku *Kome su se Ličani utjecali za pomoć* upoznaje dr. sc. Tatjana Kolak, muzejska savjetnica. Ista autorica napisala je i *In memoriam* gdje iznosi sjećanja na prerano preminulog kolegu Zvonimira Šupera, kao i na dugogodišnjeg muzejskog suradnika, šumara i slikara Karla Posavca.

U članku *Dragi amice* Ivan Kovač, kustos povjesničar nam predstavlja privatne dopisnice iz Prvog svjetskog rata s kojima se pruža uvid u svakodnevni život „malog“ čovjeka, dok nas Tara

Pivac Krpanić, kustosica etnologinja upoznaje s tradicionalnim božićnim običajima u Lici s posebnom pažnjom na lovinački kraj sredinom 20. st.

Planinarski putopisac i strastveni zaljubljenik u Velebit, dr. Josip Poljak iza sebe je ostavio bogatu i raznoliku ostavštinu, između ostalog, fotografije koje na osobit način dočaravaju ljepote krških oblika i velebitskih krajolika s kojima nas upoznaje Sanja Japundžić, viša kustosica Geološko-paleontološkog odjela u Hrvatskom prirodoslovnom muzeju u Zagrebu. Vesna Bunčić, muzejska savjetnica u svom nas članku upoznaje s temom animalizma u slikarstvu Gustava Haueise Likana, a Marija Rukavina Vranić, muzejska dokumentaristica, u stalnoj rubrici *Muzej Like Gospić kroz manifestacije u 2021.*, referira se na tradicionalna muzejska događanja.

U Teslin svijet uvode nas Ivana Starčević i Josipa Starčević Prpić, koordinatore za promotivne aktivnosti te nas upoznaju s Teslinim odrastanjem, posebno se osvrnuvši na njegov boravak u Karlovcu od 1870. do 1873., Teslinim boravkom u Americi, odnosno posljednjim godinama koje je proveo u samoći hotela *New Yorker*.

Iskreno se zahvaljujem svim suradnicima i autorima tekstova koji su sudjelovali u kreiranju četvrtog broja *Likamvsa*.

Urednica

Najstariji novac u Lici

Uovo poprilično su-
ludo doba čovje-
čanstva, proteklih nekoliko
godina obilježeno svjetskom
pandemijom te od nedavno ratom
u Europi i zveckanjem atomskim oružjem, a što sve
skupa rezultira velikom ekonomskom krizom čiji se
vrhunac još nikako ne nazire, Hrvatska se trenutno
nalazi i na monetarnoj razmeđi. Hrvatska kuna,
monetarna jedinica suvremene Hrvatske, nakon
gotovo tri desetljeća optjecaja odlazi u ropotarni-
cu povijesti i kuna prema svim najavama, 2023.
postaje povijesni novac, a umjesto nje u hrvatski
monetarni sustav uvodi se euro kao standardna
valuta Europske unije čija smo sastavnica od 2013.
Kada određena valuta postaje povijesni novac to
znači da više neće biti u optjecaju i imati mone-
tarnu vrijednost, novac postaje povijesni artefakt,
a zanimanje za takav predmet iskazuju isključivo
numizmatičari, odnosno osobe koje se bave prou-
čavanjem starog novca, znanstveno ili amaterski.
Ovo je izvrsna prigoda da se numizmatički vratimo
u vrlo daleku prošlost, u vrijeme kada su Likom
neovisno gospodarili Japodi i upoznamo kakvim su
se novcem služila japodska plemena međusobno ili
u eventualnoj razmjeni dobara sa svojim susjedi-
ma Liburnima. Prema svim indicijama koristili su

jednak novac, vrlo enigmatičnog podrijetla, a što
pripada u najstarije primjere monetarne razmje-
ne, ne samo u Hrvatskoj, nego na širem prostoru
ovoga dijela Europe, izuzevši monetarnu tradiciju
Grčke te naroda s italuskog poluotoka i Sicilije. Ja-
podi i Liburni nisu kovali vlastiti novac, no novac
je kao platežno sredstvo u posljednjim fazama ove
dvije kulturne skupine itekako kolao.¹ Vrijeme je
to posljednja tri stoljeća prije Krista, od vremena
helenističkog utjecaja na ova dva naroda pa sve
do prvih rimskih osvajanja istočne obale Jadrana
i njenog konačnog zauzimanja te širenja rimske
carske kulture na ove prostore.

No svakako je najzanimljivije podrijetlo tog nov-
ca koje dolazi niti više niti manje, nego s prostora
sjeverne Afrike (današnjih država Alžira, Tunisa i
Egipta), odnosno nekadašnjih kraljevstava Numi-
dije, Kartage i ptolomejskog Egipta. Taj je novac
najbrojniji na mnogim japodskim visinskim nase-
ljima – gradinama, no osim njega u velikoj mjeri za-
stupljen je i protonovac i novac Rimske Republike,
zatim u manjoj mjeri novac grčkih gradova u južnoj
Italiji, Siciliji i rijetko grčkih kolonija na hrvatskim

¹ U arheološkom pogledu taj vremenski period bi odgovarao 6. i 7. fazi
japodske kulture, odnosno 5b. fazi liburnske kulture, a zbog fenomena
pojave velike količine stranog novca možemo ga nazivati „monetarna
faza“ ove dvije kulturne skupine.

otocima (Vis, Hvar) te jednako tako rijetko keltski novac kao priljev s prostora sjeverne Hrvatske ili Slovenije.² Ovo je prilika da upoznamo te stare i iznimno zanimljive monete kojima su trgovali stari Japodi.³

U znanstvenoj numizmatici sve je započelo krajem 19. st. kada je u Mazinu nedaleko Gračaca, prilikom zemljanih radova, svjetlo dana ugledala velika ostava brončanog novca i koji je srećom kao skupni nalaz završio u Arheološkom muzeju u Zagrebu, i postao predmetom znanstvenog proučavanja narednih stotinu godina.⁴ No takav veliki nalaz, kao ostava koju je netko sakrio zakopavši ju u zemlju, vrlo vjerojatno uslijed ratne opasnosti, nije bio jedini – sljedećih desetljeća zabilježen je niz takvih ostava diljem nekadašnje Japodije – današnje Like i

sjeverozapadne Bosne.⁵ Po tom prvom eponimnom nalazištu u Mazinu ta vrsta nalaza prozvana je „mazinski tip ostave.“ Sve donedavno bilo je ustaljeno mišljenje da se taj novac uglavnom sakrивao u ostave kao materijal za daljnju obradu te da nije bio u optjecaju. U posljednje vrijeme znanstveni pristup proučavanja pojedinačnih nalaza najstarijeg novca iz Like i sjeverne Dalmacije donio je jedan sasvim suprotan zaključak, da je novac bio u monetarnoj uporabi u gotovo svim japodskim i liburnskim središtima koja su živjela u heleniziranim fazama ove dvije kulturne skupine. Ono što je pod velikim upitnikom i što ostaje temom daljnjih rasprava, a što može razriješiti samo interdisciplinarni pristup toj problematici, uz naravno učestala arheološka iskapanja na gradinskim naseljima, jest pitanje podrijetla tog novca. Na pitanje od kuda na ovim prostorima toliko sjevernoafričkog antičkog novca, toliko novca s prostora italskog poluotoka, vrlo je složeno dati pravi odgovor. Postoje teorije i pretpostavke, no oko njih se još vode rasprave i konkretan odgovor ćemo očito dobiti u budućnosti. Ovim radom se

² Proučavanje pojedinačnih nalaza predcarskog novca na prostoru Liburnije, započeo je prof. Mato Ilkić sa Sveučilišta u Zadru. Prostor Japoda, odnosno Like, sasvim je spontano ušao u tu sferu interesa, nakon što je primjećena velika, u neku ruku i veća količina pojedinačnih nalaza naspram sjeverne Dalmacije. Informacije su prikupljane i bilježene i o novcu na prostoru sjeverne Dalmacije izdano je više radova, no o problematici monetarne predcarske Like za sada tek nekoliko. Za detaljnije o mjestima nalaza, količini, vrstama, stanju kovanica vidi u: Cesarik, Nikola; Kramberger, Vjekoslav. 2018. Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na području Like. *Diadora* 32. 105-152; Ilkić Mato, Rebić Markica. 2014. Noviji nalazi predcarskog novca iz Japodije i južne Liburnije. *INCC 2013: Zbornik radova 7. Međunarodnog numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*. Ur. Dobričić Julijan. Rijeka; Ilkić, Mato. 2018. Lički nalazi farskog i isejskog novca. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 111 No. 1. 57-66.; Kolak, Tatjana; Šeparović, Tomislav. 2020. *Numizmatička topografija Like – od najstarijih vremena do početka 16. stoljeća*. Muzej Like Gospić. Gospić.

³ Ovdje nećemo spominjati mjesta nalaza pojedinih kovanica, nego ćemo „enciklopedijski“ upoznati izgled novca i njihovu povijesnu pozadinu. Fotografije novca u ovom radu su iz privatne zbirke, kovanice potječu s nekoliko lokaliteta s prostora Like i kao nalaz bit će predstavljene posebnim ozbiljnim radom koji će ih katalogizirati i detaljno obraditi. Za nekoliko primjeraka novca u prilogima se ne zna mjesto nalaza.

⁴ Brunšmid, Josip. 1897. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. V. Našašće italjskih i afrikanskih novaca u Mazinu, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva N.s.* 2 (1896. – 1897.), 42-103.

⁵ Mirmik, Ivan. 2009. Nacrtna numizmatičke topografije Like. *Identitet Like: korijeni i razvitak, Knjiga II*. Ur. Holjevac, Ž. Zagreb. Gospić, 442-492.

nećemo baviti navedenom problematikom, već se osvrnuti na upoznavanje moneta, njenih emitenata, izgleda i numizmatičkih zanimljivosti. Zgodno je svakako spomenuti par činjenica i povijesnih okolnosti kada se taj novac kuje i kada počinje kolati Mediteranom. Liburni su u to vrijeme bili izrazito vješti pomorci, samim time i trgovci te su njihovi brodovi, tzv. „liburne“ bile vrlo poznate narodima antičkog Mediterana. Japodi su također imali izlaz na more u Podvelebitskom kanalu, imali su velike prirodne i gospodarske resurse poput drvene građe i krzna.

Najstariji novac koji se u velikoj količini pojavljuje u Lici i Sjevernoj Dalmaciji, jest novac Kartage i kuje se u vrijeme Drugog punskog rata (218. – 201. pr. Kr.), obilježenog Hanibalovom ratnom Odisejom na europskom tlu, a koji se slobodno može nazvati svjetskim ratom u pravom smislu te riječi. Nešto kasnije, to je doba obilježeno sve većom dominacijom Rimske Republike i osvajanjem prostora koji su obilovali prirodnim resursima – najprije prema prostoru Hispanije (današnja Španjolska) koja je bila bogata rudom srebra, potom na istok, Balkanski poluotok i šire. Rimljani su Japode u više navrata pokušavali pokoriti i njihova povijest kao neovisnog naroda koji je naseljavao ove krajeve, završava 33. g. pr. Kr., a naročito na prijelazu tisućljeća, kada Rim konačno osvaja istočni dio Jadrana te uspostavlja svoju vlast, osnivajući gradove, gradeći ceste, a domicilno stanovništvo novači u rimsku vojsku. Japodi su od tada sastavni dio rimske kulture, a na prostoru Like se, kao i na području čitave današnje Hrvatske koristi rimski novac, što će trajati do uništenja Rimskog Carstva u 5. st. i nastankom jedne nove ere u povijesti ovog dijela svijeta.

SJEVERNOAFRIČKI NOVAC

Već smo spomenuli Kartagu, Numidiju i ptolemejski Egipat. Udaljenost tih zemalja od Like je poprilična i logično je da je novac morao stići morskim putem na naše prostore. No opet se pitamo kako je ovdje dospio? Trgovinom, savezništvom s Kartažanima, trgovinom s Rimljanima ili nešto treće? Sav novac koji potječe s prostora sjeverne Afrike izrađen je od bronce različite kakvoće, od primje-

Primjerak manje monete Kartage (AE 22).
Na reversu uz konja često ima prikaz palme, sunca, itd.
Mjesto nalaza: Mazin.

raka vrlo visoke, do primjeraka vrlo niske kvalitete bakrene slitine u koju su miješani drugi metali. To je svakako bilo uvjetovano ratnim djelovanjima, a što se uvijek, pa i u modernoj povijesti odražavalo na izradu novca.⁶ Interesantno je što su najstarije kovanice Kartage koje se nalaze na prostoru Japoda kovane za vrijeme Drugog punskog rata (218. – 201.

⁶ U ratnim okolnostima velika količina metala odlazila je za izradu naoružanja. Primjerice, u ratovima novoga vijeka bronca se koristila najviše za izradu topova. U svjetskim ratovima 20. st. bakar je odlazio u izradu municije, a novac kojemu je osnova bakar, izrađuje se od zamjenskih metala, primjerice cinka, aluminija, kositra i drugih „mekših“ kovina koji nisu toliko iskoristivi u vojnoj industriji. Takav kovani novac je daleko lošije kvalitete i nije trajan kao bakreni ili brončani novac.

Primjerak veće monete Kartage (AE 29).
Mjesto nalaza: Mazin.

g. pr. Kr.). Manje monete s karakterističnim prikazom konja zakrenute glave unatrag na reversu, prosječnog su promjera oko 20 mm. Kovanice nešto većeg promjera (oko 30 mm) kovane su između 200. i 146. g. pr. Kr. i imaju prikaz konja u galopu; prednja noga mu je ispružena i glavom gleda naprijed. Svakako najrjeđe monete Kartage predstavljaju

Najveća kovanica Kartage težine 96 grama (AE 45).
Na reversu iznad konja ima prikaz sunčevog diska.
Mjesto nalaza: nepoznato.

vrlo krupne i teške kovanice (oko 45 mm i 90 gr) koje također imaju prikaz konja (to je i najkrupniji kartaški novac) te on datira nakon 200. g. pr. Kr., dakle nakon Drugog punskog rata. Sve kovanice Kartage imaju na aversu prikaz glavne punske božice Tanit s dijademom koja gleda u lijevo. Štovana božica Tanit bila je zaštitnica plodnosti i *nebeska majka*.

Drugi najzastupljeniji novac sa sjevernoafričkog tla je numidijski novac, odnosno novac numidijskih kraljeva Massinise i njegovih nasljednika od kojih se često spominje Micipsa. Također je izrađen od bronce različite kvalitete te datira od početka 2. st. pr. Kr. do 118. g. pr. Kr., tj. do vremena rimskog osvajanja Numidije i uspostave njihove vlasti na prostoru tog poraženog kraljevstva. Na svim kovanicama je na aversu prikaz bradatog muškarca koji gleda u lijevo i koji označava spomenute vladare.

Teško ih je razlikovati, zato se u stručnoj literaturi obično navodi da novac pripada numidijskom kralju Massinisi ili njegovim nasljednicima. I na novcu Numidije na reversu nalazi se konj, ali u trkaćem položaju. Ovaj novac na našim prostorima poznat je u jedinstvenoj veličini promjera između 26-29 mm.

Posljednji novac zastupljen u Lici iz ove egzotične skupine je novac Egipta pod vlašću Ptolomejevića, kraljeva koji potječu od

Ptolomeja I. Sotera (367. g. pr. Kr. – 283. g. pr. Kr.), vojskovođe Aleksandra Velikog koji je nakon Aleksandrove smrti zavladao Egiptom i osnovao ovu Dinastiju koja vlada sve do 30. g. pr. Kr., odnosno do konačnog rimskog osvajanja Egipta. On nije tako učestao kao novac Numidije i Kartage, ali ima dobru zastupljenost u predcarskim numizmatičkim nalazima na prostoru, kako Like, tako i Sjeverne Dalmacije. Na njemu se na aversu nalazi prikaz bradatog i kovrčavog Zeusa Amona⁷ koji gleda u desnu stranu, dok na reversu egipatski oraó (ponekad i dva) stoji na munjama, a uokolo njega natpis na grčkom ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ-ΒΑΣΙΛΕΩΣ (u slobodnom prijevodu „Kralj Ptolomej”). Također, novac je urešen monogramima te ponekad i rogom obilja. Premda ptolomejski Egipat poznaje i srebrni novac, na prostoru Like takvi primjerci nisu zabilježeni u poznatoj literaturi. Egipatski novac koji potječe s japodskih gradina je uglavnom od kvalitetnije bronce, kovanice su raznih veličina i težina, a najteže monete su promjera preko 40 mm. Novac koji nam izgledom najbolje dočarava antički Egipat, onakvoga s kakvim se danas susrećemo iz raznih medija, su krupnije brončane kovanice (oko 30 mm) na čijemu aversu stoji glava Izide (Isis), staroegipatske božice braka, magije i medicine. Revers je istovjetan ostalim brončanim kovanicama ptolomejske ere Egipta koje su također nađene u Lici.

⁷ Zeus Amon je vrhovno božanstvo koje su Grci u dolini Nila kombinirali značajkama vrhovnika s Olimpa Zeusa i glavnog egipatskog božanstva Amona Ra. Zeus Amon je postalo vrhovno božanstvo u Egiptu za vladavine Ptolomejevića, a interesantna je i poveznica između Aleksandra Velikog i Zeusa Amona.

Brončani novac Numidije (AE 28). Postoji serija kovanica koji između nogu konja imaju slova na hebrejskom. Prema mišljenju nekih radi se o inicijalima određenih numidijskih kraljeva. Mjesto nalaza: Mazin.

Ptolomej VI. Filometor (180. –145. pr. Kr.), manja brončana kovanica s dva orla na reversu (AE 21). Mjesto nalaza: nepoznato.

Ptolomej VI. Filometor (180. –145. pr. Kr.), (AE 27). Novac kovan u Aleksandriji. Na aversu nosi prikaz Izide. Mjesto nalaza: nepoznato.

RIMSKI REPUBLIKANSKI PROTONOVAC I NOVAC

Pod pojmom protonovac podrazumijevamo sve što je prethodilo novcu kakvoga poznajemo, ali je imalo ulogu medija pri razmjeni dobara ili monetarnoj razmjeni koja će se tek kasnije usavršiti. U čovjekovoj prapovijesti puno je tih primjera bilo diljem svijeta – od naturalnog novca, poput školjaka, puževa, zatim staklenih zrna i slično, pa sve do obrađenih metalnih komada koji su služili u trampi. U rimsko-republikanskom svijetu to su najprije grubi komadi lijevane bronce nepravilnih oblika i raznih težina koje nazivamo *aes rude* (u slobodnom prijevodu *bakrene rude*). Zatim su tu razni oblici lijevane bronce bez ikakvih oznaka, čiji nas oblici podsjećaju na ploče, šipke, pogače itd., a nazivamo ih *aes formatum*, kao formirane oblike od bronce. U ovu skupinu spadaju još i primjerci

aes signatum, što su lijevane brončane ploče pravokutnog oblika, a sadrže kombinirane prikaze iz prirode tadašnjeg rimskog svijeta. Prosječne težine su oko 1350 gr. Ovaj rimski protonovac zabilježen je i u ostavama (Mazin i ostale) i među pojedinačnim nalazima, premda se o pojedinačnim nalazima tek nedavno počela voditi briga. Sve donedavno o primjercima *aes rude* i *aes formatuma* gotovo da nije bilo niti riječi u domaćoj literaturi (izuzevši nalaze u ostavama) premda se zapravo radi o najčešćim pojedinačnim nalazima kada iz općenitog gledišta sagledavamo sliku najstarijeg novca u Lici. Grubi komadi bronce *aes rude* lako podsjećaju na kamenje i samo znalci ih mogu prepoznati kao arheološke i vrlo vrijedne povijesne artefakte. Rimljani su novac zvali *pecunia*, što dolazi od latinske riječi za stoku ili blago i to nas vraća u doba robne razmjene gdje je stoka bila mjerilo bogatstva. A upravo jedan od prikaza na ovim prvim označenim broncama koje nazivamo *aes signatum*, jest prikaz goveda. Interesantno je što su se te teške masivne brončane ploče

Veliki ulomak partažiranog komada *aes formatum* (63x36x49 mm / preko 200 gr.) s karakterističnim rubom na kojemu se vidi otisak kalupa u kojima su se komadi lijevali.

Primjerci „sitnijih“ amorfnih *aes rude* težine između 30 i 60 gr.

Primjerci *aes formatuma* i *aes rude*. (5.–3. st. pr. Kr.) Mjesto nalaza: Mazin.

komadale uslijed trgovine i potrebe za manjim, sitnijim komadima. Ovaj protomonetarni sustav datira između 5. i 3. st. pr. Kr.

Uz rimski protonovac, zastupljeni su i primjerci rimskog republikanskog novca. Republikanski novčani sustav je složen i nećemo se zadržavati na detaljima, no treba naglasiti da je u tadašnjem rimskom svijetu novčana jedinica bio *as* i da su prve rimske brončane kovanice težile 327,45 gr (!). Taj novac se naziva *aes grave* i smatramo ga nastavkom i novčarskim napretkom u rimsko-republikanskom dobu. Dijelio se i na manje nominale, ali i dalje prevelike „kovanice“ iz današnjeg ugla gledanja. Smatra se da je nastao nakon 290. g. pr. Kr. i s vremenom je gubio na težini. Oko 217. g. pr. Kr. kovan je i dalje kao *as*, s težinom jedne unce, što

je nešto više od 30 gr. Na *asu* je na naličju prikaz dvoglavog Jana te na manjim vrijednostima prikazi glava drugih rimskih božanstava poput Jupitera, Minerve, Herkula, Merkura i dr. Na reversu je uvijek prikaz pramca lađe gdje stoji natpis ROMA. Novac koji karakterizira rimska osvajanja. Like i prostora Japoda je svakako rimski republikanski *denar*, novac kovan od srebra (između 3,4 i 4 gr), najprije kao vrijednost 10 brončanih asova. Mnštvo je nalaza srebrnih republikanskih asova kao pojedinačnih nalaza, a zabilježene su i ostave diljem Hrvatske koje se dovode u vezu s rimskim vojnim kampanjama na našoj strani Jadrana. *Denar* se prvi put pojavio 211. g. pr. Kr. te se smatra dosegom u rimskom novčanom sustavu i u kasnijem carskom razdoblju ima svoje novčarsko nasljeđe.

Republikanski anonimni *as* (189.–180. pr. Kr.) (AE 33). Izrazito krupan novac Rimske Republike karakterizira prikaz dvoglavog Jana, staro-rimskog božanstva, zaštitnika svakog početka i vremena uopće. Manje nominale republikanskog novca nose prikaze drugih rimskih božanstava, ali na reversu je uglavnom prikaz prove galije.
Mjesto nalaza: Mazin.

Grčki novac, odnosno novac grčke provenijencije spada u red rjeđe zastupljenih kovanica na ličkom prostoru. To su kovanice nastale u centrima na prostoru južne Italije i Sicilije koje su od 8. st. pr. Kr. kolonizirali Grci te utkali svoju kulturu na prostor Apeninskog poluotoka. *Magna Graecia* ili „Velika Grčka“ najbolje opisuje taj naziv. U numizmatičkom pogledu novac se podudara s matičnim grčkim po predstavama na njemu, kao i monetarnom sustavu. Na novcu se mogu pratiti stilski razdoblja pa vidimo koji je novac stariji i pripada arhajskom periodu, a koji ima značajke helenizma. Nešto malo novca potječe s prostora antičke Makedonije, no posebnu zanimljivost u Lici predstavlja

Brončani novac Metaponta (AE). Metapont je antički grad u Tarantskom zaljevu u južnoj Italiji i novac ove grčke kolonije je učestaliji nalaz na istočnoj obali Jadrana uz pronađeni primjerak u Lici.
Mjesto nalaza: Mazin

Makedonski kralj Filip V. (211. – 197. pr. Kr.), (AE 16).
Novac makedonskih vladara je već zabilježen na prostoru Like.
Mjesto nalaza: Donji Mekinjar.

nalaz novca grčkih kolonija na Jadranu – novac Isse i Pharosa (današnjeg Visa i Hvara) koji je zastupljen na pet japodskih lokaliteta.

Osim grčkog, rijedak primjer novčanog nalaza je keltski novac koji je došao s prostora kojeg naseljavaju keltska plemena na prostoru današnje sjeverne Hrvatske i Slovenije. Njihov novac prepoznamo po vrlo karakterističnoj stiliziranoj glavi muškarca i isto tako specifično stiliziranom konju. Srebrni je ili brončani, uglavnom bez ikakvih natpisa ili

monograma, a tek rijetki primjerci imaju neke dodatke u prikazu. Postoji mnoštvo različitih primjera novca kojeg su kovala razna keltska plemena. Novac također datira do vremena rimskog osvajanja Panonije i Norika te ustoličenja rimske vlasti na tim prostorima.

U cjelokupnom razdoblju koji je ovdje zastupljen, zanimljivo je što se na prikazima na novcu često nalazi konj. Konj kao plemenita životinja kod mnogih naroda, a posebice onih „konjaničkih“ zauzima posebno mjesto. Nije to ništa neobično kada pogledamo ovisnost čovjeka o ovoj plemenitoj životinji još dublje kroz prošlost čovječanstva. Još od onog vremena, kada je bio predmetom lova u svrhu prehrane prapovijesnih zajednica pa do njegove domestikacije i kasnije, tijekom dugih stoljeća nerazdvojne uloge u čovjekovom životu kao radne životinje ili vojne „opreme“. Stoga je i sastavnim dijelom antičkih (i mnogih drugih) religija i mitologija, kao personifikacija pojedinih božanstava. Gotovo da nema naroda u antičkom svijetu koji ga nije stavio na novac.

Sirakuški tiranin i kralj Hieron II. (308. – 215. pr. Kr.), (AE 20). – tip novca s trozupcem na reversu je čest novac antičke Sicilije na prostoru Like i Sjeverne Dalmacije.
Mjesto nalaza: Mazin.

Kelti (140. – 15. pr. Kr.). Srebrna istočnonorička tetradrahma *Wuschelkopf* tipa, (23 mm). Ovaj tip keltskog novca podrijetlo vuče s prostora Koruške u današnjoj Austriji i Sloveniji. Na aversu je prikaz stilizirane glave Apolona s dijademom dok je na reversu prikaz konja.
Mjesto nalaza: okolica Švice.

Ovim radom tipski smo upoznali najstariji novac koji kola Likom u posljednjim stoljećima prije Krista. Lika, kao domovina Japoda obiluje arheološkim nalazištima iz razdoblja njihove samostalnosti. Mnoštvo je gradina iz japodskog perioda izloženo „divljim“ traganjima metal-detektorima. Takvu aktivnost na ovom velikom prostoru nemoguće je suzbiti i velika je šteta što arheološka struka ostaje zakinuta za građu, a još je veća što informacije o pojedinim nalazima i nalazištima ne ostaju zabilježena i što je kontekst nalaza nepovratno nestao.

Numizmatika je pomoćna povijesna znanost, ali ona je i hobi; često se nailazi na pridjev *kraljevski* jer su u prošlosti kraljevi ili plemići sakupljali i proučavali stari novac. Tijekom vremena je iz hobija prerasla u znanost i tako je došlo do

spoznaja o starom novcu i njegovoj ulozi na određenom prostoru. Stara kovanica nije samo predmet koji ćemo staviti u muzejsku vitrinu ili numizmatički album – ona je medij koji nam donosi informacije o određenom vremenskom periodu, daje uvid u kretanja i migracije starih naroda, a često zna biti odličan artefakt pri arheološkim istraživanjima koji može datirati

čitavo nalazište te s ostalim nalazima stvoriti vrlo zanimljivu povijesnu sliku i priču. Zbog svega toga je iznimno bitno imati informaciju o mjestu nalaza staroga novca.

U Hrvatskoj je mnoštvo tragača metal detektorima – postoje oni kojima je cilj zarada od pronađenih predmeta, no postoje i oni koji to rade iz zaljubljenosti u prošlost i kao takvi su željni što uže surađivati s muzejskim institucijama te darivati svoje nalaze. Upravo ti neimenovani tragači su zaslužni za pristizanje informacija o nalazima, nalazištima i primjercima koji su zastupljeni u ovom radu.

Prostor japodske Like ima vrlo zanimljivu, ali zamršenu temu za numizmatičko proučavanje, a to je optjecaj novca u predrimskom razdoblju. Iako je o toj problematici objavljeno nekoliko ozbiljnih radova, na tome se svakako nećemo zadržati jer samo uporno proučavanje, bilježenje i katalogiziranje nalaza novca može upotpunjavati najstariju monetarnu sliku Like i odgovoriti na pitanja na koja trenutno nemamo odgovor.

V. K.

Ukop svećenika s kaležom

iz kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju

KAPELA SV. ANE U GORNJEM KOSINJU

Arheološka istraživanja¹ kapele sv. Ane u Gornjem Kosinju provedena su u listopadu 2020., u sklopu probnih istraživanja na području Kosinjske doline propisanih zbog namjere HEP-e o izgradnji Hidroenergetskog sustava Kosinjskog II.

Kapela sv. Ane pravokutna je građevina, s pravokutnom apsidom i zvonikom na preslicu, ogradena kamenom cinkturom, a smjestila se na travnatom platou okruženom šumom. Kapelu sv. Ane Anđela Horvat spominje kao srednjovjekovnu (Horvat 1975: 130).² Iako nije prikazana na poznatim kartama niti u popisima crkava otočke pukovnije 18. i 19. st., ista autorica navodi podatak da je 1733. ponovno podignuta, kao filijala župne crkve sv. Antuna Padovanskog u Gornjem Kosinju (Horvat 2003: 121).³ Današnji oblik dobila je potpunom pregradnjom 1906. Stilskim karakteristikama i

Kapela sv. Ane, pogled s juga

načinom zidanja današnja kapela odgovara razdoblju početka 20. st. (Horvat 2003: 121).⁴

Među 25 grobova istraženih oko kapele, nalazi su evidentirani u njih devet. Najbrojnije pokretne nalaze predstavlja nakit, među kojim su najčešće naušnice, odnosno karičice. Drugi dijelovi opreme pokojnika pronađeni su u manjem broju, a riječ

¹ Istraživanja je vodila dr. sc. Lea Čataj iz Hrvatskog restauratorskog zavoda.

² Horvat, Anđela. 1975. Novi prilozi romanici srednjovjekovne Slavonije. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*. Vol. 18-19 No. 1, 11-21.

³ Horvat, Zorislav. 2003. O nekim osobinama sakralne arhitekture u Lici nakon protjerivanja Turaka. *Senjski zbornik* 30 (2003), 109-148.

⁴ Nav. dj.

je o kopčama odjeće i obuće, ostrugama, vrećici s novcem te kositrenom kaležu. Osim *in situ* u grobovima, predmeti su evidentirani i u slojevima nalazišta, što ukazuje na uništene, prekopane grobove (Čataj, Krmpotić 2021).⁵

Nakit pronađen na groblju kod kapele sv. Ane tipološki pripada nakitu koji se javlja na starohrvatskim grobljima na redove s kršćanskim načinom pokapanja, a može se datirati od 10. do 14. st.

KALEŽ U GROBU 15

U grobu 15 koji se nalazio južno od crkve, bio je sahranjen pokojnik kome je desno uz glavu pronađen kositre⁶ni kalež. Ukupna visina kaleža je 6.2 cm (čaška je visoka 3 cm, stapka 2.2 cm, čvor 1 cm),

Kositreni kalež iz groba 15

⁵ Čataj, Lea; Krmpotić, Marijana. 2021. Izvještaj o arheološkim istraživanjima. Hrvatski restauratorski zavod.

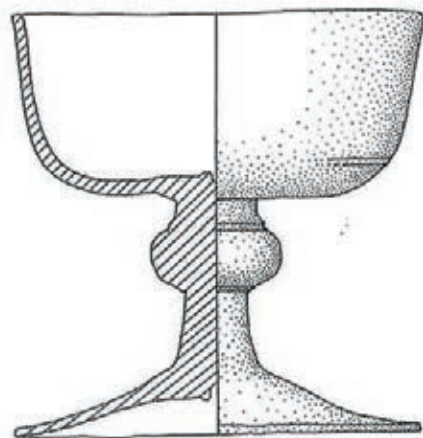
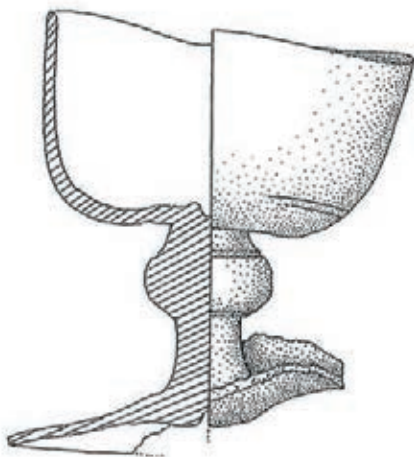
⁶ Analiza metala provedena je u Prirodoslovnom laboratoriju HRZ. Sastav metala je 80% kositra, 10% olova i 10% elemenata u trgovima.

Grob 15, ukop svećenika
(izrada: S. Popović)

| Kositreni kalež nakon konzervatorsko-restauratorskih radova

| Kalež, stanje nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (lijevo) i idealna rekonstrukcija (desno),
(crtež: M. Golubić)

promjer čaške je 6.2 cm, kao i promjer podnožja. Promjer čvora je 1.9 cm, a debljina stijenke čaške je 0.2 cm. Zatečeno stanje je bilo vrlo loše. Strana na kojoj je kalež ležao na zemlji je jako propala, nedostajali su dijelovi, a podnožje nije bilo pričvršćeno za kalež.

Konzervatorsko-restauratorskim radovima⁷ kalež je očišćen od naslaga zemlje i korozija, nadomješteni su nedostajući dijelovi, potom je restaurirani dio patiniran, a učinjen je i podložak od pleksiglasa jer je statika kaleža narušena te ne može samostalno stajati.

OBJAVLJENI KALEŽI IZ GROBOVA

Do sada su u hrvatskoj znanstvenoj literaturi objavljena svega tri članka o kaležima pronađenim u grobovima (Ghica i dr. 2016: 23; Gunjača 1968: 211, sl. 3; Radić 1901: 104, sl. 2).⁸ Pronađeni su, jedan u oltarnom grobu crkve sv. Joakima i Ane na Bribirskoj glavici, drugi u Bribiru (ne zna se točno gdje) te dva kaleža u crkvi sv. Duha u Asseriji. Proučavanjem dnevnika pronalazača i vizualnom usporodbom, utvrđeno je da su jedan kalež iz Asserije i onaj iz Bribira identični, tj. da se radi o istom kaležu.

O neobjavljenim kaležima iz grobova također ne znamo puno. U dnevniku fra Luje Maruna nalaze se dvije bilješke o kaležima: jedna se odnosi na kalež iz Bribira, a druga bilješka referira se na crkvu sv. Bartula u Ždrapnju gdje su također, na prostoru groblja bila pronađena dva kositrena kaleža u zidanom grobu s tri kostura. Njih su, nažalost, radnici porazbijali. U oba slučaja radi se o preklapanju ranokršćanskih i kasnosrednjovjekovnih grobova na istom nalazištu pa tako nije moguće utvrditi kojem razdoblju kaleži pripadaju.

Jedan neobjavljeni kalež pronađen je i u grobu pokraj, u Domovinskom ratu porušene, srednjovjekovne crkve sv. Martina u Lepurima. Otkriveni su i ulomci starokršćanske arhitektonske skulpture 5.- 6. st., a istraženi grobovi datiraju se od 11. st.⁹ Kalež nije pobliže datiran i vrlo je sličan kosinjskom kaležu.¹⁰ I na ovom nalazištu prisutan je i ranokršćanski i srednjovjekovni sloj.

U europskoj arheološkoj literaturi zabilježeni su pronalasci raznih kaleža u grobovima. Njihove veličine variraju od 4.2 do 20 cm (najčešći raspon je od 4.3 do 7.2 cm), a tako i materijali od kojih su napravljeni. Čini se da visina kaleža raste što su mlađe datirani. Tako su kaleži iz grobova 10. st. prosječno 5.3 cm visoki, dok su oni iz 13. st. u prosjeku 12 cm visoki (Sanke 2012: 321).¹¹ Najstariji

⁷ Radove je izveo Mihael Golubić iz Hrvatskog restauratorskog zavoda.

⁸ Ghica, Victor; Milošević, Ante; Uroda, Nikolina, Džino, Danijel. 2016. Arheološki projekt Varvaria / Breberium / Bribir u 2015. godini. *Starohrvatska prosvjeta*. Vol. III No. 43, 10-47.; Gunjača, Stjepan. 1968. Strateško i historijsko-arheološko značenje Bribira, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 10, 205-212.; Radić, Frano. 1901. Dva starokršćanska grobna kositrena kaleža iz Podgradja (Asseria) kod Benkovca. *Starohrvatska prosvjeta*. God. VI, SV. 3 i 4, 101-105.

⁹ <https://www.mhas-split.hr/istrazivanja/arhiva-istrazivanja/artmid/934/articleid/70/crkva-sv-martina-u-lepurima> (pristupljeno 11. travnja 2022.)

¹⁰ Dimenzije: čaška – visina 5.5 cm, promjer 10.8; čvor – visina 1.9 cm, promjer 3.1 cm; stapka s podnožjem – visina 8.1 cm, promjer podnožja 11 cm; patena – promjer 16 cm, debljina 0.2 cm. Kalež se okvirno datira od 12. do 14. st.

¹¹ Sanke, Markus. 2012. *Die Gräber geistlicher Eliten Europas von der Spätantike bis zur Neuzeit*. Archäologische Studien zur materiellen Reflexion von Jenseitsvorstellungen und ihrem Wandel. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Beiheft 25.

koji se spominje je iz Petóháze u sjeverozapadnoj Mađarskoj i datira se u 8. na 9. st. U katedrali u nje-mačkom Zeitzu pronađen je najmanji kalež, nači-njen od srebra, a visina mu iznosi svega 4.2 cm te je pronađen zajedno s patenom (Roland-Krahl 1963: 273, sl. 1.2).¹² Uglavnom se kaleži i patene koje su nađeni u grobovima od 10. do 14. st. vežu uz ukope svećenstva, poglavito biskupa, a razlikuju se prema materijalu izrade – mogu biti srebrni, kositre-ni, drveni, stakleni, koštani i od voska (Roland-Krahl 1963: 274-277; Kovacsovics, Kastler 2004: 41, kat. br. 19, 20; Tomková i dr. 2004: 217, sl.16, 17, 18; Daniell 2005: 167; Barber i dr. 2004: 47, sl. 36, 104; Tweddle 1986: 207-209; Burchill 2006: 141; Ripoll, Molist Capella 2014: 11, sl. 3; Metken 1984: 143-144; Unger 2003: 197; Lorenzo 2008: 413, 419; Keller 2000: 232-234; Kühltreiber i dr. 2014: 135-139).¹³

¹² Roland-Krahl, Pia. 1967. Der Kelchfund von Zeitz. Kunst des Mittelalters in Sachsen. Festschrift Wolf Schubert; dargebracht zum 60. Geb. Am 28. Jan. 1963. E. Hütter, F. Löffler (ur.), 272-278.

¹³ Roland-Krahl, nav. dj.; Kovacsovics, Wilfried; Kastler, Raimund. 2004. Domgrabungsmuseum Salzburg. *Schriftenreihe des Salzburger Museums Carolino Augusteum* 10; Tomková, Kateřina; Maříková-Kubková, Jana; Frolík, Jan. 2004. Hranice života, hranice zapomnění. Hroby významných církevních představitelů na Pražském hradě v období přemyslovské a lucemburské vlády. Sborník příspěvků přednesených na XXXV. kon-ferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením Hranice v životě středověkého člověka. Hrabušice 29.9.-3.10.2003. *Archaeologia historica*, vol. 29, 203-223.; Daniell, Chri-stopher. 2005. *Death and Burial in Medieval England 1066-1550*.; Barber, Bruno; Chew, Steve; Dyson, Tony; White, Bill. 2004. *The Cistercian abbey of St Mary Stratford Langthorne. Essex, archaeological excavations for the London Underground Limited Jubilee Line Extension Project. MoLAS MO-NOGRAPH* 18.; Tweddle, Dominic. 1986. Finds from Parliament Street and Other Site sin the City Centre. *The Archaeology of York. Volume 17: The Small Finds*, Fasc. 4, 175-292.; Burchill, Rod. 2006. Objects of Lead/ Lead Alloy (Site 1) in: Jackson, Reg. *Excavations at St James's Priory, Bristol. Bristol and Regional Archaeological Services Monograph*; Ripoll, Gisella; Morist Capella, Nuria. 2014. Cura mortuorum en el nordeste de la Península Ibérica. siglos IV al XII d.C. Territorio Sociedad y Poder 9(9), 5-66.; Metken, Sigrid (ur.). 1984. Die letzte Reise, Sterben, Tod und Trauersitten in Oberbayern. Katalog der Ausstellung. Münchner Stadtmu-seum; Unger, Josef. 2003. Begräbnisriten vom 1. bis 18. Jahrhundert in Archäologischen Quellen Mährens. Ein Überblick. *Beiträge zur historisc-hen Archäologie. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*. Beiheft

Koštani, stakleni i kaleži od voska datiraju se od 15. do 18. st. Uglavnom se srebrni kaleži pripisuju biskupima, dok se kaleži od svih ostalih materijala pripisuju redovnim svećenicima (Gilchirst, Sloane 2005: 160-164).¹⁴

KALEŽ, LITURGIJA, UKOPNI OBIČAJI

Kalež (lat. *calix* – čaša) je čaša posebnog oblika u kojoj svećenik za vrijeme mise prinosi žrtveni dar vina i vode. Sastoji se od čaške (*cuppa*), čvora (*nodus*), stapke ili vrata (*stilus*) i podnožja (*pes*). U prvim stoljećima kršćanstva upotrebljavaju se različiti oblici i materijali za izradu. Za pretposta-viti je, da je s običajima vremena, obredna čaša Isusove posljednje večere bila staklena. Međutim, nama je nepoznat materijal i izgled Kristovog kale-ža. Pretpostavljalo se da je bila od oniksa ili srebra (Šaško 2004: 1155).¹⁵ Od 4. st. zabranjeni su kaleži načinjeni od propadljivog materijala - drva, stakla, keramike i kosti. Papa Grgur Veliki u 7. st. određuje da kalež mora biti napravljen od plemenite kovine

6, 189-203; Lorenzo, C. V. 2008. Funerary traditions and death worship in the church of the Borgia in Gandia: interpretations from archaeology. *World Archaeology*. Vol.40(3), 407-426.; Keller, Christoph. 2000. Die ba-rocketen Klerikerbestattungen in der Münsterkirche zu Bonn. *Certomina Archaeologica. Bonner Beiträge zur vor-und frühgeschichtlichen Archäo-logie*. 1, 229-238; Kühltreiber, Karin; Fettingner, Brigitte; Heiss, Andreas. G.; Vetter, Wilfried; Schreiner, Manfred. 2014. „... der Leichenhof unter den Fenstern der Propsteiherrschaft ...“ Der frühneuzeitliche Friedhof auf dem Propsteiberg in Zwettl. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 30, 111–175.

¹⁴ Gilchrist, Roberta; Sloane, Barney. 2005. *Requiem: the medieval monastic cemetery in Britain*. Museum of London Archaeology Service.

¹⁵ Šaško, Ivan. 2004. Liturgijsko ruho i posude: značenje za oblikovanje crkvene likovne svijesti. Elementi za kriteriologiju 'liturgijskih umjetnosti'. *Bogoslovska smotra*. Vol. 74 No. 4, 1135-1168.

(Badurina 1985: 313-317).¹⁶ Koncil u Reimsu u 9. st., zatim i Regino von Prüm¹⁷ u 10. st. propisuju da kalež mora biti dovršen u zlatu i srebru (unutrašnjost posebno), a samo u prilici najvećeg siromaštva od kositra. Ne smije biti od bronce ili bakra jer u dodiru s vinom dolazi do korozije. Nikako se ne smije celebrirati s drvenim kaležom (Kühtreiber et all. 2014: 136; Sanke 2012: 329; Braun 1932: 30-50).¹⁸ Ovaj propis ponavlja se puno puta sve do u 16. i 17. st., često propisujući i novčane kazne za prekršitelje. Od propisa su izuzeti samo ukopni kaleži (Braun 1932: 40-48).¹⁹ Ovisno o bogatstvu crkava i darovatelja, kao i stilskom razdoblju, kaleži su se ukrašavali, a često su bili i remek-djela zlatarske i cizelirske umjetnosti, osobito u doba gotike i renesanse te je moguće pratiti razvoj oblika i ukrasa na kaležima.

Osim euharistijskog kaleža (*calix minor*) i kaleža za pričešćivanje puka (*calix maior*), postoji i putni kalež kao i ukopni kalež (*calices sepulchrales* ili *funerales*) (Kühtreiber i dr. 2014: 136; Radić 1901: 101; Braun 1932: 53-67).²⁰ U 11. i 12. st. nestaje praksa pričešćivanja puka pod obje prilike te iz upotrebe izlaze veliki kaleži (Šaško 2004: 1156, Braun 1932: 53-67).²¹

¹⁶ Badurina, Ante (ur). 1985. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*.

¹⁷ Regino iz Prüma (842.-915.), kroničar, benediktinski redovnik, ali i opat samostana Prüm i kasnije sv. Martina u Trieru. Neka njegova značajnija djela su *De harmonica institutione*, *Tonarius*, *De ecclesiasticis disciplinis* te djelo *Chronicon*, važno za kasnu karolinšku povijest.

¹⁸ Kühtreiber et all. 2014. nav. dj.; Sanke. 2012., nav. dj.; Braun, Joseph. 1932. *Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*.

¹⁹ Braun 1932., nav. dj.

²⁰ Kühtreiber i dr. 2014., nav. dj.; Radić 1901. nav. dj.; Braun 1932., nav. dj.

²¹ Šaško 2004., nav. dj.; Braun 1932., nav. dj.

S obzirom da su crkvenim propisima od 7. st. uređeni dozvoljeni materijali za izradu euharistijskih kaleža (zlatu ili srebru – plemenite kovine jedine smiju doći u dodir s Tijelom i Krvi Kristovom u Pretvorbi), ovi načinjeni od kositra, olova, stakla, drva ili voska tumače se kao ukopni kaleži. Ukopni kaleži kao i euharistijski kaleži, zadržavaju trodijelnu podjelu (časka, čvor, podnožje), pazeći na odnos gornjeg i donjeg dijela kaleža te posebno oblikovanje čvora. Čvor je na euharistijskim kaležima funkcionalni i umjetnički element. On je simbolička poveznica između gornjeg dijela (mjesto pretvorbe) i donjeg dijela (nositelj ili potporanj), olakšava primanje kaleža i nerazdvajanje prstiju nakon posvete. Čvor je najprije okrugao, kasnije postaje poligonalan. Od 14. i 15. st. ukrašava se motivima preuzetim iz arhitekture. Najraniji kaleži imaju naglašen gornji dio, u karolinško doba se veličine uravnotežuju, a prestankom pričešćivanja pod obje prilike u 11. i 12. st., časka se smanjuje, dok se stapka povećava (Šaško 2004: 1157, 1159).²²

Ove promjene mogu se pratiti i na ukopnim kaležima, dakako s vrlo malo ili gotovo bez umjetničkih ekspresija. Prati se spuštanje čvora od čaške prema sredini stapke, od 10. do 15. st., kao i povećanje čvora.

Prilaganje kaleža i patene²³, kao simbola svećeničke službe i časti, u grobovima u srednjoj Europi pratimo od 10. st. (Keller 2000: 230; Sanke 2012: 314).²⁴ Rast broja priloga kaleža u grobovima evi-

²² Šaško 2004., nav. dj.

²³ Plitica. Mali okrugli pozlaćeni tanjurić na kojem stoji hostija tijekom liturgije.

²⁴ Keller 2000., nav. dj.; Sanke 2012., nav. dj.

dentiran je u 12. st., vrhunac je u 13. st., dok u 14. st. taj broj naglo opada s tendencijom daljnjeg pada (Sanke 2012: 315-316).²⁵ Čini se da se nakon 15. st. u grobovima više ne nalaze kaleži od kovina, već samo stakleni, drveni i oni od voska. Da je prilaganje kaleža u grobove svećenika bio uobičajen postupak govori i podatak iz 1229. kada je William of Blois, biskup u Worchesteru, odredio da svaka crkva mora imati dva kaleža, minimalno srebrni za potrebe održavanja misa te kositreni za pokop svećenika (Sanke 2012: 331; Braun 1932: 44).²⁶ Također, u spisu iz 1593., *The Rites of Durham*, čitamo o tradicijama i obredima prije reformacije katedrale i samostana u Durhamu, a propisuje ukop redovnika s kaležom od voska, dok se prior sahranjuje s malim metalnim kaležom od srebra ili manje vrijedne kovine (Kühtreiber et al. 2014: 136).²⁷

Položaj kaleža u grobovima varira. Najčešće je stavljan izravno na pokojnika, obično na prsa, u njegove sklopljene ruke. No mogao se nalaziti i na području ramena ili trbuha te uz tijelo, primjerice pored glave ili čak uz stopala (Kühtreiber et al. 2014: 135-137).²⁸

ZAKLJUČAK

Prema M. Sankeu (Sanke 2012: 312),²⁹ u 167 europskih biskupskih grobova pronađen je kalež,

od toga 70% grobova sadrži i patenu. Najčešće je euharistijsko posuđe u biskupskim grobovima načinjeno od plemenitih kovina. Kositreni kaleži nalaze se u grobovima koje gotovo uvijek možemo definirati kao svećeničke ukope (Gilchrist, Sloane 2005: 160).³⁰ Najčešće su sahranjeni na istaknutom mjestu (ispred oltara, u glavnom brodu ili nekom drugom mjestu od posebnog značaja za zajednicu). Čini se da je ovaj običaj specifičan za razvijeni i kasni srednji vijek, dok je u ranom srednjem vijeku, kao i u novom vijeku zabilježen u manjem broju. Kaleži u grobovima nalaze se ili na prsima ili položeni pored glave.

Kalež iz Kosinja primjer je takvog jednog ukopnog kaleža. Svećenik je sahranjen vjerojatno u 12. ili 13. st., uz stariju kapelu sv. Ane i dodatna je potvrda postojanja starije crkve od one spomenute u 17. st., odnosno ove sadašnje izgrađene u 20. st.

Sahrnjen je u grobu koji se nalazio u profilu sonde te je moguće da je osim kaleža imao i patenu. Euharistijsko posuđe u grobu simbol je svećeničke službe i časti u vječnosti. Nedostatak pozlate s unutarnje strane kaleža sugerira da se njime zasigurno nije služilo u Euharistiji. Kalež je veličinom unutar prosjeka kaleža koje se pronalaze u grobovima 10. do 13. st. na europskom tlu, a oblikom je sličan kaležima 11. i 12. st. Ako uz ove podatke, kosinjski kalež stavimo u kontekst istraženog groblja oko kapele sv. Ane, datiranog od 10. do 14. st., možemo pretpostaviti vrijeme ukopa svećenika s kaležom u 12. ili 13. st.

A.A.B.

²⁵ Sanke 2012., nav. dj.

²⁶ Sanke 2012., nav. dj.; Braun 1932., nav. dj.

²⁷ Kühtreiber i dr. 2014., nav. dj. https://archive.org/stream/ritesofdurham-bei00cathrich/ritesofdurhambei00cathrich_djvu.txt (pristupljeno 11. travnja 2022.)

²⁸ Kühtreiber i dr. 2014., nav. dj.

²⁹ Sanke 2012., nav. dj.

³⁰ Gilchrist, Sloane 2005., nav. dj.

Kome su se Ličani utjecali za pomoć?

Čovjekova nada, strah od nepoznatog, ostvarenje želja, bojazan za svoje bližnje i sebe samoga, u genima su zapisani od prapočetaka civilizacije i pretočeni u molitveno zazivanje brojnih inačica „više sile“. Duhovne, ali i materijalne aspekte utjecanja za pomoć pratimo kod svih civilizacija, religija i povijesnih razdoblja.

Zakoračimo u kršćansko novovjekovlje ličkog područja od konca 17. do 19. st. Vrijeme je to intenzivnih migracija nakon oslobođenja Like od Osmanlija, napušćivanja ispražnjenih areala, podizanja novih naselja i u konačnici, razvojnih aspekata sa svim svojim elementima onoga, što ćemo do današnjih dana pratiti kao ličku tradicijsku kulturu.

Premda će novovjekovna arheologija tek posljednjih desetljeća biti prihvaćena kao „jednako vrijedna“ ostalim arheološkim razdobljima, često su se provodila arheološka istraživanja osobito sakralnih lokaliteta. Ona su redovito bila zaštitnog karaktera, povezana s obnovom crkava razrušenih u Domovinskom ratu ili oštećenih protokom vremena. U fundusu Arheološke zbirke nalazi se značajna građa koja pripada tom razdoblju i potječe s različitih pozicija širom Like.

Stoga ćemo izdvojiti istraživanja tri lokaliteta, a iz bogatog repertoara grobnih priloga koji su naše predšasnike pratili na svom posljednjem putovanju, izdvojiti svetačke medaljice u kojima su tražili pomoć i spas.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog, Lički Novi

Crkva je istraživana 1999., u okviru provedbe poslijeratne obnove. Građena je kamenom podno gradine Kalaure nakon 1690. i pripada

Lički Novi, ž. c. sv.
Antuna Padovanskog

Dio grobnica u lađi prilikom arheološkog istraživanja

tipu jednobrodnih crkava dvoranskog stila s užim pravokutnim izduženim svetištem i prigradenom sakristijom uz južni prostor svetišta. Zvonik je u ravnni pročelja u korpusu lađe, a predvorje i kor imaju simetrične lučne otvore.

Prilikom podizanja kamene podnice u lađi je otkriveno 8 svođenih grobnica. Uglavnom su građene od grubo tesanog kamena, a ciglom je izvedeno lučno svođenje. Zahvaljujući geomorfologiji, ponegdje je korištena i živa stijena na kojoj počiva južni dio objekta (Kolak, 2002: 34-35).¹ Nijedna grobnica nije bila intaktna, a definiran je ukop najmanje 40 osoba, premda ih je prema osteološkom materijalu, primarno bilo više.

Kapela sv. Duha, Mušaluk

Arheološka istraživanja provedena su u dva navrata. Konzervatorski odjel u Karlovcu 2001. istraživao je unutrašnjost kapele s otkrivenim starijim objektom nešto manjih dimenzija u garbitima lađe postojeće kapele (Perkić 2015: 33-36).² Godinu dana kasnije,

Mušaluk, kapela sv. Duha

¹ Kolak, Tatjana. 2002. Zaštitna arheološka istraživanja u župnoj crkvi sv. antuna Padovanskog u Ličkom Novom. *Lička revija*, 2. 34-36.

² Perkić, Domagoj. 2015. Zaštitna arheološka istraživanja crkve sv. Duha u Mušaluku kod Ličkog Osika. *Lička revija*, 14. 33-50.

Muzej Like Gospić provodi istraživanja manjeg opsega zbog drenažnih radova izvana.³ U obje sezone istražena su ukupno 72 ukopa *in situ*.

Kapela je jednobrodna s petrostranim oblikovanjem svetišta i zvonikom na preslicu koji izlazi iz zapadnog pročelja. Svoj značaj u povijesnom kontekstu stekla je kao zadužbina popa Marka Mesića, osloboditelja Like od Osmanlija „što križem, što mačem“. Odabrana je i kao mjesto njegova posljednjeg počivališta „ukoliko to bude po volji Bogu“, o čemu i danas svjedoči u pročelje ugrađen natpis na latinskom jeziku (Fras 1988: 159-160⁴, Lopašić 1989: 58, 101⁵, Bogović 2018: 12⁶).

Starija kapela je građena nakon 1696., no vrlo brzo se pojavila potreba za povećanjem sakralnog prostora jer se 1736. (ili nešto ranije) „ponoviše crkva i zvonik“ u vrijeme popa Antona Hel(j)mena koji je župnik od 1733. (Burić 2002: 137).⁷

³ Terenska dokumentacija Arheološkog odjela MLG.

⁴ Fras, Franjo Julije. 1988. Cjelovita topografija karlovačke Vojne krajine. (reprint izdanje u prijevodu s izvornika 1835.)

⁵ Lopašić, Radoslav. 1989. Dva hrvatska junaka – Marko Mesić i Luka Ibrišimović. (reprint izdanje izvornika 1888.)

⁶ Bogović, Mile. 2018. Gdje je pokopan pop Marko Mesić?. *MemorabiLika, God 1* (broj 1), 11-23. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/227757>

⁷ Biskup Benzoni posvetio je crkvu sv. Duha s oltarom prilikom svoje

Klesanac s križem u zidu svetišta kapele sv. Duha

Natpis na pročelju kapele

Župna crkva sv. Nikole Biskupa, Udbina

Na platou ispod same udbinske tvrđave podignuta je isprva drvena, a potom i kamena crkva. Na ulazu u nju nekad je bio ugrađen kamen s natpisom da je gradnju potaknuo car Karlo VI. Habsburški u čast sv. Nikole Biskupa, a radovi su započeli 7. svibnja 1714.

Zaštitna arheološka istraživanja provodi Muzej Like Gospić 2005., otkriva ostatke tipske krajiš-

ke arhitekture – barokne jednobrodne građevine s plitkim poligonalnim svetištem i sakristijom prislonjenom uz sjeverni

Razglednica Udbine s pogledom na ž. c. sv. Nikole

zid lađe. Crkva je više puta doživjela preinake, a najveću 1838. kada je produžena i kada je zvonik prislonjen na zapadno pročelje, ukorporiran u novi nadozidani portal. Tada su zasigurno otvorena i bočna vrata na južnom zidu lađe. Po ulasku partizanskih vojnih formacija nakon sv. Lucije 1942. župna

crkva je zapaljena 23. veljače 1943., a u razdoblju od 1948. do 1956. i potpuno razrušena te nad njom podignut nekadašnji hotel. Devastacija je bila toliko temeljita – do živca kamena, pa je od arhitekture ostao sačuvan samo manji dio u visini temelja – zapadno pročelje iz 1838. te nekoliko metara dužine zidova lađe i samo tjeme svetišta. Konzervirani ostaci župne crkve sv. Nikole, kao svjedočanstvo kulturnog i povijesnog kontinuiteta ovog prostora i rječiti čin zatiranja i mržnje 20. st., danas su prezentirani kao dio Crkve hrvatskih mučenika.

Cijeli plato bio je ograđen ogradnim zidom, a unutar cinkture i crkve, pronađeno je višeslojno župsko groblje u funkciji sve do oformljenja recentnog mjesnog groblja (1874.). Istraženo je 118 pojedinačnih ukopa te najmanje 50 ukopa u pet zidanih grobnica pozicioniranih u lađi (Kolak 2006: 294).⁸

Pojam religijskih medalja podrazumijeva predmete izrađene u svrhu poticanja pobožnosti ili pri

Arheološko istraživanje ž. c. sv. Nikole

vizitacije 25.09.1736. Burić, Josip. 2002. Biskupije Senjska i Modruška u 18. stoljeću.

⁸ Kolak, Tatjana. 2006. Udbina – sv. Nikola. *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2005/2. 294-295.

molitvi, a pripadaju u grupu nabožnih predmeta, zajedno s križevima, kronicama i brevarima ili ikonografskim privjescima prepoznatljive kršćanske simbolike. Oblikovno izvorište nalaze u novcu, ali nisu namijenjene financijskim transakcijama te su zastupljene ovalna, okrugla, srolika i poligonalna forma. Izrađivane su lijevanjem do početka 16. st., a potom od 17. st., intenziviranjem proizvodnje, kovanjem korištenjem preše na vijak, na valjku te modernizacijom od 19. st. i prešanjem na paru. Mahom su izrađene od legura bakra, mjedene, kositrene, rjeđe željezne, kao i one od plemenitih metala (Azinović Bebek 2012: 56, 58-59).⁹

Postoje razne podjele medaljica s obzirom na prikaz i namjenu, a mi ćemo, za ovu prigodu koristiti temeljnu podjelu na svetačke i hodočasničke medaljice. Pripadaju razdoblju njihovog intenzivnog kovanja 18. i 19. st., premda ih nalazimo još u srednjem vijeku. Prikazi na njima su prilično univerzalni, kao da su standardizirane, iako razlike postoje u odnosu na proizvodne centre koji se nalaze u Italiji, Češkoj, Njemačkoj, Austriji... a vjerojatno je najveća

Karta s označenim lokalitetima (crveno) i mjestima hodočašća (žuto)

distribucija onih proizvedenih u Rimu. Neki primjerci nose na sebi oznaku kovnice, a ponegdje se u signaturi može pronaći ime medaljera od kojih se neke mogu svrstati u red umjetničkog rada.

Ukupno je na navedenim lokalitetima pronađeno 95 primjeraka: udbinskih je 58, od čega je jedna dvojna, mušalučkih 26, a novljanskih 11. Hodočasničkih je medaljica gotovo podjednako kao i onih svetačkih, odnosno 45 primjeraka, a potječu s dvanaest poznatih marijanskih hodočašća.

U Hrvatskoj su to Trsat i Marija Bistrica, u Italiji Loreto i Sirolo kod Ancone te Monte Santo di Gorizia/Heiligenberg (Sveta Gora, jedno od najvećih i slovenskih svetišta), austrijski Mariazell i Taferl,

⁹ Azinović Bebek, Ana. 2012. Nabožni predmeti iz arheološkog konteksta kao interpretacijski izvor. Doktorska disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu./ *Sveta mjesta starih Zagrepčana* [CD-ROM]. 2015. Muzej grada Zagreba.

	Loreto	Trsat	Mariazell	M. Taferl	M. Bistrica	Mariaschein	Sveta Gora	Svatá Hora	Wies	Bogenberg	Triberg ?
UDBINA	5	7	4	2	2	1	3	2	-	-	-
LIČKI NOVI	3	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1
MUŠALUK	4	1	2	-	-	-	-	-	1	1	-

Tabela s prikazom marijanskih svetišta i primjeraka s nalazišta

bavarski Wies, Bogenberg i, s oprezom, Triberg te u Češkoj Mariaschein/Bohosudov i Svata Hora. Marijanskim hodočašćima se pridružuju i dva primjerka s prikazom Poklonstva kraljeva koja potječu iz svetišta u Kölnu koje od 12. st. njeguje pobožnost sv. Tri kralja.¹⁰

Kako su stigle hodočasničke medaljice do Ličke? Jesu li lički vjernici osobno hodočastili, jesu li ih dobili darovanjem od svećenika, nekog bliskog hodočasnika ili kupovinom u crkvi, od putujućih trgovaca ili na sajmovima? Jesu li neke od medaljica na ličkom području povezane s prisustvom strana u vojnim postrojbama, uglavnom u časničkim strukturama, a čvrsto su povezane s formiranjem Vojne krajine, odnosno granice prema Osmanlijskoj Bosni. A možda su lički podanici Carstva kao dokazani odani i odvažni ratnici, izvršavajući svoju vojnu obvezu sudjelovanja u brojnim ratovima – Rat za austrijsko naslijeđe, Sedmogodišnji rat, Austro-turski rat ili Koalicijski ratovi, diljem Kontinenta, u trenucima primirja imali priliku zamoliti u svetištima Majku Božju za sretan povratak kući.

¹⁰ Svetište je izrađeno od tri drvena, zlatom, srebrom i draguljima optočena sarkofaga postavljena u formu bazilike. Ukrašeno je sa 74 reljefne figure, prikazima proroka, apostola i evanđelista, klanjanja mudraca, Marija s djetetom Isusom, Kristovo krštenje i ustoličenje na Sudnjem danu, kao i scene iz Muke Kristove. Pripisuje se romaničkom zlataru Nicholasu iz Verduna. <https://hkm.hr/vijesti/svijet/najveca-goticka-crkva-sjeverne-europe-cuva-relikvije-sveta-tri-kralja/>, (pristupljeno 04.03.2022.)

MB Loreto

MB Loreto, prijenos nazaretske kuće

Najbrojnije su medaljice iz loretskog svetišta, okruglog (8), ovalnog (3) i osmerokutnog (1) oblika, a predstavljene su s dva prikaza na licu. Gospa u širokoj dalmatiki s Djetetom Isusom, češće u lijevom naručju, oboje okrunjeni, sa zrakastim svetokrugom (5 primjeraka), a u drugoj inačici, s još dva viseća kandila sa strane (2 primjerka) te legendom *S MARIA LAVRET* (sancta Maria Lauretana). Drugi prikaz je prijenos nazaretske kuće koju nose dva anđela, a na krovu sjedi Bogorodica s Isusom.¹¹

Samo jedan primjerak ima ova dva prikaza spojen u cjelinu. U ostalim slučajevima, na naličju se pojavljuju prikazi svetaca – sv. Antuna Padovanskog (2), sv. Emigdija (2), sv. Venancija

¹¹ Predaja o prijenosu nazaretske kuće povezuje Loreto s našim svetištem na Trsatu jer su anđeli kuću Svete Obitelji najprije 1291. ondje prenijeli, da bi nakon tri godine i sedam mjeseci i malo lutanja, pronašla sveto mjesto današnjeg Loreta (vlasnica gospa Loreta je darovala zemljište za gradnju crkve). <https://laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise-Gospa-Loretska.aspx>, (pristupljeno 19.05.2022.)

(2), sv. Kajetana (1) i sv. Franje Paulskog (1) te na tri primjerka križ bratovštine Sirolo prepoznatljiv po raspelu kojeg je prema predaji izradio sv. Nikodem Jeruzalemski u 14. st.¹²

Bratovština Sirolo

Sv. Venancije

kugla. Iznad Isusa slova IOC i H i s Marijina lijeva OY, na velu zvijezda, unutar obrubne trake neka

Hodočašće u Loreto često je podrazumijevalo i odlazak u Numanu-Sirolo, a zbog prikaza sv. Venancija, možemo pretpostaviti i da je uključeno hodočašće u Camerino.¹³ Na svega dva primjerka nalazi se oznaka kovnice, ROMA.

Trsatske medaljice pripadaju istom tipu od tankog brončanog lima osmerokutnog oblika, a moguće su i proizvod iste radionice nakon 1715. (Azinović Bebek 2012: 148).¹⁴ Na licu se nalazi čudotvorni lik Blažene Djevice Marije Trsatske¹⁵ – Marija s krunom, velom i plaštem nosi Isusa u lijevom ili desnom naručju s uzdignutim desnim kažiprstom, a lijevo

od inačica legende AS LVCADEP:IMAGO.MIRA B.V.M. TARSACT. (A sancto Luca depicta imago miraculosa Beatae Mariae Virginis Tersactensis).

MB Trsatska

Štit sv. Benedikta

Na naličju se redovito nalazi lik sv. Benedikta, štit sv. Benedikta ili sv. Benedikt sa Zaharijinim zazivom. Svi naši primjerci imaju prikaz štita sv. Benedikta.¹⁶ Od devet primjeraka, samo je jedna ovalnog oblika i većih dimenzija (Lički Novi, inv. br. A-4307).

Iz službenog marijanskog svetišta Habsburgovaca Mariazell, potječe 6 medaljica. I ovdje na licu nalazimo dva motiva; prikaz stojeće Gospe u zvonolikom

MB Mariazell / slika iz Riznice

¹² Prikaz raspetog Krista u haljini, okrunjen, sa strane dva anđela, u dnu križa kerubin i legenda S S CROCEFISSO D SIROLO (*Societa Santo Crocefisso di Sirolo*).

¹³ Sv. Venancije iz Camerina je mučenik iz 3.st. te zaštitnik grada. Prikazuje se kao mladi rimski vojnik ili patricij s palmom u ruci i zidinama ili maketom grada. Slavi se 18. svibnja, kao i Međunarodni dan muzeja.

¹⁴ Nav. dj.

¹⁵ Riječ je o prikazu drvene ikone koju je poslao papa Urban V. 1367., a vjeruje se da ju je naslikao sv. Luka.

¹⁶ sigla VRSNSMVSMQLIVB – *Vade Retro, Satana, Numquam Suade Mihi Vana/Sunt Mala Quae Libas, Ipse Venena Bibas* (Odlazi, Sotono, nikad mi ne savjetuj što je isprazno, zlo je što mi pružaš sam pij svoj otrov). • u vertikalnom dijelu križa – CSSML – *Crux Sacra Sit Mihi Lux* (križu sveti, budi mi svjetlo) • u horizontalnom dijelu križa NDSMD – *Non Draco Sit Mihi Dux* (ti zvijeri, ne budi mi vođa) • u četvorinama CSPB – *Crux Sancti Patris Benedicti* (križu sveta oca Benedikta).

plaštu sličan loretskim prikazima s okrunjenim Isusom u naručju i dva anđela koja krune Mariju (4) ili čudotvorna slika Gospe iz riznice Svetišta koju drže dva anđela (2).

Natpis je prilično izlizan, no nazire se S M A R I (A) CELLENS((IS). Jedan mušalučki primjerak ima oba motiva na istoj medaljici (inv. br. A-4172), a jedan udbinski (inv. br. A-5569) pripada tzv. tipu Zwi-terpfenniga – predmet s više hodoča-šća. Premda je druga strana prilično izlizana, čini se da nosi prikaz Marije iz Taferla, odnosno prikaz Pieta s Isusovim tijelom, u koljenima savijenim prema dolje.

Sveta Obitelj

Sv. Anastazije

Na dva udbinska primjerka nalazimo signaturu majstora, Georga Messenlechnera iz Salzburga s prikazom Svete Obitelji na naličju¹⁷ (inv. br. A-5600) i majstora BM – Berthold Meier iz Danske ili Bartholomaeus Muller iz Ulma gdje na naličju nalazimo glavu sveca¹⁸ bez legende (inv. br. A-5601). Ovi majstori djeluju u posljednjoj trećini 17. i početkom 18. st., a tomu odgovara i naziv svetišta. Naime, do 18. st.

¹⁷ Isus u sredini, s desna mu stoji Marija, a s lijeva Josip koji u lijevoj ruci drži ljiljane. Isus ih drži za ruke. Iznad njega se nalazi Duh Sveti, a iznad njega u oblacima Bog Otac kojemu se s lijeve strane vidi križ. Rub istaknut bisernim nizom i ravnom linijom. Pripada tipološkim medaljama. Još jedan prikaz Svete Obitelji, ne potpuno isti nalazi se i na inv. br. A-5707.

¹⁸ Moguće sv. Anastazije. Isti tip, ali loše očuvan prikaz pronađen u pavlinskom samostanu u Šenkovcu (Azinović Bebek 2012: 374). Sv. Anastazije je zaštitnik zlatara i protiv glavobolje. Prikazuje se samo glava sveca (odrubljena mu je glava, a tijelo bačeno psima i ostalo netaknuto).

je bilo uobičajeno pisati (Maria)CELL, a kasnije (Maria)ZELL.

MB Taferl

Sv. Ivan Nepomuk

Dobro očuvana osmerokutna medaljica iz svetišta u Maria Taferlu (inv. br. A-5697) na sebi nosi prikaz Pieta s legendom S MA TAF (sancta Maria Taferl), a na naličju sv. Ivana Nepomuka, s isusovačkom trorogom kapom u stojećem stavu ispred (Karlova) mosta, u desnoj ruci drži Raspelo, a u lijevoj palminu grančicu, uokolo legenda S I NEP M(artyr). Ikonografski sličan je i prikaz na licu i naličju medaljice češkog svetišta Mariaschein/Bohosudov (inv. br. A-5515) s legendom S M SCHEIN.

MB Bistrička

Iz hrvatskog nacionalnog svetišta u Mariji Bistrici potječu dvije medaljice s prikazom Gospe s Isusom u lijevom naručju, okrunjenih sa zrakastim svetokrugom unutar krunice u obliku stiliziranog srca biserastog ruba, s dva sveca koja u podnožju podupiru prikaz.

Uokolo legenda SANCT MARIA BISTRICENSIS, a u egzergu, djelomično čitljiv natpis u dva

Sv. Josip

MB Svetogoriška

reda IN REGNO/CROATIAE. Na naličju je Krunjenje Marijino (inv. br. A-5509), a na drugom primjerku se nalazi dopojasni prikaz zaštitnika Hrvatske, sv. Josipa¹⁹ s Isusom u desnom naručju (inv. br. A-5850).

Iz talijanskog svetišta Sveta Gora (Monte Santo di Gorizia ili Heiligenberg)²⁰ potječu tri primjerka pronađena na Udbini. Na licu se nalazi oltarna slika milosne okrunjene Marije s Isusom u lijevom naručju (Svetogoriška Marija). Uokolo natpis WVDER VOLL MARIA BER, a u egzergu u tri reda D PP FRAN AVF D H P GORI TIA. Dva primjerka na naličju (inv. br. A-5571, 5652) nose isti prikaz dva stojeća svetačka lika: sv. Franjo Asiški lijevo s nadbiskupskim križem i sv. Antun Padovanski

koji u desnom naručju drži Dijete Isusa, a u lijevoj ruci ljiljan.

Uokolo natpis S FRAN S ANT D P O P N (*Sancte Francisce Sante Antoni de Padova orate pro nobis*), dok treći (inv. br. A-5500) ima štit sv. Benedikta.

Jedna medaljica potječe s hodočašća u bavorski Bogenberg²¹ (inv. br. A-4210) s likom okrunjene noseće Gospe s nerođenim Isusom ili srcem kao njegovim simbolom i djelomično čitljivom legendom B. V. M. BOGEN BERGE(NSIS)²² i jedna s upitnom pripadnošću hodočašću u Maria Triberg (inv. br. A-4290) zbog loše očuvanog prikaza.²³

Majka Božja / Bogorodica / Blažena Djevica Marija

Sv. Franjo Asiški i sv. Antun Padovanski

MB Bogenberg

¹⁹ Štovanje sv. Josipa započelo je u 9. st, a naročitu pobožnost prema svetom Josipu razvio je franjevački red.

U hrvatskim krajevima štovanje su osobito širili isusovci, a na prijedlog zagrebačkog biskupa Martina Borkovića Hrvatski sabor proglasio ga je na svom zasjedanju 9. i 10. lipnja 1687. zaštitnikom Kraljevine Hrvatske: „Sveti Josip, Krista Spasitelja vjerni hranitelj, Djevice Bogorodice djevičanski zaručnik, za posebnog zaštitnika Kraljevine Hrvatske u Državnom saboru godine 1687. od redova i staleža jednoglasno je odabran.“ Hrvatski biskupi na svom zasjedanju u Splitu 1972. potvrdili su da je ta odluka i dalje na snazi „jer Sabor nije imao u vidu apstraktno hrvatsko kraljevstvo, nego hrvatski narod...“. Na zasjedanju HBK, održanom u Šibeniku od 5. do 7. 11. 2008., sv. Josip proglašen je glavnim zaštitnikom Hrvatske. Nacionalno svetište nalazi se na Dubovcu, u Karlovcu. <https://laudato.hr/Duhovnost/Zelite-li-znati-vise/Sveti-Josip-zastitnik-Crkve-i-domovine-Hrvatske.aspx> (pristupljeno 20.05.2022.)

²⁰ Franjevački samostan Sveta Gora (Skalnica) iznad Soče i Solkana, začetke marijanskog hodočašća bilježi od osmanlijskih osvajanja, reformacije i vjerskih migracija.

²¹ Riječ je najstarijem marjanskom hodočašću u Bavorskoj s crkvom Marijina Uznesenja. Nazivaju ga i Sveta Gora Bavorske.

²² Naličje je jako istrošeno, ali u djelomično vidljivom prikazu sveca te ostatku legende POM, možda bi se mogao determinirati sv. Ivan Nepomuk. Perkić pogrešno ovu medaljicu pripisuje hodočašću u Mariazell. (Perkić 2015:41, T VI,11). Perkić, Domagoj. 2015. Nav. dj.

²³ Marija s Isusom u naručju kojeg drži gotovo u sredini tijela, tek neznatno prema desno, moguće ima svetokrug ili krunu, stoji u oltarnoj niši na menzi; sa strane dva lika – antitetična anđela. Klasični prikaz kipa Marije Triberg. Uokolo se nazire ostatak legende, od čega je moguće desno CORPVS. Na menzi se također naziru slova u dva reda, ali nečitljivo. Na naličju je sv. Antun u franjevačkom habituu, možda svetokrug, u lijevom profilu, kleči i pruža ruke prema Djetetu Isusu na menzi koja stoji na rascvjetaloj grani (ljiljan?). Legenda uokolo S AN(T)ON DE PAD. U egzergu ROMA, pa je riječ o proizvodu rimske kovnice. Od renesanse se sv. Antun prikazuje s Isusom u naručju, a ovakav je prikaz tipičan za 19.st.

MB Tribeg / sv. Antun Padovanski

/ Gospa²⁴ zauzima posebno mjesto u vjeri hrvatskog puka koji utjehu i zagovor pronalazi ponajprije u njezinu liku. Osim 39 medaljica s hodočašća, na još 19 primjeraka nalazi se njezin prikaz ili scene iz života, poput Krunjenja Marijina ili Navještenja, monogram te poprsje s velom.

Od prikaza žalosne Gospe²⁵, na ličkim medaljicama je najčešći prikaz *Mater Dolorosa* ili Gospe od sedam žalosti.

Po jedan primjerak iz Mušaluka (inv. br. A-4190) i Ličkog Novog (inv. br. A-4350) pripada medaljicama iz hodočašća u Wiesu koje nose na naličju prikaz Bičevanja Krista, dok primjerci iz Udbine imaju prikaz sna sv. Pelegrina (inv. br. A-5577) te lik

Prikazi MB od sedam žalosti

sv. Antuna Padovanskog (inv. br. A-5719). Još jedan mušalučki primjerak (inv. br. A-4173) na naličju nosi sv. Franju Asiškog.

Ikonografski tipiziran ipak se razlikuje – Gospa je prikazana kako sjedi na tronu, s rukama prekrizanim na grudima, dok joj grudi probija sedam ili pet mačeva,²⁶ sama ili u prisustvu dva svetačka lika te na dva primjerka vrlo bliska s prikazom *Pieta* (Gospa sućutna), s mrtvim Kristovim tijelom u krilu nakon skidanja s križa.

Kraljica sv. Krunice

Kraljica sv. Krunice/Bogorodica od svetog ružarija²⁷ zablježena je samo na tri udbinska primjerka i svi imaju na licu isti prikaz sjedeće Gospe s Djetetom u lijevom naručju s legendom *Regina Sacrum Rosarium*. Oboje u desnoj ruci drže krunicu. Na naličju se nalazi sv. Dominik i to u opciji prikaza s Gospom koja mu pruža krunicu (inv. br. A-5624) ili u dvije inačice, prikaza dopojasnog lika sveca u redovničkom habitu sa svetokrugom, a u rukama drži knjigu i ljiljan (inv. br. A-5683, A-5716).

²⁴ Lik sv. Marije nalazimo od 2. st. u slikarstvu katakomba (kao lik majke s djetetom na krilu ili kao Mater orans („moliteljica”)) no ikonografski temelj i cvat kulta nastaje u 5.st. nakon ekumenskog koncila u Efezu (431.) kada je dogmatskom definicijom proglašena Bogorodicom. Od tada se javljaju teme povezane s Bogorodičinom radošću, žalostima i suosjećanjem. Njezin lik se tijekom stoljeća, i pod utjecajem umjetničkih pravaca mijenjao, a od 16.st. se osobito djelovanjem samostanskih redova koje čvrsto uporište nalaze u puku, formiraju specijalizirane pobožnosti prema Bogorodici. Bogorodica//*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. (Badurina, Andelko ur.).1990. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 162-174.

²⁵ Mater Dolorosa, Stabat Mater i Pieta.

²⁶ U 14. st. prikazivalo se samo pet mačeva kao simbol pet Kristovih rana, a od 16.st. prikazuje se sedam mačeva u simbolici sedam Kristovih padova pod križem.

²⁷ Naziv ružarij nastao je u srednjem vijeku prema prigodnom svečanom vijencu na konac nanizanih ruža kojeg su i muškarci i žene nosili na glavi. Od 15. st. se u vijencu nalazi 50 bijelih ruža (Zdravomarije) uz krupnije crvene (Očenaši) ili pet medaljona s prikazom Kristovih pet rana ili otajstva svetog ružarija. Od 16. st. češće se prikazuje Bogorodica kako dijeli ružarij (ponegdje to čini Krist u njezinu naručju) sv. Dominiku ili svecima dominikanskog reda (Bogorodica. Nav. dj. 1990. str. 168.). Pobožnost sv. ružarija potaknuo je utemeljitelj ovog reda u 13. st. u jeku borbe protiv hereze albigenza (pripadaju vjerskoj skupini katara i vrlo su slični bosanskim bogumilima). <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=1425> (pristupljeno 24.03.2022.)

Krist Spasitelj

Kao Majka Spasitelja prikazana je na naličju medaljica koje na licu nose lik Isusa – Spasitelja svijeta (SALVATOR MVNDI ili SALVAT MVNDI SALVAT NOS). Oboje su prikazani u profilu glave ili poprsja, a Gospa redovito s plaštem i velom. Legende neznatno variraju: *Mater Salvatori* (Mušaluk, inv. br. A-4249), *Mater Salvatoris Ora Pro Nobis* (Udbina, inv. br. A-5684) te *Mater Iesu Christi* (Udbina, inv. br. A-5650).

Majka Spasitelja

Gospino poprsje bez legende nalazimo na još dvije medaljice koje na naličju nose lik sv. Bruna (Mušaluk, inv. br. A-4187) i možda sv. Franje Asiškog (Udbina, inv. br. A-5649).

MB s velom / sv. Bruno

Marijin okrunjeni monogram (MRA) nalazimo samo na naličju tri primjerka s Udbine, od čega su dva identična i potječu s hodočašća u češku Svatu Horu/ Příbram (A-5582 i A-5705). Prikaz

stojeće Gospe, vitkog lika, realističnih nabo-

ra na uskoj haljini, s velom i visokom krunom, u desnoj ruci nosi okrunjeno Dijete Isusa. Gospa u lijevoj ruci u visini trbuha drži okrugli predmet koji u usporedbi s njezinim prikazima u slikarstvu može biti jabuka, kao simbol zemlje.

Slova legende tek su djelomično čitljiva, ali je vjerojatno riječ o B.V. S. MONTANA IN B. S. I. (*Beata Virgo Sacro Montana in Bohemia Societa Iesu*) ili neka od inačica. Samostan je pripadao isusovačkom redu (danas redemptoristima), kao i oni u Bohosudovu (Mariaschein) i Loretu. Ovaj lik Gospe svoje ishodište pronalazi u bizantskoj ikonografiji Gospe s atributom *Hodegitria* („voditeljica na putu“), nastala prema ikoni koja se pripisivala sv. Luki i nekad nalazila u carigradskoj crkvi na Hodegonu, na „Cesti vodiča“ (profesionalnih pratitelja putnika i karavana). Uz njezin atribut se razvila i legenda da je slijepima vratila vid i tako postala „njihova voditeljica na putu“.²⁸ Kod trećeg primjerka se nalazi zajedno s Kristovim monogramom IHS na licu okrugle reljefne medaljice (inv. br. A-5718).²⁹

MB Svatá Hora

Marijin monogram

Pobožnost Gospi Karmelskoj nalazimo tek na jednom primjerku (inv. br. A-4186) iz Mušaluka (Perkić 2015: 41), premda joj je posvećena župna crkva u nedalekom Smiljanu.

²⁸ Original je nestao u turskom osvajanju Carigrada, a ovaj je tip postao prauzor brojnim ikonografskim tipovima na Zapadu povezanim s gotičkim Bogorodicama s Djetetom. *Hodegitria*// *Leksikon*. 1990. Nav. dj., str. 255-256.

²⁹ Latinska kratica IHS dolazi od ranokršćanskog tajnog načina pisanja Isusova imena. Preuzeta su tri početna slova Isusova grčkog imena ΙΗΣΟΥΣ – ΙΗΣΟΥΣ (Iesus) predstavljena trima grčkim slovima: Ι (iota), Η (eta) i Σ (sigma). Sv. Ignacije Lojola je 1541. ovim znakom predstavio svoj novoosnovani red, Družbu Isusovu. <https://medjugorje-news.com/kristov-monogram-sto-znaci-ihs/> (pristupljeno 24.03.2022.)

Kristov
monogram

Na licu se vidi lik Gospe s plaštem i velom do pasa, u desnom naručju drži Dijete Isusa s podignutom desnom rukom, uokolo djelomično vidljiva legenda DECOR CARM(E)L(O).³⁰ Na naličju je prikaz stojećeg sv. Mihaela arkanđela u tunici, raširenih krila, u pokretu, u lijevoj ruci drži mač (plamteći?) i zamahuje na ležeću figuru Sotone u ljudskom obliku. Od natpisa je vidljivo desno DEVS kao dio legende QVIS UT DEVS što je latinsko ime sv. Mihovila, odnosno Tko je kao Bog.

Karmelski je red³¹ za vrijeme križarskih vojni 1155. osnovao križar Bertold iz Kalabrije dok je pučka pobožnost Gospi Karmelskoj nastala na temelju viđenja sv. Šimuna Stocka, trećega po redu

³⁰ Marija ukras Karmela.

³¹ U 12. st. dio hodočasnika i križara ne želi se vratiti u Europu nego se povlače na brdo Karmel, "blizu Ilijinog izvora" te ondje započinju živjeti redovničkim životom u duhu proroka Ilije i posebno štujući Mariju. Zahvaljujući tome izrazitom štovanju, karmelićani i danas imaju službeno ime "Braća blažene Djevice Marije od gore Karmela". U vezi s tim štovanjem jest i karmelska pobožnost škapulara (danas najčešće u obliku medaljice), kojom se vjernici svjesno i izričito stavljaju pod zaštitu Bogorodice.

Prvotno Pravilo za braću na gori Karmelu sastavio je 1209. jeruzalemski patrijarh Albert, a službeno ga prihvatio i potvrdio papa Honorije III. 1222. Kada su muslimani u 13. st. osvojili Svetu Zemlju i goru Karmel, karmelićani prelaze u Europu gdje se prilagođuju europskom stilu redovničkog života i za vrijeme pape Inocenta IV. postaju tzv. "prosjački red" (poput franjevac ili dominikanaca) te ublažavaju prvotnu, uvelike pustinjačku disciplinu.

U 16. st. dvoje karmelićana, Terezija od Isusa (Avilska) i Ivan od Križa žele povratak ka izvornom stilu života u izrazitijoj kontemplativnosti i aktivnosti. Tako nastaje nova grana obnovljenog Karmela koja se zbog razlikovanja od dotadašnje grane reda karmelićana – Ordo Carmelitarum (Ocarm) i zbog intenzivnije molitvene discipline naziva "Red bosonogih karmelićana" – "Ordo Carmelitarum discalceatorum" (OCD). Ženska grana OCD živi u strogoj klauzuri. Muška grana, po viziji Obnovitelja i Utemeljitelja Terezije Avilske i Ivana od Križa, djeluje i izvan samostana, svuda gdje je Crkvi najpotrebnija. https://www.redovnistvo.hr/redovi-i-druzbe/instituti/karmeliani_ocd (pristupljeno 9.05.2022.)

MB Karmelska / sv. Mihovil

generala karmelićanskog reda. Šimunu se ukazala Blažena Djevica Marija i dala škapular uz obećanje da će svatko tko ga bude nosio i s njime umre, biti pošteđen muka u paklu.³²

Osim već spomenutih medaljica s prikazom Spasitelja, Svete Obitelji, scena na marijanskim primjercima ili Kristovog monograma, Isusa prepoznamo i na medaljicama tipa *Arma Christi* iz Mušaluka (inv. br. A-4260) te Raspetog iz Ličkog Novog (inv. br. A-4280). Medaljice s prikazom *Arma Christi*, često su bile dijelom krunice. Imaju ulogu prisjećanja i ozdravljenja, zaštite od iznenadne smrti i pri porodu.

Na mušalučkom primjerku nalazimo Raspelo/Golgotu (križ na brdu), titulus INRI djelomično čitljiv, na antenama križa probodeni dlanovi, lovorov vijenac (trnova kruna), prekriženo koplje i štap sa spužvom, bič sa zvjezdicama, po dvije prekrížene ruke, prekrížena klijesta i čekić, mač s Malkovim uhom, vrećica s novcem, klinovi u dnu križa, što su sve ikonografski elementi ovog motiva. Uokolo teče natpis SAN DEVS SAN FORT SAN IMMORT MISERER NO

Prikaz Arma
Christi

³² Pomogao nas molimo, Gospodine, časni zagovor slavne Djevice Marije, da, zaštićeni njezinim okriljem, prispijemo brdu – Kristu, koji s Tobom živi i kraljuje u sve vijeke vjekova. Amen!

Prikaz Arma Christi

(Sveti bože, Sveta snago, Sveti besmrtni, milosti nam daj), dok se na naličju nalaze ostali simboli: prekriženi stup i ljestve, gore golubica, Veronikin rubac, lijevo vrč, desno svijećnjak ili kula(?), dolje u sredini haljina, lijevo pijevac, desno kocke uz legendu PAS C(H)RIST(I) SALVA NO(S) (Muko Kristova spasi nas).

Manji dio simbola Arma Christi nalazi se i na medaljici s prikazom

Raspeti / sv. Norbert

Raspetog – Krist s glavom nagnutom na desno rame, *perizoma*, noge savijene u koljenima u lijevo; iznad glave na križu kruna, ispod križa veća skupina (klečećih)

likova s rukama podignutim u adorantskom položaju. Uokolo legenda LAVDET SACRAMENT:ALTAR (hvalite Sveti oltar). Oltar simbolizira samog Krista jer je na Kalvariji prinio otkupiteljsku Žrtvu. Na naličju se nalazi stojeći lik Sv. Norberta³³ u habitu s hodočasničkim štapom i lorenskim ili nadbiskupskim križem u desnoj ruci. U ljevici drži monstrancu/pokaznicu; dolje lijevo se vidi figura

(dijete) koja mu pruža mitru i ispod nje ruka koja poseže prema mitri.

Uokolo legenda S NORBER(T) ORA PR (O) N(OBIS).

Isusovim medaljicama možemo pridružiti i loše očuvani primjerak s prikazom Sv. Euharistije (inv. br.

Sv. Euharistija / sv. Sebastijan

A-4170) s Monstrancom i nečitljivom legendom osim LAVDETVR ili LAVDATO³⁴ te na naličju sv. Sebastijan što se može pretpostaviti po ikonografiji nagog mladića probodenog strijelom.

Od medaljica s likovima svetaca, najbrojnije su one s likom sv. Benedikta (Benediktov pfennig) i to u svim ikonografskim inačicama gdje se na licu nalazi stojeća figura bradatog starca u haljini, nekad sa štapom s križem, a nekad s biskupskim štapom u jednoj ruci, a u drugoj se nalazi kalež s otrovom i zmija. Ponekad ima knjigu, a biskupska mitra i štap nalaze se u donjem dijelu. Natpisi mogu biti S BENEDICT ORA PRO NOBIS ili CRVX S P BENEDICTI. U nekoj inačici je prikazan kao dopojasni lik jer se u donjem dijelu nalazi štit ili kartuša sa Zaharijinim zaživom +Z+DIA+BIZ+SAB+Z+HGF+BFRS IHS.³⁵

Sv. Antun Padovanski

³³ Sv. Norbert Ksantenski je osnivač Premonstratenskog reda 1121. Često se nazivaju norbertinci, a po posve bijeloj odjeći i *bijeli kanonici*. Preuzeli su Pravilo sv. Augustina te pod utjecajem cistercita, strog način života i vodstva reda. Svrha im je poučavanje puka kršćanskoj vjeri i kulturi. Zaštitnik je poroda.

³⁴ Možda IL SS SACR S LAVDATO (hvalite sveti sakrament). *Laudetur Sanctissimum Sacramentum* – himna Euharistije, odnosno Katoličke crkve (Azinović Bebek 2012: 145)., nav. dj.

³⁵ Zaharijin blagoslov sastoji se od ukupno 72 slova, uz koja dolazi 12 kri-

Sv. Franjo
Ksaverski

Na naličju je štit sv. Benedikta, spomenut kod marijanskih medaljica gdje se nalazi na drugoj strani, osobito primjeraka iz Mariazella. Premda je opasnost od kuge značajno opala u 17. st., još uvijek je stvarno prisutna opasnost, osobito u graničnim područjima prema Osmanskoj Turskoj te ne čudi brojnost ovih medaljica sa svecem zaštitnikom od kuge. Ovakvih je primjeraka 24, dok se na ostalih 10 pojavljuje na naličju (najčešće kao štit sv. Benedikta). Po brojnosti potom slijedi sv. Antun Padovanski (8) i sv. Franjo Asiški (5) te sv. Ivan Nepomuk (4).

Sv. Petar/sv. Pavao

Po dva primjerka su s likom sv. Petra i sv. Pavla,³⁶ sv. Emigdija³⁷ i sv. Venancija, kao i franjevca sv. Franje Ksaverskog, a osnivača dominikanskog reda sv.

ževa. Broj 72 simbolizira, prema biblijsko-kabalističkom učenju 72 Božja imena i oblika, a broj 12 bi mogao biti broj 12 apostola. Tri strelice u dnu natpisa simboliziraju tri zavjeta redovništva: siromaštvo, poslušnost i čistoću. Zaziv se pojavljuje od 17. st., a pripisuje se različitim osobama, no najčešće se spominje papa Zaharija iz 8.st. Svako slovo u križevi predstavlja cjelovit odlomak iz evanđelja ili psalma.

³⁶ Zanimljivo je da su samo u Mušaluku pronađene medaljice s njihovim likom (inv. br. A-4202, A-4223) i to u opciji prikaza biste svetaca ili kao dopojasni likovi s atributima poput ključa, mača/pera i svitka/knjige s natpisom S PETRVS A APOSTOLVS / S PAVL VS A SANCTVS PAVLVS APOSTOLVS ili kraćoj verziji S PETRVS APOSTOL / S PAVLVS APOSTOL.

³⁷ Sv. Emigdije se nalazi na naličjima loretskih medaljica iz Mušaluka (inv. br. A-4268) i Udbine (inv. br. A-5720) i ikonografski je jednako prikazan, kao dopojasni prikaz sveca s biskupskom mitrom, drži položen na unutarnju stranu lakta biskupski štap i u lijevoj ruci maketu grada. Uokolo natpis S EMYGD M EP ASC (*Sanctus Emygdio Martyr Episcopus Ascoli*). Emigdije (tal. Emidio) je zaštitnik od potresa i kuge, rođen u Trieru u 3.st., prvi biskup Ascolija i Picenuma. Suzaštitnik je Dubrovnika, a često su mu podizane kapele ili oltari u područjima izloženim potresima.

Sv. Franjo Asiški

Dominika, nalazimo na tri primjerka. Isusovac sv. Ignacije Lojola,³⁸ benediktinac sv. Osvald, servit sv. Pelegrin/Peregrin, kapucini sv. Josip Leoniški i sv. Fidelis Sigmarinški, franjevac iz Reda najmanjih pustinja sv. Franjo Paulski, kartuzijanac sv. Bruno, augustinci sv. Augustin i sv. Nikola iz Tolentina, dio su galerije svetačkih likova koji se također pojavljuju na medaljicama s ova tri lokaliteta.

U kolanju medaljica možemo prepoznati i djelovanje crkvenih redova na ličkom prostoru od kojih je možda najsnažnije ono franjevačko. Mogli bismo to promatrati i kao nastavak srednjovjekovne tradicije i osobite prisutnosti franjevaca uoči osmanlijskog osvajanja. Povratak hrvatskih krajeva od kraja 17. st. u okviru nužnosti rekristijanizacije, kao i ponovnog uspostavljanja crkvene strukture i izgradnje sakralnih objekata, ali i kontinuirano migriranje stanovništva, od crkvenih je vlasti zahtijevalo čvrstu prisutnost.

U sv. Benediktu nalazimo zaštitnika od zla (Sotone, vradžbina, zavođenja zloduha) i pri obraćanju, sv. Antunu Padovanskom³⁹ od demona, u sv.

³⁸ Na licu prikaz sveca s trorogom isusovačkom kapom i knjigom Reda u ruci, okrenut na lijevo, iznad zrakasto sunce. Legenda S IGN DE LOYOLA S I. Sv. Ignacije Lojola imao je velik utjecaj na sv. Franju Ksaverskog pa ne čudi što se na naličju nalazi upravo on, prikazan kao bradati svetac u habitus s poludugom kosom i svetokrugom, u lijevoj ruci drži palicu, desnom rukom otvara haljinu i s natpisom S FRAN X S I (Udbina, inv. br. A-5495).

³⁹ Sv. Antun je prikazan na naličju zajedno sa sv. Franjom Asiškim (inv. br. A-5571) te u gotovo istoj ikonografiji na dva primjerka gdje je na jednoj strani sv. Franjo Asiški, a sv. Antun s Djetetom Isusom u naručju (inv. br. A-5701) ili Djetetom Isusom na oltaru (inv. br. A-5717) na drugoj. Kod dva primjerka je isti prikaz s Djetetom Isusom koji stoji na oltaru. Sv. Antun, u habitus sa svetokrugom, desnom rukom grli Isusa, a u lijevoj ruci

Sv. Emigdije

Sv. Ignacije
Lojolski

Franji Asiškom zagovornika katoličkog djelovanja, sv. Dominiku promicatelja kršćanskog nauka, u sv. Fidelisu širitelja vjerovanja i naravno u teolozima, sv. Pavlu i sv. Augustinu ili kroz misionarsko poslanje sv. Franje Ksaverskog.

Kroz svece i njihove atribute može se sagledati i koje su bojazni puka. Zazivalo se i nosilo medaljice s likom svetaca koji su štitali prvenstveno od kuge (sv. Benedikt, sv. Osvald,⁴⁰ sv. Bruno⁴¹, sv. Sebastijan, sv. Kajetan,⁴² sv. Juraj⁴³), ali i brojnih drugih (zaraznih) bolesti i

nosi ljljan. Isus lijevom rukom grli sveca, a desna je podignuta u blagoslov (inv. br. A-4290, A-5651 i A-5630). Kao stojeći lik u habituu sa svetokrugom u desnoj ruci nosi Dijete Isusa, a u lijevoj stručak ljljana (inv. br. A-5719). Loretska medaljica (inv. br. A-4314) na naličju ima dopojasni prikaz Sv. Antuna Padovanskog u desnom profilu, u franjevačkom habituu, tonzura i aureola u renesansnoj perspektivi (elipsa), s rascvjetanom graničicom ljljana u desnoj ruci. Lijevo je Dijete Isus na menzi, debeljuškast i gol, zrakasti svetokrug, s podignutom desnicom, a u lijevoj ruci drži kuglu, natpis S ANTO NIO D PADVA.

⁴⁰ Prikazan kao plemić u kratkoj haljini s plaštem i kapom /krunom? na glavi, u desnoj ruci žezlo, u lijevoj ptica (gavran), o pasu mač. Na licu sv. Antun Padovanski, vidjeti preth.bilj. Osmerokutna medaljica, Udbina, inv. br. A-5530.

⁴¹ Dopojasni lik sv. Bruna u odjeći kartuzijanca, čijeg je reda i osnivač; pored njega s desne strane dolje, uobičajeni atributi, mrtvačka glava i vijenac, uokolo natpis SAN BRVNONE. Na licu, poprje Gospe s plaštem i velom, zrakasti svetokrug. Ovalna medaljica, Mušaluk, inv. br. A-4187.

⁴² Prikaz bradatog sveca u vjerojatno franjevačkom habituu i sa svetokrugom u renesansnoj perspektivi, natpis S CAIETAN THIEN C R (*Sanctus Caietano Thiene Clerici Regulares* (Theatini)). Osmerokutna medaljica s promicateljem česte Svete pričesti, pripada medaljicama s hodočašća u Loreto; Lički Novi, inv. br. A-4281.

⁴³ Loše očuvan prikaz konjanika u poluprofilu prema desno, u desnoj ruci drži koplje kojim probada zvijer, prikazana kao zmaj. Od legende vidljivo samo IVS. Na naličju sv. Mihovil u inačici stojećeg sveca s anđeoskim krilima, u vojničkoj opremi – oklop, kaciga, u ljevici drži štit, a desnicom s kopljem probada zvijer prikazanu kao zmija. Mušaluk, inv. br. A-4211.

osobito zaštitu roditelja, poroda i djece (sv. Benedikt, sv. Antun Padovanski, sv. Ignacije, sv. Pelegrin,⁴⁴ sv. Josip, sv. Norbert i sv. Josip Leoniški⁴⁵).

Gospodarski opstanak, a time i životni, populacije orijentirane stočarstvu i ratarstvu, ovisio je o prirodnim pojavama poput nevremena pa se vjerojatno obraćala za zaštitu sv. Benediktu zbog bure, sv. Ivan Nepomuku poplava, sv. Dominiku tuče, sv. Pavlu tuče i nevremena, a ujedno i za kišu i plodnost zemlje ili sv. Mihovilu od gromova i nevremena. Općenito za zaštitu od pojave bolesti *blaga* utjecalo se sv. Franji Asiškom i sv. Ignaciju Lojolskom. Ovom potonjem, kao i sv. Jurju i sv. Mihovilu obraćaju se i zbog bojazni od još uvijek prisutne ratne opasnosti, ali i obveznog vojnog službovanja.

Bez obzira na put kojim su prošle medaljice od svojih ishodišta do mjesta posljednjeg počivališta ličkog stanovništva, koliko snage i nade su pružile nositeljima u njihovu tegobnom zemaljskom životu i koliko su im podarile utjehe, danas su nam iznimno značajan izvor pučke pobožnosti i duhovne baštine Like tijekom 18. i 19. st.

T.K.

⁴⁴ Prikaz sna sv. Pelegrina. Svetac je imao gangrenu desne noge te je usnuo da je Isus sišao s križa, pružio svoju ruku i nježno dotaknuo njegovu nogu. Drugi dan se bolest povukla. Na prikazu je na desnoj strani Raspelo i Isus sa svetokrugom, u poluprofilu. Isus je lijevom rukom pribijen na Križ, dok nagnutog gornjeg dijela tijela spušta desnu ruku prema sv. Pelegrinu. Sv. Pelegrin u haljini i svetokrugom u poluležećem stavu s golom i ispruženom nogom. Uokolo vjerojatno natpis S. PELEGR(IN) LAT OR S B M V. Čini se da je medaljica perforirana naknadno, s obzirom da je uništila dio imena sveca. Sv. Pelegrin Laziosi, zaštitnik od malignih i kožnih bolesti. Na licu ovalne medaljice prikaz MB Dolorosa, Udbina, inv. br. A-5577.

⁴⁵ Na naličju ovalne medaljice prikaz dopojasnog bradatog sveca u kapucinskom habituu, s tonzuru i svetokrugom iznad. Objema rukama drži Raspelo, uokolo natpis S I OSE A L (*sanctus Josephus a Leonese*). Na licu se nalazi sv. Fidelis iz Sigmaringena u kapucinskom habituu, sa svetokrugom i u desnoj ruci palmom. Natpis uokolo S FID M C (*sanctus Fidelis martyr Christi*). Oba sveca su kanonizirana 1746. u vrijeme pape Benedikta XIV. Udbina, inv. br. A-5714.

Dragi amice

Bez obzira u kojem vremenu se nalazili, koliko vjerovali u napredak društva ili na kojem kontinentu obitavali, izgleda da je rat, nažalost, i dalje vječno prisutan kao mogući ishod ljudskog postojanja. Zapadni svijet općenito gledajući, a posebno Europa, posvetili su izrazite napore u zadnjih 100 godina da se mogućnost rata ukloni ili u najgorem slučaju maksimalno ograniči. Svaki put ti napori su se pokazali nedovoljnima te je rat svejedno ponov-

no zahvatio mnogobrojna drevna bojišta Europe. Unatoč tome, bili su to dobri pokušaji jer svi napori za očuvanjem mira su hvalevrijedni, ali ako je put do zvijezda posut trnjem, onda je put do mira posut pokojim ratom.

Rat koji je u najvećoj mjeri obliko-

vao moderni svijet te ujedno i demonstrirao zašto ratove treba izbjegavati, je bio Prvi svjetski rat. Iako, u modernoj kulturi i svjetonazoru obično Drugi svjetski rat zauzima primarno mjesto, Veliki rat je po prvi put pokazao s kakvim razornim mogućnostima raspolažu tehnološki napredne i birokratski uređene države. Kapacitet modernog oružja za uništavanjem nadmašio je i najambicioznija očekivanja tadašnjih vojnih stručnjaka i u samo nekoliko sati, "manji" okršaji brojem žrtava pariraju do tada najvećim bitkama u povijesti Europe. Tu uništavačku snagu, ruku pod ruku prati izdržljivost modernih država jer stoljeća usavršavanja birokratskih i upravljačkih metoda, potpomognutih znanstvenim postignućima u poljima komunikacije i logistike, omogućuju potpunu mobilizaciju države i njezinih resursa. Europske nacije koje su na ljeto 1914., uz cvijeće i pjesmu, otpratile svoje vojske u rat s vjerom u brzu pobjedu, sljedeće su četiri godine užasno gledale kako njihove države žrtvuju svoje vlastite nacije na oltaru nacionalnih interesa.

U takvim uvjetima suvremenici tog vremena, naizgled, postaju samo dijelovi velike mašinerije smrti, a povijesni narativ lako zarobi promatrača sa „širokim“ pogledom na bitne događaje i ličnosti. Obilje izvora omogućuje detaljnu analizu tog

Karikatura inv.
br. ZŠ-8792

razdoblja te je moguće, između ostalog, utvrditi dnevnu količinu namirnica koje je trošio jedan kilometar sustava rovova na fronti ili, koji je dnevni prosjek granata koje su tijekom rata pale na jedan brijeg u sjevernoj Francuskoj. Takva dostupnost podataka dozvoljava bolje razumijevanje događaja, kao i razloge, motivaciju i ciljeve ljudi koji su oblikovali to vrijeme. Ipak, kako vrednovati živote onih koji su bili sudionici, žrtve ili tek promatrači, ako zbog samih dimenzija stradanja ljudski um svodi izgubljene živote samo na statistički broj? Stoga, jako važan dio predstavljaju osobni i intimni zapisi s tihom pričom malih ljudi. Ovi izvori, u crno-bijelom svijetu datuma, brojeva, lista i službenih spisa, promatraču s povijesne distance koloriraju neko drugo vrijeme i mjesta. Podsjećaju nas da naši pretходnici na ovom planetu nisu bili puno drugačiji, bolji ili lošiji od nas, a kroz život su jednako prolazili praćeni tugom i srećom, uz bolest i zdravlje, sa svojim nadama i snovima za boljim sutra i boljom budućnosti za svoje potomstvo.

Izrazito bogat i šarolik povijesni izvor u Fundusu Muzeja Like Gospić koji, osim vrijednih predmeta, sadrži i obilnu građu iz osobnog života više ili manje poznatih pojedinaca je, Zbirka Šporčić. Zbirku je sakupio Milan Šporčić i 1963. jedan dio darovao Muzeju, dok je ostatak nešto kasnije otkupljen. Sama Zbirka obuhvaća oko 3000 predmeta, uključujući knjige, časopise, karte, fotografije, novac, umjetničke radove i velik broj arhivskog materijala poput rukopisa, službenih dokumenata i pisama (Bunčić 2008: 39).¹ Među tim predmetima u mnoštvu dokumenata, statističkih popisa i službenih dekreta,

povremeno se pojave privatne korespondencije koje pružaju jedinstvenu percepciju na život i intimu ljudi iz prošlih vremena. Objavom ove muzejske građe, započetom s Dragutinom Domjanićem (Kovač 2019: 22),² nastavljamo otkrivati komadiće velikog povijesnog mozaika.

U ovom slučaju radi se o seriji dopisnih karti (Feldpostkarte) iz Prvog svjetskog rata, točnije od 1916. do 1917. Autor dopisnica je Ladislav Gredeli, telefonist i pripadnik 2. bojne 53. pukovnije sa sjedištem u Zagrebu. Pukovnija je bila u sastavu 72. pješačke brigade, a djelovala je u sklopu 36. divizije pod zapovjedništvom XIII. zagrebačkog zbora carske i kraljevske vojske. Sudjelovala je u borbama na području Srbije, Galicije, Bukovine i na talijanskom bojištu (Strukić 2008: 282).³ Biografski podaci o autoru su uglavnom nedostupni i ne možemo sa sigurnošću reći gdje i kada je rođen. Na Mirogoju se nalazi grob Ladislava Gredelia s navedenim datumom na spomeniku (1895. – 1948.) pa se može pretpostaviti da se vjerojatno radi o istoj osobi.⁴ Moguće da je rođen u Zagrebu ili je barem tamo odrastao, budući da za sebe tvrdi da je „gradski purger“, a dijalekt korišten na dopisnicama podupire tu tezu. Također, teško je utvrditi gdje su nastale ove dopisnice jer je za povratnu adresu korištena oznaka pukovnije s oznakom divizije tj. „I. R. 53. Feldpost 44.“ ili „I. R. 53. Feldpost 634.“⁵

² Kovač, Ivan. 2019. Dopisivanje pod pseudonimom. *Likamvs* 1. Ur. Rukavina Vranić, Marija. Muzej Like Gospić. Gospić, 22.

³ Strukić, Kristijan. 2008. 53. zagrebačka pješačka pukovnija, Num. vijesti, broj 61, Zagreb.

⁴ <https://www.gradskagroblja.hr/trazilica-pokojnika/15> (pristupljeno 25. lipnja 2022.)

⁵ <https://feldpost-croatia.blogspot.com/p/wwi-kuk-feldpost-numbers.html> (pristupljeno 20. travnja 2022.)

¹ Bunčić, Vesna. 2008. Pedeset godina Muzeja Like Gospić. Spomenica 1958.-2008. Ur. Kolak, Tatjana. Muzej Like Gospić. Gospić.

Vjerojatno je dio nastao u Zagrebu, a dio na bojištima Balkana, Galicije, Bukovine i Italije, premda se na samo jednoj dopisnici, uz datum slanja, čita navod „Bojište“. Ovakav način adresiranja uobičajen je za to razdoblje, ponajviše zbog sigurnosnih razloga jer su raspored i kretanje postrojbi u vrijeme rata vojna tajna.

Dopisnica „Život posle rata!“ avers

Nažalost, njegove dopisnice upućene Ladislavu nisu nam dostupne pa čak ne znamo ni jesu li sačuvane. Osim informacija dostupnih iz Gredelijeve dopisnice ne posjedujemo više podataka o primatelju Stiplošku. Mjesto slanja naznačeno u dopisnicama je Fiume, Rijeka, ali sama adresa varira, npr:

„Tipografija Adrija“, „Tipografija Miriam“, „Tipografija Commerciale“, Kassala 5. i „kuća Šimić“. Iz ovoga nije jasno je li Viktor Stiplošek bio vojno aktivan, no Gredeli ga redovito pozdravlja kao „kolegu“ te je vjerojatno bio po struci telefonist ili tipograf.

Sadržaj dopisnica je uglavnom humoristične naravi, a gotovo svaki tekst prati manja ili veća karikatura. Kratki tekstovi su zbog nedostatka konteksta ponekad nejasni. Nižu se šale na račun jednog ili drugog sudionika dopisivanja, a očit je izrazito intiman i prijateljski odnos. Gredeli često započinje

tekst pozdravima poput „Dragi amice“ i „Dragi Victore“, a u nekim dopisnicama završava s „grlite braco Lacco“. U dobroj mjeri ova stogodišnjaja prepiska podsjeća na modernu razmjenu šala i dobrih želja, dojmova o „mem-ova“ putem ih socijalnih mreža.

Dopisnica „Život posle rata!“ revers

Dopisnica „Život posle rata!“ (inv. br. ZŠ-8789) iz veljače 1917. možda je ogledni primjer želja dvojice prijatelja prepoznatljivih u ovom ratnom dopisivanju. Kratak tekst na aversu popraćen je karikaturom koja aludira na buduću lagodniji život poslije rata. Na reversu se nalazi niz, za poštu relevantnih

informacija: pošiljatelj „telefonist, Lad. Gradel, M. G. In. Komp. II/53 Feldpost 44.“; primatelj „Stimatissimo Signore Vitorio Stiplošak, Fiume, Tipografija Miriam“. Od tri pečata jedan je potpuno nečitak, dok se na preostala dva jedva naziru tragovi tinte. Jedan sadrži skraćenicu „K.u.K.“ (Kaiserlich und Königlich) i vjerojatno se radi o pečatu postrojbe, a drugi je pečat vojne pošte s natpisom „Tabori Postalhivatal, 17FEB 634“. Karikatura na aversu prikazuje korpulentnu mušku osobu u kupaćem kostimu na plaži s morem u pozadini. Iako u današnjoj kulturi i svjetonazoru prikaz pretile osobe ima negativno i podrugljivo značenje, ovdje autor sugerira suprotno. Pretilost je ovdje paradigma obilja i lagodnosti života koja je autoru u trenutku nastanka ove dopisnice potpuno strana. Oskudica hrane, opća neimaština i nemogućnost slobodnog kretanja svakodnevice su u jeku rata, a posljedica su globalnog sukoba i savezničke pomorske blokade. (Healy 2007: 85).⁶

Transkript teksta dopisnice „Život posle rata!“:

Dragi amice, tako te lepo pikasto i cifrasto od svoga milog srčeka pozdravljam, u najboljem zdravljenju i življenju. Inače nikaj novog već želno čekam na Tvoj revanodi(?)

Mnogo te pozdravlja tvoj braco Laco.

Dopisnica „Aha!“ (inv. br. ZŠ-8783), na žalost, nema sačuvan datum, ali najvjerojatnije datira u drugu polovicu 1917. Tekst na aversu je uobičajeno humorističan i u patriotskom duhu porugljivo ismijava talijanske napore na Sočanskom bojištu. Na reversu se nalazi: pošiljatelj „Ladislav Gradel, M. G. In. Komp. II/53 Feldpost 634.“, primatelj „Signor Vitorio Stiplošak, Fiume, Tipografija Adria“. I ovdje nalazimo pečate, i to onaj postrojbe „M.G. Komp. 2 IR. 53.“, a na drugom izbljedio pečat vojne pošte „Tabori Postalhivatal“. Karikatura na aversu ovaj je put prikaz austro-ugarskog vojnika koji se ruga talijanskim naporima, najvjerojatnije tijekom desete ili jedanaeste sočanske ofenzive. Naime, Kraljevina Italija ulazi u rat na strani Saveznika početkom ljeta 1915. kako bi realizirala svoje teritorijalne pretenzije prema Austro-Ugarskoj. Time započinje serija talijanskih ofenziva prema Trstu, uglavnom lociranih oko toka rijeke Soče (tal. Insonzo) koje unatoč ogromnim ljudskim žrtvama ostvaruju neznatne ili nikakve teritorijalne dobitke (Pavičić 1998: 710).⁷

Dopisnica „Aha!“

⁶ Healy, Maureen. 2007. Vienna and the Fall of the Habsburg Empire, Ur. Jay Winter. Cambridge University Press. Cambridge.

⁷ Pavičić, Slavko. 1998. Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi vjetski rat. Ur. Slavko Šisler. Čvorak. Zagreb.

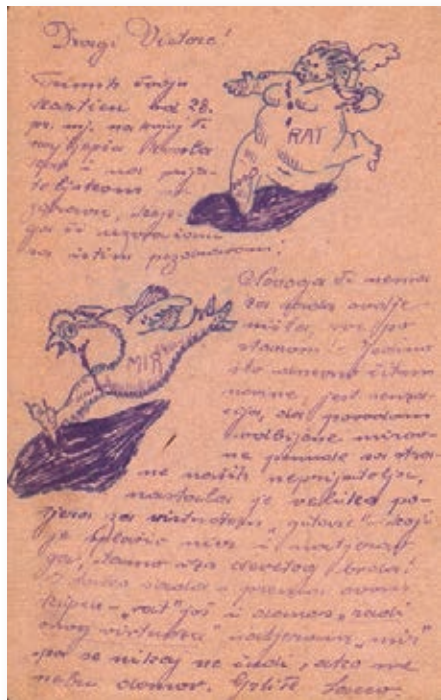
Transkript teksta dopisnice „Aha!“:

Aha!

Pokazali bumo mi već Talijanima, kak se u Trst ide – al same razbitega nosa! Nisem ja bil zabadev gradski purger!

Ašče pak očēju Talijani batine dobiti – onda im ja lahko pomozem!

Dopisnica „Rat i Mir“ (inv. br. ZŠ-8791) poslana je 7. veljače 1917., a tekst na aversu prate dvije karikature. Na reversu se nalazi: pošiljatelj „Lad. Gradel, M. G. In. Komp. II/53 Feldpost 44.“, primatelj; „Gospodin Victor Stiplošek, Fiume, Tipografija Miriam“. I ovdje se nalaze jedva čitljivi pečati sa skraćenicom „K.u.K.“ i „Tabori Postalhivatal, 917 FEB-7. 634.“ Na aversu se opet nalazi korpulentna osoba, ali ovaj put prikazana u

Dopisnica „Rat i Mir“

ženskom liku koji trči za pijetlom. U ruci drži svijeću, a na sebi nosi natpis „rat“, dok pijetao s natpisom „mir“ ne ostavlja nikakvu nedoumicu. Tekst ove dopisnice je uvelike nejasan zbog nedostatka konteksta. Najvjerojatnije autor kritizira određene državne ili vojne elemente zbog neuspješno provedenih pregovora o primirju. Ovim putem se izbjegava cenzura koja je tada bila uobičajena i prisutna, osobito nad vojnom poštom, a toga ni civilni sektor nije bio pošteđen. (Healy 2007: 124).⁸

Transkript teksta dopisnice „Rat i Mir“:

Dragi Victore!

Primih Tvoju karticu od 28. pr. mj. na kojoj Ti najljepša hvala kao i na prijateljskom pozdravu, kojega Ti uzvraćam sa istim pozdravom!

Novoga Ti nema za sada ovdje ništa, sve po starom! Jedino što dnevno čitam novine, jest senzacija, da povodom odbijene mirovne ponude sa strane naših neprijatelja nastala je velika potjera za virtuozom „gitare“ koji je splasio mir i natjerao ga tamo iza devetog brda! I tako sada prema ovom kipu „rat“ još i danas „radi onog virtuozu“ natjerava „mir“ pa se nikaj ne čudi ako me nebu domov. Grli Te Lacco.

Dopisnica „Nakon koncerta“ (inv. br. ZŠ-8785) je najvjerojatnije nastala početkom listopada 1917. te je tekstom, kojeg prati karikatura, namijenjena kao šala na račun Viktora Stiploška. Na

⁸ Nav. dj.

reversu se nalazi: pošiljatelj „Ladislav Gradeli, J. R. 53. Feldpost 634.“; primatelj „Velecijenjeni kolega Vitorio Stiplošek, Fiume, Tipografija Commerciale“. Dopisnica sadrži tri pečata koji su izbljედjeli i teško čitljivi. Jedan je pečat postrojbe „K.u.K. Infanterieregiment NO. 53.“, drugi pečat vojne pošte „Tabori Postalhivatal“, dok je treći, najvjerojatnije, pečat pošte u Rijeci. S poštanskih pečata je vidljiv datum „917OKT“, ali točan dan nije potpuno prepoznatljiv. Na aversu uz tekst se nalazi karikatura antropomorfne žabe u hodu, sa cilindrom i štapom za hodanje. Ovdje se vjerojatno radi o razmjeni samo jedne u seriji prijateljskih uvreda. Autor se šali na račun svog kolege, odnosno na račun njegovih glazbenih napora ili barem glazbenih aspiracija.

Transkript teksta dopisnice „Nakon koncerta“:

... I začuđeni slušaoci stadoše biflati jeli zbilja maestro Vittor tako čuvstveno i umjetnički vadio zvukove iz instrumenta ili to je sve moguće bila samo oda „proznog žebca“!

Seriya ovih dopisnica predstavlja izrazito zanimljivu perspektivu na teško i tragično razdoblje ljudske povijesti. Kroz humor i komentare vidljiva je svakodnevnica malog čovjeka kojem, iako je suvremenik povijesnih događaja, ti događaji predstavljaju samo daleku pozadinu na slici njegovog života. Same dopisnice možda ne donose velika nova povijesna saznanja, no dobar poznavatelj/ica

ovog razdoblja može prepoznati u njima odjeke povijesnih događaja. Također, način komunikacije i stilski odabir, kako teksta, tako i karikatura, otvara mogućnost da se u korespondenciji „između redaka“ nalaze skrivene poruke koje vješto izbjegavaju pozornosti cenzora. Naime, kroz alegorije pojedinih dopisnica možemo prepoznati prisutnost kritike tadašnjeg općeg stanja države ili kritiku osoba na visokim funkcijama, no zbog nedostatka konteksta nemoguće ih je sa sigurnošću determinirati. Prisutnost karikature uz tekst predstavlja i osobni „pečat na dokumentu“ koji primatelju potvrđuje autentičnost samog pošiljatelja ili dopisnice. Ipak, najvažniji uvid kojeg su nam omogućile, jest spoznaja o izrazito prisnoj ljudskoj komunikaciji, uz koju kroz bliskost, razmjenjivanje osjećaja i humor, čovjek lakše nosi tegobe svoje svakodnevice, bez obzira na vrijeme i mjesto zbivanja.

Dopisnica „Nakon koncerta“

I.K.

Velebitski zapisi i fotografije

Dr. Josip Poljak na Velebitu uz grm hrvatske sibireje 1929.

Otkako sam prije 15-ak godina počela intenzivno, u sklopu svog muzejskog posla, istraživati ostavštinu dr. Josipa Poljaka, dugogodišnjeg kustosa i ravnatelja Geološko-paleontološkog muzeja, moja zadivljenost njegovim radom, osobito fotografijama,² ne prestaje. Među njima osobito se ističu velebitski krajolici koji su bili neiscrpna tema ovom iskrenom ljubitelju i dobrom poznavatelju Velebita.

Rođen je u Orahovici 1862. i možda je upravo smještaj ovog slavonskog gradića između Papuka

¹ Poljak, Josip. 1939. Kameniti oblici Velebita. *Lički kalendar* 4(7). 12-17.

² Autori fotografija u ovom članku Josip Poljak i Nives Borčić

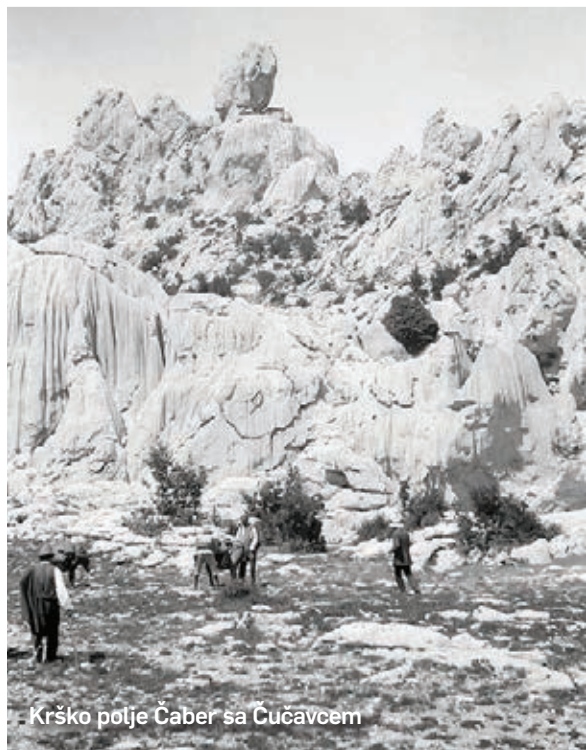
„Zašavši u kamenito carstvo Velebita raspršila nam se slika one prividne monotonije i pretvorila se u sliku nenadmašive ljepote, romantičnosti i raznolikosti, kakve ne susrećemo ni u jednoj našoj planini osim Velebita, pa mu stoga s punim pravom pripada oznaka „naše najljepše planine“.“

(Poljak 1939: 17).¹

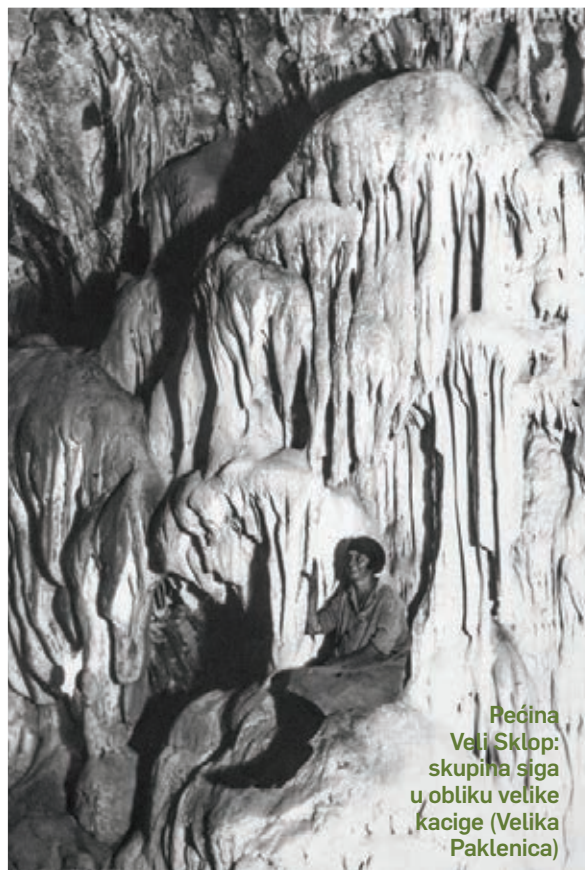

i Krndije odredio njegovu ljubav prema planinama. Studirao je prirodoslovne znanosti u Zagrebu i Pragu te je već kao student zaposlen u ondašnjem Geološko-paleontološkom muzeju gdje je radio 50 godina. Umirovljen je potkraj 1959. na dužnosti ravnatelja Muzeja, ali je i nadalje svakodnevno dolazio u Muzej i radio. Preminuo je 20. kolovoza 1962. u Zagrebu.

Rad u muzeju uključivao je i terenska istraživanja te je Poljak nadasve sistematično obavljao i taj dio posla, jer su školovani ljudi u to vrijeme bili rijetki, pa tako i u svakom segmentu neophodni. Najviše se bavio geologijom, ali je među prvima zašao u podzemlje, otkrio i fotografirao ulaze i unutrašnjost brojnih jama i spilja. Dragutin

Krško polje Čaber sa Čučavcem

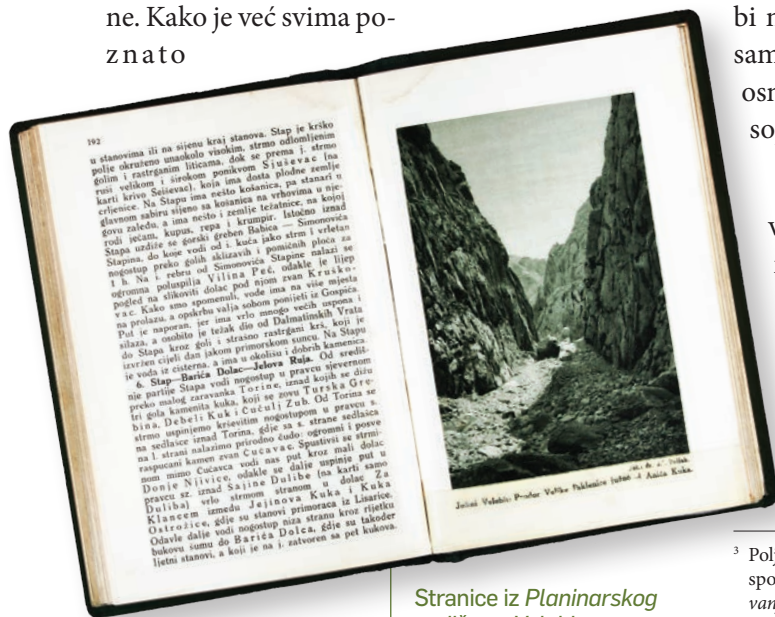
Pećina
Veli Sklop:
skupina siga
u obliku velike
kacige (Velika
Paklenica)

Gorjanović-Kramberger, tadašnji ravnatelj Muzeja, zajedno s Josipom Poljakom 1910. osnovao je Odbor za istraživanje spilja u okviru Geologijskog povjerenstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu. Speleologija je u to doba bila gotovo neistražena pa iako se već stoljećima zalazilo u podzemlje, nije bilo pravog znanstvenog pristupa. Upravo s Poljakom započinju detaljnija znanstvena istraživanja naših speleoloških objekata, što je rezultiralo prvom doktorskom disertacijom iz speleologije *Pećine hrvatskog krša*, koju je Poljak obranio 1922.

Kuća na Ogradenici

Bio je dugogodišnji potpredsjednik Hrvatskog planinarskog društva, urednik časopisa *Hrvatski planinar* (1914.-1929.), vječiti zaljubljenik u planine. Kako je već svima poznato

Stranice iz *Planinarskog vodiča po Velebitu*

Jugoistočna strana Velikog Rujna

Poljak je bio bogat planinarski putopisac, a kad bismo prolistali brojeve *Hrvatskog planinara* iz prve polovice 20. st. gotovo u svakom broju pronašli bi njegov članak popraćen fotografijama koje je sam snimio. Pri Hrvatskom planinarskom društvu osnovao je i Fotografsku sekciju koja je izdavala časopis *Fotografski vjesnik*, čiji je Poljak bio urednik.

Josip Poljak je aktivno sudjelovao i u radu Povjerenstva za zaštitu prirode i očuvanje prirodnih spomenika pri Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine kao specijalni referent. Već je tada prepoznao važnost očuvanja značajnih prirodnih osobitosti pa u Glasniku Povjerenstva 1938. piše o zaštiti geoloških i paleontoloških lokaliteta.³ Navodi sustavno uništavanje Plitvičkih jezera (i danas aktualna tema),

³ Poljak, Josip. 1938. Zaštita geoloških i paleontoloških objekata i prirodnih spomenika. Zaštita prirode. *Glasnik Povjerenstva za zaštitu prirode i očuvanje prirodnih spomenika pri Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine*. 29-39.

daje prijedloge za zaštitu polušpilje Hušnjakovo, geomorfoloških oblika oko Ogulina i na primorskoj strani Velebita, boranih slojeva kod Šestina (Ehrlchova pećina), Đurđevačkih pijesaka. O potrebi očuvanja spilja u predjelu Velike Paklenice piše u *Hrvatskom planinaru*:

„Sve tri dosele opisane pećine (Manita peć, Jama Vodarica i Veli Sklop – op. a.) prikazuju nam izvanredne prirodne krasote podzemnog svijeta našega krša, pa je prijeka potreba, da se sadanji njihov netaknuti stadij osigura protiv eventualnih vandalskih izljeva raznih zvanih i nezvanih posjetnika, kako bi te prirodne podzemne krasote u skladu s površinskim vanrednim prirodnim krasotama okoliša Velike Paklenice davale jednovitu i harmoničnu sliku podzemnih i nadzemnih prirodnih krasota jednog od najljepših dijelova našeg pustog, ali lijepog krša.“

(Poljak 1929: 204).⁴

⁴ Poljak, Josip. 1929. Nove pećine u području Velike Paklenice. *Hrvatski planinar* 8. 197-204.

Stan na Docima ili Strugama

Obišao je cijelu Hrvatsku, od Slavonije do Dalmacije, Gorskog Kotara, Like, pa i druga područja izvan naših granica baš kako je napisala naša poznata geologinja Vanda Kochansky Devidé: „nije bilo brda, vrela, pa gotovo ni staze za koje on ne bi znao“ (Kochansky-Devidé 1963: 526).⁵

Istražujući geologiju, stijene na površini, ali i podzemlje, dr. Josip Poljak je osobito zavolio planine, a među njima posebno „ogromnog kamenog gorostasa, gordog i tajanstvenog Velebita“, kojem se uvijek iznova vraćao. Kao izvrсни poznavalac Velebita napisao je prvi planinarski vodič po Velebitu 1929.⁶ Ovaj iscrpan i bogato opremljen priručnik pun je detaljnih informacija o postanku Velebita, biljkama, životinjama, klimi, izvorima vode, povijesti, ali i o životu ljudi u ovom prostoru dramatične

⁵ Kochansky-Devidé, Vanda. 1963. *Dr. Josip Poljak. Geološki vjesnik* 15. 525-534.

⁶ Poljak, Josip. 1929. Planinarski vodič po Velebitu. *Hrvatsko planinarsko društvo*. Zagreb

Pastirski stan na Gornjoj Bukvi

Iz terenskih dnevnika: Pogled na Velebit i crtež skloništa na Pasarićevu kuku

topografije. Na gotovo 300 stranica detaljno su prikazani Sjeverni, Srednji i Južni Velebit sa svim stazama, planinarskim skloništima i domovima, izvorima vode. Brojne fotografije dr. Poljaka dodatno su oplemenile ovaj Vodič predstavljajući najljepše velebitske krajolike.

U društvu Ferde Kocha, starijeg kolege, geologa i muzealca, Poljak je 1908. obavio prvo putovanje po Velebitu, od Pazarišta, Štirovače, preko Šatorine Golića i Manitog vrha.

Prvi znanstveni rad o geologiji Velebita objavio je 1912.⁷, a gotovo pedesetak njegovih znanstvenih, stručnih i popularnih radova bavi se Velebitom.

⁷ Poljak, Josip. 1912. Prilog poznavanju geologije Velebita. Od Jablanca preko Alana, Golića. Mrkvišta. Glasnik Hrvatskog prirodoslovnog društva 24/2-3. 118-129.

Nije ga zanimala samo struka, piše on i o životu stočara na Velebitu, velebitskim biljkama, ali i o mirilima – pogrebnim kamenim obilježjima koja čuvaju velebitske duše.

U terenskom dnevniku iz 1913. nalazimo prve zapise o Velebitu, gdje je, kako je napisao, pratio «razširenje» pojedinih geoloških tvorevina na ovom planinskom lancu. U više od 20-ak terenskih dnevnika koji se čuvaju u Hrvatskome prirodoslovnom muzeju brojne su zabilješke o geologiji hrvatskog podzemlja i nadzemlja, ali su vrlo primjetne i njegove planinarske opaske. Primjerice, u dnevniku iz 1928. detaljno opisuje Rožanske kukove:

„Ovi kukovi su sistem kukova sastavljenih od pet manje više uporednih gorskih grebena koji teku smjerom O-W i grebena na istoku ovih iznad L. vrata koji zahvaća kukove sa istočne strane. Prema zapadu nema grebena koji bi zatvarao nego se pojedini grebeni otvoreno obrušavaju. Ovi grebenski nizovi

*odijeljeni su međusobno silno dubokim vrtačama
uslijed česa je došlo da su dva i dva niza među
spojeni užom ili širom barijerom koja veže dva i dva
grebenska niza i dvije i dvije vrtače."*

i završava:

*„U sredini između grupe Gromovače i Crikvene
nalazi se Jerković dolac iznad kojega se nalazi
Pasarićev kuk na kojem će se graditi sklonište."*

Rossijevo sklonište izgrađeno je godinu dana kasnije.

Kasnijih godina Poljak je intenzivno posjećivao Velebit, istražujući geologiju, planinarske staze i bilježeći perom, a osobito fotoaparatom svoja zapažanja. Njegovi suputnici bili su poznati „velebitaši“, Ivan Gojtan, Ilija Šarinić, Miroslav Hirtz te najčešće Radivoj Simonović, liječnik iz Sombora. Ova petorica bili su, možemo reći, pioniri istraživanja

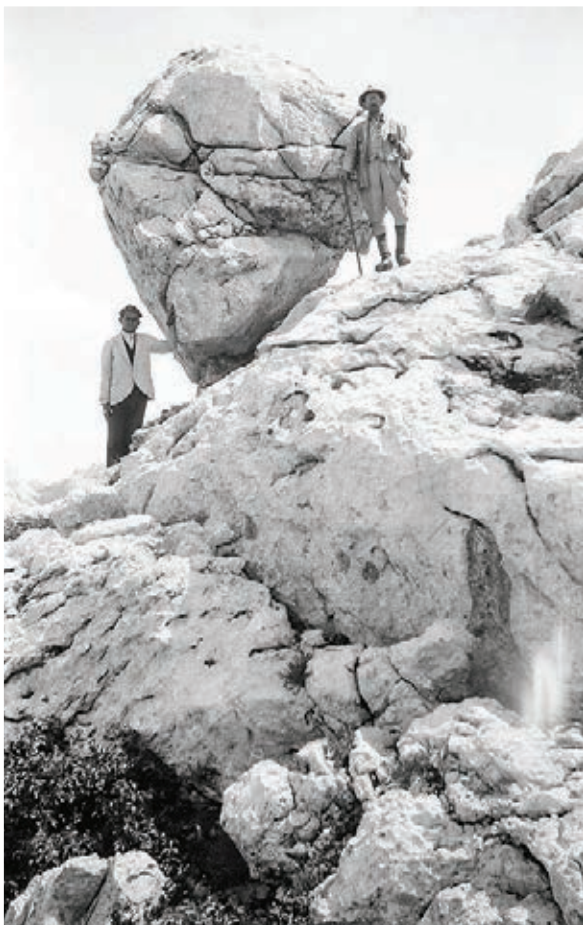
Na Velebitu: Josip Poljak prvi s desna

U Divoselu pri doručku. Sjede s lijeva na desno: Miroslav Hirtz, Radivoj Simonović, Ilija Šarinić, Ivan Gojtan, Josip Poljak

Velebita s različitih aspekata, otkrivajući nove puteve, istražujući raznolike karakteristike ove planine uz iznimno teške uvjete putovanja:

„Četiri naša poznata planinara dr Radivoj Simonović, liječnik iz Sombora u Bačkoj, te profesori dr Miroslav Hirtz i dr Josip Poljak, napokon Ilija Šarinić rav. učitelj iz Švice poduzeli su pod kraj srpnja o.g. putovanje po Južnom Velebitu. Oni su se tri sedmice probijali kroz gudure i vrleti ove naše orijaške planine, noćeci po čobanskim stanovima, a najviše pod vedrim nebom. U Velebit su ušli kod Crnopca niže Gračaca, a izašli su Konjskom više Karlobaga. Po opsegu prostora koji je prevaljen i po trajanju vremena ovo je najveće i najduže putovanje, koje je dosad izvedeno po toj planini. Radi teških terenskih prilika i prenosa prtljage vodili su putnici sa sobom tovarne konje i magarce

Čučavac na Splovini iznad Stapa

te više ljudi, dakle čitavu malu karavanu. Nosili su sa sobom i tri fotografska aparata te su snimili preko 160 slika, koje se odnose na najraznovrsnije motive: predjele, vrhove, ponikve, kukove, čobanske stanove, etnografske tipove, nošnje, itd."

(Hrvatski planinar 1925: 152).⁸

⁸ Istraživanje Velebita. Planinarske vijesti, 1925. Ur. Poljak, Josip. *Hrvatski planinar* 8 (god.XXV.). 148-152.

Turska vrata

Poljak je po pisanju drugih planinara pokazivao izrazitu strpljivost i snalažljivost na planini:

„Bio je uvijek prirodan i raspoložen da daje objašnjenje iz svoje struke, da nam objasni iz koje periode potječe koja stijena, kakvog je sastava te da nam objasni postanak slojeva koje gledamo.....Profesor Poljak bio je pravi umjetnik u izboru mjesta za konačenje i podizanje šatora. Osim toga bio je neobično vješt kuharskoj

Jugoistočna strana Prologa

vještini. ... Poslije napornog planinarenja po Durmitoru sišli smo u Žabljak. On je tada imao jedinu gostionicu, a gostioničarka je bila svršena učiteljica više domaćinske škole iz Starog Futoga, a koju je Ministarstvo prosvjete iz Beograda poslalo u Žabljak da otvori tu domaćinski kurs. Opravdano smo se, dakle, nadali fino priređenim jelima. Sjećam se, taj dan je bila nedjelja, pa je za ručak bilo pečenja i kolača. Pečenje je bilo tvrdo kao opanak, a kolači se također nisu dali jesti. Kuharica se opravdavala na sve moguće načine da nije kriva, ali joj je dr Poljak tačno objasnio u čemu je sve griješka i što je trebalo poduzeti... Svi smo bili gladni i umorni od puta, a u crnoj noći jedva smo se snalazili. Dr Simonović je imao nekakav pismeni recept za večeru od tijesta i krumpira, ali trebalo ga je prirediti. Dr Poljak

dao se odmah na posao...Konačno je večera ispala tako ukusna da smo lizali sve prste."

(Jelkić 1962: 198-199).⁹

Poljakove fotografije koje prikazuju planinske krajeve najčešće su krasile časopis *Hrvatski planinar* gdje su ilustrativno dočaravale putopisni tekst, Poljakov ili njegova planinarska sudruga. Miroslav Hirtz, također planinar i putopisac, po struci zoolog, u svom članku *Kroz Veliku Kapelu i Velebit do mora* slikovito je opisao koliko su Poljakove fotografije bile životne:

⁹ Jelkić, Dušan M. 1962. Sjećanje na dra Josipa Poljaka. *Naše planine* 9-10. 198-199.

Trovrh na Splitvini

„Na ovom mjestu svojega pričanja najradije bih odložio pero i stavio pred vas onu seriju snimaka, što ih je uz put skinuo dr. Poljak, seriju slika, kakvih jošte nije skinuo nitko do njega, koje su po izboru ukusa upravo jedinstveni krajolici fotografskog umjeća u našoj planinarskoj literaturi.“

(Hirtz 1923: 106).¹⁰

I ma koliko duboko smo danas okruženi tehnologijom, te stare fotografije kao da su sačuvale svojevrsnu auru te na prvi pogled ne trebaju tumačenja. One na osobit način jasno dočaravaju ljepote krških oblika, ali i težinu ljudskog života u kršu. Ipak, Poljak nas nije ostavljao bez opisa, katkad vrlo šturog: „Strogir“ ili za istu fotografiju vrlo detaljnog: „Obelisk vapnenačkog krednog kršnika, postao rastršobom. Kuk Strogir iznad Jablanca.“

¹⁰ Hirtz, Miroslav. 1923. Kroz Veliku Kapelu i Velebit do mora. *Hrvatski planinar* 7 (God XIX). 101-111.

Josip Poljak je u naslijeđe ostavio bogatu i raznoliku ostavštinu. Pedeset godina njegova rada u Muzeju vidljivo je u pažljivo ispisanim podacima u inventarnim knjigama geološko-paleontološke građe, natpisima uz predmete u zbirkama, na bibliotječnim karticama. U Hrvatskom prirodoslovnom muzeju čuva se i njegova opsežna fotodokumentacija koju sačinjava više od 4000 negativa, staklenih ploča, dijapozitiva, fotoalbuma. Dvadesetak terenskih dnevnika iz razdoblja

od 1913. do 1954. prepuno je detaljnih podataka o geologiji krajeva koje je istraživao kao i popisa svih snimaka koji su uvelike olakšali identifikaciju negativa i staklenih ploča. Njegova pionirska istraživanja podzemlja i nadzemlja krških krajeva, osobito Velebita, zabilježena su u mnogim radovima koje je objavio pa evo i ovaj članak završavam citatom Josipa Poljaka, velikog promotora i poznavatelja našeg krša:

„Cio taj kraj nosi zasebna obilježja, koja se u znanosti označuju imenom «krš». A što je krš? Naš Ličanin ili Primorac, da ih upitamo – odgovorili bi nam: «Golet pusta, gospodine!» Kako kratko rečeno, a toliko strahote i goleme bijede sadržavaju te dvije riječi u sebi“

(Poljak 1923: 7).¹¹

S. J.

¹¹ Poljak, Josip. 1923. Krš. *Hrvatski planinar* 1. 6-10.

Jedan Božić u Lovincu

Godina 2020. se pokazala kao godina ispunjena neuobičajenim i dramatičnim događajima koji su uzdrmali živote stanovnika Like, Hrvatske i svijeta. Događaj koji je najviše obilježio 2020. bilo je globalno širenje pandemije uzrokovane virusom COVID-19 koje je mnogima poremetilo živote i svakodnevicu. Na izmaku te stresne godine, u jeku druge velike serije mjera izolacije uvedenih početkom zime, u Gospiću je donijeta odluka o održavanju izmijenjene, ali neprekinute manifestacije adventa. U želji da se građanima na otvorenom prostoru dočara malo veselja i poruke nade i božićnog duha, Muzej Like Gospić, u sklopu te veće manifestacije, organizirao je izložbu *Tradicionalni Božić u Lici* unutar stalnog etnološkog postava rekonstrukcije tradicionalne arhitekture. Za potrebe ostvarenja te izložbe korišten je i upečatljiv predmet iz tradicionalne zavičajnosti prostora Lovinca, tzv. *lovinački borak* (E-2349) kojeg je Muzeju poklonila Jelka Pavičić, rođena 1948.¹ U idućim mjesecima, s originalnom autoricom *borka* napravljen je etnološki intervju u svrhu prikupljanja šireg narativa kao prilog poznavanju ličkih božićnih običaja s posebnom pažnjom na lovinački kraj sredinom 20. st.

Lovinac je naselje smješteno na južnom rubu Ličkog polja omeđen Velebitom, Resnikom i izdancima Ličkog sredogorja (Pavičić i dr. 1987: 19).² U sastavu općine Lovinac su naselja: Gornja Ploča, Kik, Ličko Cerje, Lovinac, Raduč, Ričice, Smokrić, Sveti Rok, Štikada i Vranik. Etnološka istraživanja o običajima u lovinačkom kraju započinju 1950-ih godina kada stručnjaci s Instituta za narodnu umjetnost³ iz Zagreba posjećuju Liku. U nekoliko navrata tijekom 1955. i 1956. Maja Bošković-Stulli, Nikola Bonifačić Rožin, Ivan Ivančan i Stjepan Stepanov izvršili su intervju sa stanovništvom u Lovincu, Ličkom Cerju, Svetom Roku, Ričicama i Vraniku (Marks 2020: 56-60)⁴ u kojem su prikupljali različite vrste usmene književnosti poput: predaja, vjerovanja, bajki, molitvi, zagovora te lirskih i epskih pjesmama (Marks 2020: 55-56).⁵ Tijekom 2009. i 2010. studenti su pod vodstvom docentica i profesorica s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu vršili

¹ Originalno je poklonjen za potrebe izložbe Muzeja *Božićno svjetlo u obitelji* održane 20.12.1994 – 21.01.1995. Izvor: sekundarna dokumentacija Muzeja Like Gospić, „Fond: Izložbe“.

² Pavičić, Luka, i dr. 1987. *Lovinac. Monografija*. Zagreb.

³ Današnji Institut za etnologiju i folkloristiku.

⁴ Marks, Ljiljana. 2020. Usmenoknjiževna građa iz Lovinca i okolice u zbirkama Instituta za etnologiju i folkloristiku. *MemorabiLika*, God 3 (broj 1), 55–73.

⁵ Nav. dj.

Tradicionalno ukrašeno božićno drveće

brojna istraživanja na području općine Lovinac.⁶ Od 2. do 4. svibnja 2019. u prostorijama Kulturno-informativnog centra u Lovincu je održan znanstveno-stručni skup pod nazivom *Lovinac: povijest, život, kultura* unutar kojeg su izlagana predavanja o kulturnoj baštini Lovinca (Kovač 2020: 80-84).⁷ Uz ova znanstvena nastojanja, neizmjeran doprinos poznavanju povijesti i baštine lovinčkog kraja dali su Luka Pavičić te Mile Japunčić koji su 1987. i 2016. izdali opširne monografije u kojima se opisuju povijesne i životne prilike Lovinčana. U narednom tekstu se donosi tek mali prilog tom vrelu znanja o običajima lovinčkog kraja.

Uz razdoblje Božića i Nove godine je vezano više narodnih običaja nego u bilo kojem drugom razdoblju tijekom godine. Obitelji i pojedinci su poduzimali radnje koje su se prenosile iz generacije u generaciju, te se pri tome strogo pazilo da se običaji provedu prema strogo određenom rasporedu, a pri izvođenju se držalo do svečanosti i uzvišenosti (Japunčić 2016: 139).⁸ Smatralo se kako se time osigurava mir, blagoslov Božji, zdravlje i obilje za obiteljsku kuću (Hećimović-Seselja 1985: 178).⁹ Božićni, kao i mnogi drugi narodni običaji, su odraz posebnih geografskih, društvenih i povijesnih

⁶ Rezultati tih istraživanja su objavljeni u obliku izvornih znanstvenih te stručnih članaka u 37. broju Senjskog zbornika 2010. Istraživanje je vršeno pod mentorstvom prof. dr. sc. Milane Černelić, uz novčanu potporu projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice Milane Černelić (Rubić, Petrak 2010: 229); Rubić, Tihana.; Petrak, Petra. 2010. Normalno da će on pomoć: Obiteljski život i međugeneracijska uzajamna pomoć u lovinčkom kraju. *Senjski zbornik*. 37(1), 227–259.

⁷ Kovač, Ivan. 2020. Lovinac. Povijest, život i kultura. *Likamvs*. 2, 80–84., Izvor: <http://muzejlike.hr/wp-content/uploads/2020/10/LikamVs-2020.pdf> (pristupljeno 16. lipnja 2021.)

⁸ Japunčić, Mile. 2016. *Lovinac: Jučer, danas, sutra – studija o životu, običajima i govoru*. Zagreb.

⁹ Hećimović-Seselja, Mara. 1985. *Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa*. Zagreb.

prilika određenog kraja. Neki su jasno vezani uz kršćansku simboliku, a neki upućuju na tragove davnih, dijelom zaboravljenih religija iz naše prošlosti.

Pripreme za Božić počinju dugo prije samog Božića. Tijekom 50-ih i 60-ih godina prošloga stoljeća u Lovincu, kada je kazivačica odrastala, tijekom cijele godine su se sakupljali i izrezivali ukrasni ili obojani papiri kako bi se od njih mogao izraditi ukrasni nakit za bor. Rezali su se i lijepili lančići od papira i zvjezdice. Također bi se krajem ljeta već počele pripremati zalihe hrane kako bi sve bilo spremno za poklone i obilan božićni ručak.

„Cijele godine se štedilo za Božić. I onda je moja baka znala ujesen u žito koje je bilo na tavanu sakriti jabuke i lišnjake. I onda ti mi uvečer svi kao djeca dobijemo jabuke crvene koje je ona izvukla iz žita. I dobijemo svi lješnjake i orahe. I uzmeš drvo, na drvu tučeš cijelu večer i jedeš to. To ti je jednom u godini da se najedeš lješnjaka i orahe. Jer toga nije bilo za kupiti na svakom ćošku. To nije bilo za kupiti nigdje osim ako je netko vrijedan, pa lijepo ujesen ubere i negdje sakrije na tavan pa se to onda dobiva na Božić. To je bila premija dobiti jabuke ili lješnjake ili orahe.”¹⁰

Vrijeme adventa ili došašća se smatralo vremenom posta, ispovijedi i priprema za čišćenje duha i tijela. Za sv. Nikolu su se čistile cipele i stavljale u prozor. Postojao je običaj darivanje djece poklonima poput uporabnih predmeta, najčešće odjeće. Majka ili baka bi isplele čarape ili rukavice, ili bi

¹⁰ Jelka Pavičić, r. 1948., Cvituša; Svi daljnji navodi u tekstu dolaze od iste kazivačice koja je izradila lovinački borak i darovala ga Muzeju. Intervju je izvršen u prostorijama Muzeja Like Gospić, 26. travnja 2021.

Pletene rukavice
(E-1581) (Fundus
Muzeja Like Gospić)

u rijetkim slučajevima dobivali veći i bogatiji komad odjeće poput kaputa ili haljine, ponekada kao poklon obitelji iz inozemstva. Dječja mašta je na raznolike načine interpretirala dolazak poklona:

„I ja mojoj susjedi pričam „meni je sv. Nikola donio kaputić“. A ona viče „Ma ti si luda! Kako on može ući u zatvorenu kuću?“. Ja velim „Znaš, on ti se pretvori u mravića. I on sve to pretvori u malo, i onda kad ode, on opet putuje i bude veliki!“

Najvažniji datum u predbožićnom razdoblju je blagdan sv. Lucije koji se slavi 13. prosinca. Na taj dan se prema kalendaru hrvatskih godišnjih običaja sije božićno žito kako bi izraslo bogato, visoko i zeleno do Božića. U Lovincu postoji posebna varijacija običaja sijanja žita koji se ponekad naziva i *lovinački borak*.¹¹ Uzimao bi se komad drveta od građe koja je već ispilana za loženje tijekom zime. Bilo je poželjno da je mekše drvo, poput lipe ili

¹¹ Oba izraza su prema kazivanjima uobičajena; *božićno žito* ili *lovinački bor*, tj. „borak“.

mlađe bukve. Drvena osnova *borka* (*furak*) napravljen za Muzej Like je od jelovine. Od komada drva se oblikuje stožac visine 20-30 cm. *Furak* je zatesan sjekirom i njegove strane bi se zasjekle kako bi površina bila što nepravilnija i time podatnija za hvatanje mase sa žitom.¹² Takav *furak* se mogao zadržati više godina, ili se svake godine mogao raditi novi. Potom se radila smjesa od zemlje i žita¹³ koja se blago vlažila i oblagala po konstrukciji *furka*. Kako bi se masa zemlje i žita dodatno učvrstila na površini *borka*, omatala se koncem ili tanjim konopcem. *Borak* bi se potom odložio na veći tanjur i postavio na mjestu s dovoljnom količinom svjetlosti da se potakne klijanje žita. Bitno je bilo redovito vlažiti *borak* s umjerenom količinom vode kako se žito ne bi osušilo. Cilj je bio da se do Božića oblikuje visok i bujan zeleni stožac žita, nalik plastu sijena. Kazivačica je napomenula kako je specifičan oblik ovog božićnog žita prožet simbolikom:

Drvena osnova *borka*

¹² Na ravnom vrhu predmeta se izrađivala udubina pomoću svrdla koja je bila namijenjena za naticanje svijeće.

¹³ Od vrsta žita, mogla se koristiti raž ili ječam, ali pšenica je bila najčešća zbog lijepog i bogatog izgleda klice.

„To sam ja vidjela kako sade i rade od svog dida. On je meni pričao kad sam bila mala da je on to od svojih vidio. Mislim da to iz davnih vremena potiče. Taj oblik žita koji se kod nas radi je pun simbolike. Izgleda kao stog sijena ili kao zvono. Najavljuje dragu vijest... da bi ljudi preživjeli. Uvijek su se bojali iduće godine. Kakav će biti urod, kakvi će biti usjevi i kako će se živjeti. Pa se prema tome gledalo kako taj borak izgleda. Što on ljepše nikne, što je zeleniji, što više izgleda lipo, to se obitelj nada kako će iduća godina biti dobra godina.“

Kako od blagdana sv. Lucije do Božića ima 12 dana, uz to razdoblje je bilo povezano i gatanje o predviđanju vremena za sljedeću godinu. Gledale bi se vremenske prilike za svaki dan u tom razdoblju, pri čemu je dan predstavljao jedan mjesec u idućoj godini i pretpostavljalo se kakve će vremenske prilike (sunce, kiša, snijeg, mraz) obilježavati mjesec u novoj godini.

Svježe posijan
lovinački *borak*

Vrhunac božićnog slavlja je bio u tri dana od Badnjaka, preko Božića do blagdana sv. Stjepana tj. *Stipanje*. Na Badnjak je bilo bitno sve temeljito očistiti i pospremiti te nahraniti blago. Ako je u kući bio zemljani pod, on bi se premazivao s razvodnjenom ilovačom koja mu je davala sjaj i uređeniji izgled. Cijeli dan se strogo postilo, a posebno je bila zabranjena masna hrana. Pred večer je gazda u kuću unosio novu slamu. Ta slama bi se prostirala po podu u središnjoj prostoriji kuće gdje je bilo ognjište i stol za jelo i na nju bi se prostirao stolnjak. Ukućani bi potom sjedali na slamu oko stolnjaka. Uz slamu, gazda je na Badnju večer unosio u kuću komad drveta¹⁴ kojim bi se ložila vatra tijekom cijele noći. Na taj dan se pekao i kruh ispod peke za božićni ručak. On se mogao raditi u obliku pletenice ili s ukrasima pletenice te se u domu kazivačice ukrašavao *kokicama* od tijesta. Ponekad se posijalo i manje žito te umetalo u sredinu pletenice. Prije večere se *borak* ukrašavao stavljanjem svijeće u rupicu na njegovom vrhu te obavljanjem žita trakom u bojama hrvatske trobojnice:

„Stavi se borak i oko njega „liško voće“; orah, lješnjak i jabuka! To se ukrasi i tko je u kući najmlađa curica, ako je ima, veže trobojnicu. Jer mora biti na borku obavezno crven-bijeli-plavi! To sam još od dida vidla, a on je meni pričao da su to njegovi stari radili. I on zna ovako reć': „Sinko moj, nemoj ti slučajno u životu to zaboravit'! To moraš nastaviti, to ti je za dobro svijui!“

¹⁴ Taj komad drva se u drugim krajevima eponimno naziva i *badnjakom*, ali prema ovom kazivanju, taj pojam nije bio toliko uobičajen među nekim obiteljima na području Lovinca sredinom 20. st.

Ilustracija božićnog kruha sa svijećama

Na Badnjak je bio obavezan nemrs. Zbog toga je uobičajeno glavno jelo na taj dan bio riblji obrok ili grah pripremljen na salatu ili kao varivo, ali nezačinjeno (Japunčić 2016: 141).¹⁵ Prije obroka bi obavezno glava obitelji započinjala molitvu za obitelj, usjeve, blago, susjede i prijatelje. Čak se znalo napomenuti: *„Ma sinko znaš, ima onih koji nas ne vole. Ma ajmo se pomolit' da bi im Bog prosvitlio pamet!“*. Uz jelo se pilo i crno vino.¹⁶ Gazda bi kruhom gasio dim upaljenih svijeća na kraju jela (Pavičić 1987: 236). Tada bi postojala vrsta gatanja, pri kojoj se gledao smjer kretanja dima. Ako bi dim išao prema nekome u kući, vjerovalo se da će taj prvi umrijeti. Ako bi se pak dim dizao u visinu,

¹⁵ V. bilj. 8.

¹⁶ Kazivačica posebno napominje kako je moralo biti crno.

Lovinački borak s izraslim žitom

to je značilo da u idućoj godini neće umrijeti nitko od ukućana za stolom. Za Badnjak se kitilo i božićno drveće. Taj običaj nije bio poznat generaciji djedova ili baka kazivačice, generaciji koja je odrastala početkom 20. st. u Lovincu i okolici. Uz nakit od papira ili bombone u papiru, dio oraha, lješnjaka i manjih jabuka izvučenih iz žita s tavana,

se obavijao koncem i vješao kao ukras na božićno drveće. Također su se manje svjećice pomoću žice obavijale i zaticale o grane drvca te palile navečer. Nakon završene večere, mladi i odrasli¹⁷ u domu su se odijevali u svečanu odjeću i išli na polnoćku ili ponoćnicu u crkvu.

„Ali to je tako bilo puno naroda! Jer Lovinac sam kao Lovinac nije velik. Mi smo ga zvali „grad“. A oko je bilo puno sela: Vagan, Piplice, Varoš, Smokrić, Parčići, Šarići, Sekulići.... Najljepše je bilo... ja sam zapamtila jedan doživljaj. Snijeg, idete po površici. Mjesec, igle možete kupiti. A sa svih strana pjesma. Idu grupice iz tih pojedinih sela i pjevaju.“

Nakon mise se ostajalo pred crkvom pjevati i plesati đikac ili ličko kolo. Ponekad bi to veselje potrajalo do ranih jutarnjih sati. Po povratku kući, slijedila je bogata večera s pečenkom i kruhom. Bilo je izrazito važno da tijekom noći s Badnjaka na Božić i s Božića na Stipanju vatra na ognjištu ne prestane gorjeti, stoga su neki, uglavnom stariji, članovi obitelji ostajali cijelu noć bdjeti nad vatrom. Ta vatra je simbolizirala život koji ne smije ugasnuti.

„Mora vatra biti po noći i po danu od Badnjaka do Stipanje jer se ne smi ugasiti ognjište. Jer ako se ugasi vatra, tu će, kažu Ličani, lumer nestat! A lumer je kućni broj. Znači nestat će familije! Nema lumera, nema kućnog broja.“

Na Božić se nije izlazilo iz kuće i vrijeme se provodilo s obitelji. Dan bi odrasli započinjali s

¹⁷ Najstariji članovi obitelji su išli na jutarnju misu, a na Badnju večer su ostajali u domu „kako ne bi ozebli“ na putu do crkve.

malo rakije i uštipaka, a ručak je bio bogati obrok s nekom pečenkom,¹⁸ kruhom i prilozima. Nakon obroka bi se gatalo s kostima koje bi preostale nakon pečenja kako bi odredili tko će se prvi oženiti ili udati.

„One sve kosti koje se ostave taj dan na Božić kad se jede, onda cure u kući ili muški ako su neoženjeni to nose na drvenom loparu na kojem se kruh pekao ispod peke. I svak svoju zabilježi; „To je moja, to je tvoja“ i tako. I koju prvu psić odnese, taj će se prvi udati ili oženiti.“

Sv. Stjepan ili *Stipanja* je bio dan za čestitare. Muška djeca su išla po naselju čestitati blagdane drugim obiteljima. Svećenik je također dolazio često taj dan u blagoslov kuće. Nakon blagoslova se iznosila slama iz kuće te se nosila u staju i prostirala pod blago, po njivi i strući su se vezali o stabla

Ognjište s badnjakom

Čestitari ili *fijole*

voćki u vrtu. Ista stvar se radila s žitom od *borka*. Vjerovalo se kako se time osigurava rodnost i obilje iduće godine.

Time završava priča o *borku* i običajima vezanima uz njega u vrijeme Božića u jednoj obitelji iz Lovinca. Ove godine, možda više nego mnogih prethodnih godina, vrijedi se prisjetiti duha Božića, ljudske topline koja ga prati i nade u buđenje boljeg života koje ono obećava.

T. P. K.

¹⁸ Prema kazivačici, najčešći je bio odojak.

Animalizam u djelima Gustava Haueisea Likana

Animalistički motiv je najstariji žanr u likovnoj umjetnosti. Dapače, postoji skoro otkada i čovjek. Zapravo, već pojavom čovjeka u kamenom dobu, kada on živi uglavnom u špiljama, nastaju i prvi prikazi životinja. Te se urezane, naslikane ili isklesane slike životinja nalaze upravo na kamenim zidovima tih špilja u kojima je čovjek obitavao i koje su mu služile i kao obredna mjesta. U ovom slučaju pomišljamo na sliku ranjenog bizona iz španjolske špilje Altamira kao i na ostale naturalističke životinjske likove bizona, crnog bika, konja ili povorku jelenjih glava iz francuske špilje Lascaux. Ovakve slike životinja, koje su sačuvane već tisućama godina, zacijelo predstavljaju najznačajnija djela paleolitičke umjetnosti. Imaju simbolično-magično značenje jer su bile dio magijskog obreda i vjerovanja u uspješan lov.

Tema životinja u likovnim prikazima javlja se, dakle, od prapovijesti sve do naših dana suvremene umjetničke produkcije. Svako povijesno razdoblje donosi raznovrsne primjere umjetničkog poimanja životinje.

Na zidovima stijena paleolitičkih špilja prikazane su figure kopitara – bizona, konja, bikova, što sugerira da je umjetnost imala ritualni značaj vezan za

lov. A ritualni lov kralja Ashurbanipala na lavove prikazan je na reljefu asirske palače.

Animalističke scene vezane za lov nastavit će i stari Egipćani. Brojni reljefi i zidne slike iz grobnica te crteži na stijenama, posuđu, oružju i raznim drugim predmetima iz svakodnevnog života daju prikaze i načine lova na divlje životinje, ptice i ribe. Osim toga, u drevnom Egiptu štovale su se životinje kao božanstvo. Ne čudi stoga nimalo da je važnu ulogu u religiji i umjetnosti igrala simbolika životinja. Također, životinjska bića dodiruju tri sloja kozmičkog prostora: nebo, zemlju i podzemlje. Mitološki vladar podzemlja i bog smrti je Anubis u obliku čovjeka sa psećom glavom. Kao žena s mačjom glavom prikazuje se božica Bastet¹ zbog toga što je mačka bila među njihovim glavnim božanstvima.

Grčka mitologija je također puna životinjskog simbolizma. Grci su oslikavali mitološka čudovišta

¹ Božica Bastet je u izvornom obliku, kada se prvi put pojavljuje u trećem tisućljeću prije Krista, bila predstavljena kao divlja mačka – lavica, a kasnije (oko 1070. – 712. pr. Kr.) se počela prikazivati kao domaća mačka. Ulogu lavice dijelila je s božicom Sekhmet. „Na kraju su Bastet i Sekhmet okarakterizirani kao dva aspekta iste božice, pri čemu je Sekhmet predstavljao moćni aspekt ratnika i zaštitnika, a Bastet, koja je sve češće bila prikazana kao mačka, predstavljala je nježniji aspekt.” U: Bastet – Wikipedia. https://en-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Bastet?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=hr&_x_tr_hl=hr&_x_tr_pto=sc (pristupljeno 15. travnja 2022.)

na vazama. Često je likovno prikazivan čuvar podzemnog svijeta Kerber kao troglavi pas sa zmajevim repom i prekriven prijetećim siktavim zmijama. Isto tako, pored mnogobrojnih vrsta različitih oblika vaza obrtnici su izrađivali posude i u obliku životinja. Poseban je i inventivno zanimljiv protokorintski *aryballos*² u obliku sove.

U religiji Rima pojavljuje se životinjski motiv na raznim vjerskim objektima, hramovima te ostalim vizualnim prikazima koji opisuju žrtvovanje životinja u čast nekog od važnijih božanstava: Jupitera, Junone i Minerve. Od rimskih umjetničkih prikaza životinja valja također spomenuti freske i mozaike u Pompejima. Jedan od nekoliko mozaika s upozorenjem crnog psa čuvara je podni mozaik *Cave canem*³ (čuvaj se psa!) koji se i danas nalazi *in loco* u Kući tragičnog pjesnika.

Životinje imaju simboličke uloge i kod hinduizma i kršćanstva. U Bibliji i religiji zapadnog svijeta, kršćanstvu, pojavljuju se životinjski likovi koji simboliziraju evanđeliste.⁴ Krist se često predložuje u obliku janjeta, a u začecima kršćanstva simbolizira ga riba.⁵ U kršćanskoj ikonografiji ptica uvijek

označava ono uzvišeno, a pojavljuje se i kao simbol Duha Svetog u obliku golubice.

Dok u srednjem vijeku životinje poprimaju čudovišne, iskrivljene oblike, već razdoblje renesanse donosi nove poglede. Među prvim umjetnicima koji smatraju da životinjama treba pridavati više pažnje ističe se njemački slikar i grafičar Albrecht Dürer. Njegov vjeran portret zeca, gotovo fotografske točnosti, potvrđuje koliko je uvelike zaokupljen ovom životinjskom figurom.

Umjetnik francuskog romantizma Eugene Delacroix donosi čitav niz slika lova na lavove. Njegov suvremenik Theodore Gericault preferirao je motiv konja čija izvorišta istoga, možemo pronaći i u djelima moderne umjetnosti njemačkog ekspresioniste Franza Marca. Životinje prikazuje gotovo kubističkih oblika i jarkih boja, kao što su plavi ili crveni konji.

Potrebu za apstrahiranjem imao je španjolski slikar kubističkih tendencija Pablo Picasso, što je rezultiralo njegovom bikovom glavom, jedinstvenom skulpturom koja je stvorena od sjedala i upravljača bicikla.

Životinjska projekcija odvija se i u svijetu hrvatskih umjetnika kroz povijest. Tu izranjaju slikari moderne umjetnosti koji imaju izrazitu osobnost: Nikola Mašić, Miroslav Kraljević, Vladimir Becić, Milivoj Uzelac... i bliže našim danima, Dubravka Babić u koje je, recimo, prikaz glave konja izraz životinjske siline i eksplozivnosti pokreta. O pokretu životinja, napetih i trenutačnih formi, govori i kipar istinske umjetničke veličine Branislav Dešković. Slijeđe ga Branko Ružić, Josip Diminić, Stipe Sikirica

² Potječe iz starogrčkog ἀρύβαλλος (*aruballos*); primarno je okrugao; kroz razdoblja mijenjao oblik te je mogao biti jajolik ili šiljast. Ova mala vaza, kuglastog tijela i uskog vrata, upotrebljavala se kao bočica za čuvanje ulja, parfema i kozmetike.

³ Kako bi se ovaj mozaik sačuvao od daljnjeg propadanja, nakon nužnih intervencija obnove, zaštićen je staklom. Vidi: *Mozaik Cave Canem u Pompejima – Absolut Viajes*. <https://www.absolutviajes.com/hr/italia/el-mosaico-cave-canem-en-pompeya/> (pristupljeno 17. travnja 2022.)

⁴ Trojica od četvorice evanđelista imaju zoomorfne oblike: Marko – lav, Luka – vol, Ivan – orao.

⁵ Riba, grčki: ἰχθύς (*ikhthys*), riječ sastavljena od pet slova, a ta ista slova tvore Kristov monogram: Iesus, Christos, Theou, Hyios, Soter (Isus Krist, Božji Sin, Spasitelj). *Ikhthys*. *Hrvatska enciklopedija*. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27029> (pristupljeno 17. travnja 2022.)

i mnogo mlađi koji su dosljedni prema različitim zoovrstama:

*„Petar Dolić sa motivom ovna, bika,
Petar Čujo sa motivom ajkule,
Petar Hranuelli sa motivom bika, psa.”⁶*

Nakon ovog sažetog pregleda pojavnosti životinjskog motiva u različitim razdobljima i brojnim umjetničkim pristupima, obratit ćemo pozornost i na iznimnog, ali i manje poznatog i zaboravljenog slikara Gustava Haueisea Likana koji je također slikao životinje.

Pripremajući izložbu⁷ i pišući, ima tome već devet godina, predgovor 48. izložbi Ličkog likovnog anala⁸ posvećenoj stvaralaštvu Gustava Haueisea, istaknula sam napregnut izraz dimenzije zagubljenosti koji bitno obilježava njegovu umjetnost. Iako je široj hrvatskoj javnosti bio nepoznat, između ostalog i zbog kraćeg boravka u domovini, zato je poznato njegovo ličko podrijetlo koje želi istaknuti, predstavljajući se po nadimku Likan.

Dakle, ovaj umjetnik Ličanin⁹ rođen je u Srbu 1. svibnja 1910. Školovao se u Gospiću i Zagrebu gdje je i maturirao 1926. Od 1928. dobivao je prve poduke u slikarstvu kod Roberta Auera da bi 1929. upisao Akademiju u Münchenu gdje je diplomirao

⁶ *Animalizam u Galeriji Remek – djela.* <https://likumzg.wordpress.com/2016/10/31/animalizam-u-galeriji-remek-djela/> (pristupljeno 19. travnja 2022.)

⁷ Jedan od prvih spomena njegova djelovanja s biografskim podacima pronašla sam u knjižici ličkog zbornika. Vidi: *Lički kalendar: Umjetnici Ličani.* 1941. Ur. Brkić, Ivan Š. Naklada »Ličkog kalendara« Zagreb. 106.

⁸ Bunčić, Vesna. 2013. *XLVIII. Lički likovni anale: Gustav Haueise Likan.* Katalog izložbe. Muzej Like Gospić. Gospić.

⁹ Ličko podrijetlo vuče po ocu Levinu Haueiseu koji je kao inženjer šumarstva službovao na samom početku 20. st. u Lici (prvo u Gračacu na poslovima uređivanja bujica Une i Zrmanje, a potom u Gospiću).

1934. Za vrijeme studiranja usavršavao je portret kod Hermanna Groebera, a grafiku kod Adolfa Schinnerera. U težnji za iznalaženjem svoga izraza pripomogao mu je višegodišnji boravak u Italiji, Francuskoj i Nizozemskoj. Po povratku u Zagreb, otvorio je 1938. slikarsku školu, specijalku za crtež.¹⁰ Razmišlja o napuštanju Hrvatske i stvaranju svoje zamjetne međunarodne karijere te u Austriju stiže 1944., u Argentinu 1948., a 1957. odlazi u SAD, u Chicago gdje od 1960. do 1967. dobiva mjesto profesora na Akademiji. Tih godina počeo je razvijati i primjenjivati vlastitu tehniku slikanja akrilnim bojama. Već 1969. doselio se u Austin u Texasu, podučavajući u školi Muzeja umjetnosti Laguna Gloria i slikajući sve dok nije, 18. listopada 1998. zauvijek ispustio kist iz ruke. Njegova bogato oslikana platna svrstavaju ga među najznačajnije koloriste¹¹ druge polovice 20. st. Svoj rad prezentirao je na mnogim izložbama u Hrvatskoj i svijetu.¹²

Potpuniju sliku Gustava Haueisea Likana razotkriva nam mapa¹³ njegovih radova koju je posje-

¹⁰ Za podatak da je bilo u planu otvorenje škole, i to sa specijalkom za crtež, doznajemo iz pisma Josipa Bukovskog iz Sušaka, koje upućuje Likanu 1. ožujka 1938., te mu se obraća riječima: »Ja Vas molim da budete dobri mi javiti Vaši uvjeti, o upisivanju u školu, te kako bi i ja mogao da pristupim, jer sam daleko od Vas – Tojest ovde u Sušaku, a da isto budem Vaš dak, ako je moguće pismeno mi davati upute ili kako Vi sami mislite?“ (Pismo je u fundusu Muzeja Like Gospić.)

¹¹ U početku su Likanova ostvarenja izražena zagasitim koloritom, a poslije su prepoznatljiva po jarkim tonovima čiste boje naglašene komplementarnosti, što potkrepljuju i radovi koji su stavljeni (oglašeni) za prodaju na mrežnoj stranici: <https://www.artbrokerage.com/artists/Gustav-Likan> (pristupljeno 22. travnja 2022.)

¹² »Izlagao je na izložbi »Pola vijeka hrvatske umjetnosti« (Zagreb 1938) a samostalno u Zagrebu (1937, 1940, 1941), Splitu (1939), Salzburgu (1948), Buenos Airesu (1949, 1950), Chicagu (1964, 1990) i dr.“ U: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti: 1. knjiga (A-Nove).* 1995. Ur. Domljan, Žarko. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb. 514.

¹³ Sanduk s mapom Likanovih crteža, skica, otisaka i slika pronašla je 2011. muzealka Marina Baričević u atelijeru pokojnog slikara Zlatka Price, koji je i sačuvao te radove. Mapa je iz samog početka Likanova stvaralaštva

dovala Jasmina Jugo Prica iz Samobora, udovica akademika i slikara Zlatka Price. Donacija¹⁴ mape Muzeju Like Gospić plod je predane brige umjetnikove udovice, ali i stručnoga prepoznavanja povjesničarke umjetnosti i likovne kritičarke Marine Baričević, koja je svojim neumornim zalaganjem zadobila povjerenje vlasnice Jugo Prica, bez čije pomoći ne bi došlo do realizacije ove dragocjene darovnice. Mapa sadrži djela među kojima su zastupljeni portreti, figuralne kompozicije, aktovi, kao i pejzaži, a posebno se izdvajaju animalistički motivi.

Ovaj suženi svijet i usredotočenje sada na samo jedan motiv, animalistički motiv, zapravo je najprostraniji svijet Likanovog slikarstva koji nam je omogućio potpunu likovnu koncentraciju. On teži prema produbljivanju sadržaja, prema traženju raznovrsnosti u njima. Pokušava animalističkim motivima pristupiti na različite načine, od studija i portreta životinja, preko žanr scena, pa do pejzaža u kojima se isprepliću figure životinja. To su dakle perspektive koje Likan vidi i koje želi ostvariti kroz misao, smatrajući animalizam kao dio općeg principa ljubavi prema prirodi, kako bi se prava tema što adekvatnije izrazila autentičnim likovnim jezikom. Svoj likovni rukopis ostvaruje lakoćom sažetim ispisom čistih oblika koji su sadržani u crtežu. Stvorio je crteže malog formata, jednostavne i jezgrovite i realistične po karakteru. Radi skromnim tehničkim sredstvima (olovka, ugljen i tuš na papiru), pojedina

mjesta kolorira akvarelom. Rijetko upotrebljava pastel i ulje. Nije zanemario ni tehniku bakropisa jer je nastojao stvaralački prostor proširiti sa crteža na grafiku. Tako, isti motiv rađen u raznim varijantama ne odstupa od fizičkog identiteta, ali je zato na svakome pojedinom papiru emotivna napetost uvijek nova, psihološka situacija uvijek autentična, a reakcija govora (ne)boja uvijek izvorna.

Analizirajući prikaze životinjskog svijeta Gustava Haueisea uočavamo da je on definirao vlastiti tematski krug, dokazao osebujnu tvorbu i karakterističan odabir. Prvenstveno ga interesira pas. Niz crteža s motivom psa pokazuje svu suptilnost Likanove vizije i svu plodnost njegovog stvaralačkog postupka. Svaka njegova kontinuirana linija dinamičnog poteza koja vijuga i definira oblike, pridonosi atmosferi slobodne životinje u svojem prirodnom staništu.

Brojni radovi prikazuju psa u društvu sa čovjekom, kad je u mnogim situacijama pokraj svoga vlasnika, predstavljajući njihovo duboko prijateljstvo: svejedno, bilo da je djeci pri ruci kad se igraju s njim ili ga kupaju, zatim, u blizini djevojke koja se uređuje pred zrcalom, dok čita knjigu, šeta se uz obalu rijeke ili ga drži u krilu, ne zaostaje niti prilikom okrepe obitelji u čamcu, a prisutan je i u cirkusu.

U ovakvim prikazima pas, predstavljajući vjernog pratitelja, ima simboličko značenje, što je primjerice najupečatljivije kad je prikazan u naručju portretirane djevojčice aludirajući na njihovu čistoću i vjernost. Crtež opisnog naslova „Djevojčica sa psom” (inv. br. G-7155/14) odiše sentimentalnom vezom vlasnice i njenog ljubimca. Simbolika vjernosti se vidi i u bakropisu dvoje mladih koji sjede

koja sadrži radove uglavnom bez naslova, rijetko gdje koji, tek s ponekom godinom nastanka. U Likovnoj zbirci Muzeja Like Gospić se nalazi pod inv. br. G-7155.

¹⁴ Donirano je 96 radova; Ugovor o darovanju umjetničkih radova; Klasa: 612-05/11-01/27, Urbroj: 2125/48-01-11-02 od 3. studenog 2011. (92 rada); Aneks Ugovora; Klasa: 612-05/11-01/27, Urbroj: 2125/48-01-12-03 od 23. travnja 2012. (4 rada).

„Djevojčica sa psom“

na klupi u parku; postavljajući psa pokraj muškarca i žene, iskazuje vjernost jednog prema drugome.

Prikaz psa koji vjerno prenosi njegovo stanje mirovanja, razrađen u detaljima, donosi nekolicina studija u kojima je plastičnost i sažetost oblika postignuta

crtačkom modelacijom pomoću sjene i svjetla, a trag olovke ili pastela naglašava siguran i brz potez. Brzim potezima nastalim spontano u jednom dahu,

„Studija psa“

kao da se plašio da mu misao ne pobjegne, autor je naslikao akvarel sa skicama psa („Studija psa“, 1935., inv. br. G-7155/64) opisujući motiv brzinom kojom se vodene boje suše. U slučaju da mu je neki pas veoma važan, zanimljivo je i kadriranje, umjetnik prikazuje samo portret psa, a ne cijelu figuru ističući time njegov karakter.

Među odabranim životinjskim vrstama primjećujemo da je i konj omiljena preokupacija u slikarstvu Gustava Haueisea. Konji u galopu, kasu, stanjima strpljivog poziranja, prikazani pojedinačno, zaigrani u skupini, samo su pojedini momenti autorovog stvaralačkog procesa oblikovanja te monumentalne životinje koja s prirodom čini neraskidiv odnos.

Za nastajanje oblika, Likan primjenjuje lak kultiviran crtež čija linija skulptorski zarobljava formu. S obzirom na to da lako otkriva bitno i još ga lakše vizualizira, studiozno prikazuje tijelo konja u profilu, što potkrepljuje crtež olovkom kojeg je naslovio *Prvi parip*, 1935. (inv. br. G-7155/69).

Prvi parip

Ponekad za te crtežom obrubljene oblike umjetnik koristi boju, o čemu izričito govori ulje „Najdraži konj” (inv. br. G-7155/93) koje predoduje bijelog konja i njegovog vlasnika. U prigušenoj kromatici ostvario je malu kompoziciju u kojoj su zamjetljivi

„Najdraži konj”

realistički pristup i tonsko građenje volumena. U prikazu je gledao simbol, a u boji psihološki izraz. Iz tog razloga, a tim više, ako se sjetimo da je bijela boja¹⁵ još od antičkog razdoblja prozvana svetom i pročišćenom, onda je i ovaj bijeli konj simbol dobra.

U seriji radova s temom konja kod Likana se zapažaju i studije konjske glave, slijedi dinamičan prikaz konja u utrci s neizostavnim jahačem, poneki radni konj, kao i konji koji vuku kočije na daleka putovanja u pejzažna prostranstva. A osobito je interesantan prikaz konja i egzotičnog noja koji

¹⁵ U mitološkim se prikazima bijela boja često vezuje za simbolička značenja koja su skrivena u životinjskim formama. Tako je u nekim primjerima vidljivo da su se bijele životinje (muške, bez mane, bilo to ovca ili koza) prinosile Bogu kao žrtva paljenica ili, uvijek su se predstavljali bijeli konji kako vuku kočije nebeskih bogova (dok se crni pojavljuju uz bogove podzemlja).

„Konj i noj”

stoji poviše, visoko dignute glave i usmjerenog pogleda ka konju kako bi se dokazala njegova veličina i jačina,¹⁶ ili, možda, stvorio efekt njihove međusobne komunikacije („Konj i noj”, inv. br. G-7155/68).

Tematski vidokrug je proširio uvođenjem figura i drugih domaćih životinja; pojavljuju se krave, magarci, ponegdje koza, a najmanje je zastupljena mačka, samo jednim crtežom s nekoliko poteza tušem.

Ako su krave uglavnom prikazane kako odmaraju na farmi ili su u sjeni na plandištu, skrivene od vrućine, zato su magarci uvijek u pokretu. Iste prikaze s magarcem ponavljao je i eksperimentirao kombinacijom tehnika, u grafici naročito. Pažnju plijeni bakropis „Odlazak”, (inv. br. G-7155/54) u kojemu crtež, otvorene grafičke fakte i lapidarnog rukopisa, prikazuje ženu koja sjedi na leđima magarca, okrenuta licem prema teturajućoj kozi, do nje je dijete koje se rukama pridržava za nju. Prikaz nadopunjuje krivo drvo, utopljeno u pejzaž kroz koji su se uputili na dalek put prema nepoznatom.

¹⁶ „Koliko su nojeve noge jake govori i podatak da je pod njihovim nogama znao stradati i odrasli konj, i to tako da se nakon tog udarca nikada više nije ustao.” U: Noj, ptica :: E-ciklopedija – Lupiga. <https://lupiga.com/enciklopedija/noj-ptica> (pristupljeno 23. travnja 2022.)

„Odlazak“

ma sumnje da i taj prikaz magarca, na kojemu jaši Marija, predstavlja isto poniznost i strpljivost.

Likanova animalistika postaje svojevremeno sve složenija pa su i egzoti – žirafa, leopard, nilski konj, majmun... sastavnice njegova osobnog životinjskog carstva. Istaknuto mjesto zauzima žirafa (što potvrđuje i bakropis „Žirafa“, inv. br. G-7155/83) koja svojim imponantnim izgledom, poput visokog tor-

Magarac je ovdje izdržljiv, ponizan i strpljiv, iako je uvriježeno mišljenje za njega da je simbol gluposti i lijenosti. I ako nas ova kompozicija pomalo asocira na biblijski događaj bijega Svete Obitelji u Egipat, upravo stoga ne-

nja, kontrolira i drži na okupu sav nastali životinjski svijet Gustava Haueisea Likana.

Iz izloženog je vidljivo da u svim ovim radovima umjetnik nosi u sebi ogroman potencijal

ljubavi i energije za animalističko stvaralaštvo. Nastojao je predstaviti životinjski svijet koji ga okružuje, bilo da su to životinje iz prirodnih staništa ili zoološkog vrta. Sav taj svijet ne obogaćuje nas samo vizualnim izričajem, već pokušava dovesti u neophodnu ravnotežu s prirodom, ostvarivši tako suživot čovjeka i životinja.

Svoje viđenje životinjskog motiva Likan obrađuje najčešće u obliku crteža i u grafici, rađen uglavnom u skali akromatskih tonova. Zastupljene su i pojedine slike koje dodatkom boje, kao akcenta, dobivaju na izražajnosti. Osim toga, prikazu životinja autor pristupa na različite načine – kao da mu želi ukazati posebni značaj, ili traži oslobođenje svoje unutrašnje opsesije. Ne pokazuje životinje anatomske vjernosti kako bi naglasio mišićavost njihovih tijela, nego pokušava pronaći draž novine skrivenih karakteristika koju, izbjegavajući i opisnost, otkriva u raznim situacijama: igri, borbi, hranidbi, naporu ili odmoru. Dakle, on traži bitnosti što prožimaju sagledanu atmosferu i tako, prenoseći prvenstveno na papir odraz uočenog, predstavlja ciklus animalističkih motiva, građen jednostavnom kompozicijom, sažetim oblicima i brzim potezima.

Zapravo, sve ovo čini jednu skladnu kompozicijsku cjelinu prožetu jakim emocijama i željom da se kroz stvarana djela opravda jedan životni stav koji teži za trajnim vrijednostima. I na kraju, kroz ovu sveobuhvatnost zapažamo da Likanovo slikarstvo ne ostaje nepoznato, već živo prisutno, i danas sve više postaje ona vrijednosna konstanta suvremene hrvatske likovne umjetnosti kojom se opravdava značaj i veličina njegova djela, izrečenog iskreno i istinito svojom jednostavnošću i čistoćom.

V. B.

„Žirafa“

Muzej Like Gospić

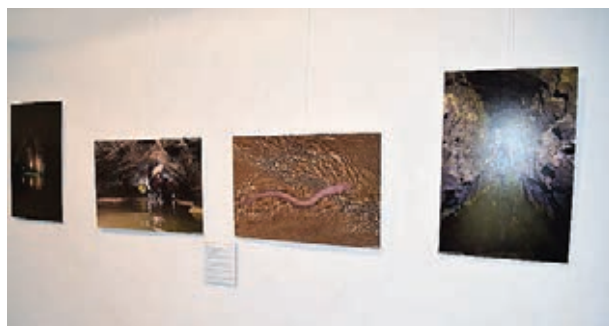
kroz manifestacije u 2021.

NOĆ MUZEJA

Organizacija šesnaeste Noći muzeja u kojoj je sudjelovala 171 ustanova pripremala se i održavala u skladu s propisanim epidemiološkim mjerama, a tematska odrednica bila je *Muzeji – između stvarnog i digitalnog*. Usprkos pandemiji COVID-19 za Gospićane i posjetitelje iz drugih krajeva, 29. siječnja pripremljen je raznolik sadržaj na tri lokacije, u zgradi Muzeja Like Gospić, u Memorijalnom centru „Nikola Tesla“ Smiljan i u kinu „Korzo“ Gospić. Time se naš grad približio idejnoj odrednici Noći – cjelovečernje „kulturne šetnje“, što ga izdvaja od ostalih manjih gradova i sredina.

U skladu s predloženom temom, organizirani su sadržaji koje su posjetitelji osim fizički, mogli pogledati i virtualnim putem. Stoga se i najveći dio događanja preselio u digitalne kanale komuniciranja i prijenosa sadržaja. Pandemijski uvjeti ostavili su traga u ponašanju posjetitelja pa je virtualna posjećenost bila daleko brojnija u odnosu na fizičku prisutnost. Tako je virtualno muzejske sadržaje pogledalo 310 posjetitelja, od čega svega 19 u realnom prostoru i vremenu, a MC 3096 posjetitelja, od čega 26 fizičkih. U dvije filmske prezentacije, uživalo je 35 gledatelja.

Od 18 sati u muzejskom Malom salonu mogla se razgledati izložba fotografija *Vode podzemlja* Hrvatskog speleološkog saveza.¹

Detalj izložbe *Vode podzemlja*²

Izložbu čine 23 fotografije nastale iz objektivna članova Saveza koji pripadaju raznim pojedinačnim društvima.³ Kroz floru i faunu podzemnog svijeta i djelovanje vode u stvaranju ljepote krškog fenomena od Istre do Dubrovnika, fotografijom

¹ Hrvatski speleološki savez (kratica:HSS) je savez speleoloških udruga, tj. pravnih osoba koje su registrirane za speleološku djelatnost u Republici Hrvatskoj. Sjedište mu je u Zagrebu.

² <https://radio-gospic.com/2021/01/odrzana-noc-muzeja/> (pristupljeno 11.07.2022.)

³ To su Ksenija Bočić, Nenad Buzjak, Hrvoje Cvitanović, Tomislav Derda, Ivan Glavaš, Mladen Jekić, Lovel Kukuljan, Silvio Legović, Krešimir Moćić i Dinko Stopić.

Dio izložbe *Kad sam bio dječak*, postavljene u predvorju kina „Korzo“

smo dobili uvid u vodno bogatstvo. Izložbom se pokušalo ukazati na potrebu očuvanja prirodnih vodnih resursa, ali i na nužnost sveukupne zaštite prirode te ekološku osviještenost populacije u kontekstu globalnih klimatskih promjena s naglaskom da podzemlje podjednako može biti izvoriste nastanka ili nestanka života

U Galeriji Muzeja posjetitelji su imali priliku pogledati još jednu zanimljivu izložbu: *Crtačev dnevnik: „Modeliranje vremena“* (presjek/introspekcija 1976. – 2019.) autora Ivana Branka Imrovića.

Ivan Branko Imrović rođen je u Popovači – Podbrđe 1957. Školu primijenjene umjetnosti završava u Zagrebu 1977., slikarski odjel, nakon čega je

upisao zagrebačku Akademiju likovnih umjetnosti. Diplomirao je 1983. kiparstvo u klasi Ivana Sabolića. Od 1992. postaje profesor na Školi primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu gdje i sad predaje. Skupno izlaže od 1985. (Paris, Mainz, Zagreb, Rijeka), a samostalno od 1986.⁴

Akademski kipar i crtač darovao je 2020. Muzeju dvije mape crteža. Kompozicija *Crtačev dnevnik* koja sadrži 104 crteža, 2 crteža u boci i 3 staklenke s crtežima te kompoziciju *Eros i Tanatos* s ukupno 48 crteža. U obje kompozicije autor je utkao svoj intimni, misaoni i osjetilni dar, kao i svoja promišljanja, viđenja, preispitivanja svog stvaralačkog ciklusa u gotovo pola stoljeća.

U suradnji s Pučkim otvorenim učilištem „Dr. Ante Starčević“ Gospić, organizirana je projekcija američkog igranog biografskog filma *Tesla* iz 2020., redatelja Michaela Almereyda. Projekcija se emitirala u kinu „Korzo“ u dva termina, u 18:00 i u 20:00 sati.

Film u trajanju od nepuna dva sata prati napredak ličkog genija, od rada u Edisonovu laboratoriju do 1905. kada je Nikola Tesla bio primoran odustati od gradnje laboratorija Wardenclyffe⁵ na Long Islandu. Dakle, film donosi životnu priču

⁴ <http://www.galerija-kula.hr/hr/kipar/20/Ivan-Branko-Imrovic.aspx> (pristupljeno 12. travnja 2022.)

⁵ Werdenclyff je bio najambiciozniji Teslin projekt, a danas je dom Znanstvenog centra „Nikola Tesla“.

čovjeka koji je „izmislio“ 20. st., kronološki prati Tesline američke godine, nizanje njegovih ključnih otkrića i sukob s Edisonom. Zanimljivo je da se početak filma kratko osvrnuo na Teslino djetinjstvo i mjesto rođenja. U nekoliko sekundi, moglo se zamijetiti da je Smiljan prikazan kroz vedutu Brinja sa župnom crkvom i srednjovjekovnim Sokolcem. Nikolu Teslu je utjelovio poznati američki glumac Ethan Hawke koji je izvrsno interpretirao njegovu osobnost povučenog čovjeka koji vrijeme posvećuje svojim izumima, dok je Edisona kao njegovu potpunu suprotnost, utjelovio Kyle MacLachlan.

Ewe Hewson utjelovljuje Anne Morgan koja je i narator u filmu (glas budućnosti, našeg modernog doba).⁶

Uz film, u predvorju kina mogla se pogledati izložba *Kad sam bio dječak* (Rukavina Vranić 2021: 74-75)⁷ autorica Josipe Starčević Prpić, Ana-Marije Šolaje i Ivane Starčević koja govori o Smiljanu i Gospiću koji su se čvrsto utkali u djetinjstvo i mladost dječaka koji je promijenio svijet.

Za posjetitelje MC-a od 18 do 22 sata organiziran je razgled stalnog postava uz stručno vodstvo koje uvijek otkriva brojne zanimljivosti i detalje iz života našeg genija. Svim zainteresiranima bila je na raspolaganju i rekonstrukcija Teslinog laboratorija iz Colorado Springsa s demonstracijom bežičnog prijenosa električne energije što je posjetiteljima jedan od dražih sadržaja Centra.

⁶ <https://www.jutarnji.hr/kultura/film-i-televizija/tesla-michaela-alme-reyde-zasto-je-genijalni-licki-izumitelj-zahvalna-inspiracija-za-filmase-15016465> (pristupljeno 14. travnja 2022.)

⁷ Rukavina Vranić, Marija. 2021. Muzej Like Gospić kroz manifestacije u 2020. *Likamvs* 3. 68-76.

MEĐUNARODNI DAN MUZEJA

Prošlogodišnja tema za 41. Međunarodni dana muzeja, prema prijedlogu Međunarodnog savjeta za muzeje (ICOM), bila je *Budućnost muzeja: oporavak i ponovno osmišljavanje*.

Na Međunarodni dan muzeja, 18. svibnja, muzeji diljem svijeta skreću pozornost široj javnosti na kulturnu baštinu i ulogu muzeja u njenom komuniciranju. S ciljem promoviranja svoje djelatnosti muzeji organiziraju različita događanja.

Kako bi proslavili svoj dan, uz otvorena vrata tijekom cijelog dana i stručno vodstvo, Muzej se vratio djetinjstvu kroz nadasve zanimljivu antropološku izložbu pod nazivom *Lutka prije Barbie – pogled na odrastanje i mladost u Lici druge polovine 20. st.*

Detalj s izložbe *Lutka prije Barbie*

Otvorenje izložbe u eksterijeru Muzeja

Autorica izložbe, Tara Pivac Krpanić, kustosica etnologinja za izložbu je prikupila četrdeset lutaka različitog porijekla, izrade i starosti. Sve prikupljene lutke datiraju iz vremena od ranih 60-ih do ranih 80-ih godina prošlog stoljeća. Većina ih je kupljena u gradovima poput Zagreba ili u inozemstvu (Njemačka, Švicarska, Italija...) gdje su takvi predmeti bili dostupniji. Neke od lutaka izloženih u Malom salonu pratila je i priča kazivačica, odnosno djevojčica koje su evocirale sjećanja i emotivne utiske kao podsjetnik na davna vremena, drage osobe, djetinjstvo i mladost, ali i na preživjela teška vremena.

Sve priče nisu bile obojene toplinom i ljubavlju, jer je dio kazivačica istaknuo kako su njihove lutke preživjele burna ratna vremena i tako postale nijemim svjedokom tuge, ali i podsjetnik na izdržljivost i nadu u bolje sutra. Izložbom je istaknuta uloga lutaka u kompleksnom procesu odrastanja, roditeljske uloge i dječjih spoznaja u okviru druge polovine 20.

st. u Lici. Jedna od izloženih lutaka pronašla je svoju novu budućnost u muzejskom Fundusu i upravo se kroz njezinu priču mogao sagledati emigracijski val 20. st. i njegove posljedice (Pivac Krpanić 2021: 55-56),⁸ što možemo pratiti i danas.

TESLIN ROĐENDAN

Od otvorenja 2006. MC „Nikola Tesla“ Smiljan tradicionalno 10. srpnja obilježava rođendan našeg znanstvenika, kao i obljetnicu otvorenja Centra. U okviru proslave 165. obljetnice rođenja, prvi put su zbivanja organizirana na novouređenom Trgu Nikole Tesle u Gospiću.

Programska shema rezultat je suradnje s TZ Gospić i KIC-om jer su raznovrsne aktivnosti doprinijele atraktivnosti obilježavanja. U *Interaktivnim igrama svjetla*, uključujući lasersku harfu, labirint, svjetlosnu školicu i laser show moglo se uživati na Trgu Stjepana Radića, igra raznobojnih svjetala markirala je gradske građevine kojima je kročilo „dijete svjetla“, dok je u Atriju KIC-a organiziran *House party* uz poznata imena europske elektronske glazbe, DJ Felver i DJ Ian Pooley te plesna točka Traumatic Arts – LED Acro duo uz Laser show.

Svečana promocija ekskluzivne limitirane kolekcije T-shirt majica pod nazivom *From Smiljan by ELFS* zamišljena je kao promocija, ne samo MC-a i Smiljana na posve drugačiji način, blizak mlađoj populaciji i svjetskim trendovima u marketingu, već i kako bi se naglasio humanitarni karakter Nikole Tesle.

⁸ Pivac Krpanić, Tara. 2021. lutka iz Trsta – tragovi ličke emigracije. *Likamys* 3. 53-60.

Trg Nikole Tesle – detalj s promocije
Tesla - Smiljan by ELFS

Nikad nije stremio bogatstvu. Kroz novac je samo vidio priliku da poboljša čovjekove uvjete života. I sam je često govorio, da sve što radi, radi za dobrobit čovječanstva. Stoga je sav prihod od ograničenog broja (166) majica, namijenjen jednoj od kulturnih ili obrazovnih institucija na potresom pogođenoj Banovini.

Cijeli projekt u suradnji s dizajnerskim brandom ELFS, Ivanom Tandarićem i

Jedna od majica iz
limitirane kolekcije

Aleksandrom Šekuljicom⁹ realizirala je Ana-Marija Šolaja, stručna voditeljica Centra. Naime, Nikola Tesla je bio uvijek lijepo odjeven i posebno pridavao pozornost tome da mu odjeća koju nosi savršeno pristaje.

Jedan od ciljeva ove suradnje je omogućiti posjetiteljima MC-a da ponesu sa sobom iz Smiljana originalan suvenir. Ovom ekskluzivnom linijom, spojila se priča Smiljana, svjetske izložbe iz Chicaga

i golubice, Tesline najbolje prijateljice. Da bi memorabilia bila čim bolja, dizajneri su upoznati sa zanimljivim crticama iz Teslina života, što su oni i grafički interpretirali.

Jedan motiv se odnosi na bijelu golubicu i Teslinu ljubav prema golubovima u kasnoj dobi, premda mu se još kao dječaku u Smiljanu pojavio interes za ptice te je obožavao promatrati njihov let. Tada je došlo i do njegove, vjerojatno prve, vizije budućnosti, a to je da ćemo jednog dana letjeti poput ptica. Unutar dizajnerske golubice, vidljivi su geometrijski likovi oštih linija i uglova kakvima je Tesla bio fasciniran

⁹ Brand su razvijali paralelno uz studij, a svoje kolekcije izlažu na velikim samostalnim modnim revijama. Posljednjih godina svojim su se dizajnom istaknuli u samom vrhu hrvatske mode. Prepoznatljivi po komercijalnom dizajnerskom pristupu te po poimanju mode kao zabave, iz sezone u sezonu iznova oduševljavaju kritiku i publiku svojim revijama. <https://www.elfs.hr/elfs/> (pristupljeno 14. travnja 2022.)

i u čemu prepoznajemo jednu od njegovih mnogih opsesija. Drugi dizajnerski motiv se referirao na Teslino sudjelovanje na Svjetskoj izložbi u Chicagu 1893. Tom je prilikom izložio neonske cijevi i tako predvidio vrijeme neonskih reklama koje su danas svuda oko nas. Tesline neonske lampe bile su različitih oblika i boja, što se uočava i na motivu *From Smiljan by ELFS*.

LVI. LIČKI LIKOVNI ANALE

Jedna od najzanimljivijih manifestacija s najdužom tradicijom svakako je Lički likovni anali koji je prošle godine bio posvećen stvaralaštvu umjetnice Nikoline Manojlović Vračar. U Malom salonu, 25. listopada svi zainteresirani sugrađani imali su priliku razgledati njezine radove.

Nikolina Manojlović Vračar je multidisciplinarna umjetnica, ilustratorica, književnica, performerica i autorica knjiga za djecu. Rođena je 1976. u Zagrebu gdje je 2001. diplomirala slikarstvo u klasi prof. Ante Rašića, na nastavničkom odjelu Akademije likovnih umjetnosti.

Status samostalne multimedijalne umjetnice stekla je izlažući samostalno i sudjelujući na skupnim izložbama, baveći se land-artom, urbanim intervencijama i performansima. Povremeno radi

Otvorenje izložbe *ŠTO SVE – ilustrirana enciklopedija glagola*

scenografije za kazališne predstave te vodi manifestacije i nastupa u televizijskim emisijama prema vlastitom scenariju. Veliki dio vremena posvećuje radu za djecu i s djecom.¹⁰

¹⁰ Od 2006. piše scenarije i vodi emisiju *Ninin kutak*, u sklopu programa za djecu i mlade pri HRT-u. Autorica je slikovnice *Starac dugačka brka* (2005.), a 2012. objavljuje ilustriranu zbirku pjesama *Kako misli jure jednog malog Jure*. U 2013. ilustrirala je slikovnicu *Dr. Crveni Nos*, autorice Jelene Pervan, a 2015. zbirku pjesmica za djecu *Arka od slova*, Aljoše Vukovića. Zbirka pjesama *Što sve – ilustrirana enciklopedija glagola* uvrštena je u najljepše knjige tiskane u RH u 2018. te je dobitnica pohvale nagrade Grigor Vitez, a ilustracije su 2021. izložene na međunarodnom bijenalu ilustracije u Bratislavi, BIB-u. U 2019. objavljuje tri slikovnice: *Kuku i Riku*, *Trokut*, *krug, kvadrat*, *oblak* i *Oblak u žutom kaputu* (nagrada Grigor Vitez – Ptičica). Autorica je mnogih zidnih mozaika i murala izvedenih na javnim i privatnim površinama u Hrvatskoj i izvan nje. Voditeljica je umjetničke organizacije *Artomobil* koja je uvrštena u očevidnik kazališta pri Ministarstvu kulture. Kao edukator surađuje s mnogim organizacijama na programima obrazovanja i njegovanja likovnog, scenskog i književnog izraza. Od 2020. specijalizantica je na Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, na Poslijediplomskom specijalističkom studiju kreativne terapije, smjer Art terapija. <http://www.hdkdm-klubprvihpisaca.hr/manojlovic-vracar-nikolina/> (pristupljeno 19. travnja 2022.)

Posjetitelji izložbe u Malom salonu Muzeja

Na LVI. Likanalu svestrana Zagrepčanka ličkih korijena, gospičkoj publici predstavila se izložbom *ŠTO SVE – ilustrirana enciklopedija glagola*.

Radovi su nastali kao odgovor umjetnice na temu što sve mogu glagoli, od čega i dolazi naslov zbirke pjesama i navedene izložbe. Autorica je izložila 15 velikih i 36 manjih ilustracija i svi su izraženi standardnom crtačkom tehnikom na tradicionalnoj podlozi. Kroz ekspresivan likovni izraz upušta se u avanturu crtanja glagola (*ŠTO SVE* leti, bode, gmiže, gricka...) koristeći razne likovne elemente.

Uoči otvorenja Likanala, Nikolina Manojlović Vračar održala je i likovnu

Detalj likovne radionice *Što sve...*

radionicu *Što sve...* u kojoj su sudjelovali članovi gospičke Likovne udruge *Lika*. Radionica se temeljila na njezinoj autorskoj zbirci pjesama *Ilustrirana enciklopedija glagola*.

Svatko od sudionika je zamislilo svoj glagol te ga pretočio u crtež tušem na papiru. Nakon toga su svi sudjelovali u igri „Pogodi glagol“ odgonetavajući koji crtež predstavlja koji glagol. Na kraju su svi crteži posloženi u mozaik kao zajednički *glagolski uradak* spreman za fotografranje. Radionicom je ostva-

rena izložba u izložbi, a Likanale posvećen ovoj mladoj i zanimljivoj umjetnici privukao je brojne posjetitelje.

M. R. V.

Nikola u Karlovcu

Često zamišljamo Nikolu Teslu kao ozbiljnog čovjeka koji je svoj život posvetio istraživanju. Poznat je bio po svojim neobičnim navikama, od kojih su ga neke obilježile cijeloga života. Danas čitamo o tim navikama kao zanimljivosti o Nikoli Tesli pa često možemo pročitati da je on bio opsjednut brojem 3 ili, kako nije volio bisere. U današnjici nam nije neobično da osoba želi svoj život posvetiti karijeri. Ipak, kada čujemo da se Nikola Tesla odlučio posvetiti svojoj karijeri, čudimo se. Nikola je bio poput svih nas „običnih“ ljudi, imao je svoje traume, strahove, želje, ciljeve i osjećaje. Snalazio se onako kako je znao i mogao u određenom trenutku. Borio se za svoje ciljeve i ideje, a ponekad i razočarao.

Kao dijete bio je vrlo nestašan i znatiželjan. U svojoj autobiografiji navodi mnoštvo trenutaka u kojima je upadao u nevolje, poput toga da je postavio djedov sat, ali ga nije znao ponovno složiti. Kao adolescent Nikola je bio poput ostalih dječaka svojih godina. U glavi je imao puno ideja i nije se uvijek slagao s roditeljima (posebno s ocem). Moramo uzeti u obzir i vrijeme u kojem je Nikola rođen, što se od njega očekivalo? Nikolini roditelji su imali od njega velika očekivanja te mu otac nameće strožija životna načela. Prema autobiografiji imao je dvije mogućnosti kad odraste, postati svećenik

ili pristupiti vojsci. Naravno, Nikola nije htio niti jedno, niti drugo. Suprotstavljao se roditeljima na svoj način.

Nakon završene Niže realne gimnazije u Gospiću mladi Nikola se razbolio, toliko da su čak i liječnici rekli da mu ne mogu više pomoći. Budući da tada nije postojala televizija, internet, mobiteli i ostala moderna tehnologija, čitao je knjige Marka Twaina koji mu je kasnije postao jedan od najvećih prijatelja.

„Tek što sam završio školovanje u realnoj gimnaziji shrvala me opasna bolest ili, bolje rečeno, dvadeset bolesti, a moje je stanje postalo tako beznadno da su i liječnici digli ruke od mene. U tom razdoblju pustili su me da neprestano čitam...Bila su to ranija djela Marka Twaina i možda upravo njima dugujem čudesni oporavak koji je uslijedio...”

(Tesla 2015: 44-45).¹

Nakon opravka, sa svojih četrnaest godina, postavio je daljnje školovanje u Kraljevskoj velikoj realci u Rakovcu (danas dio Karlovca). U jesen 1870. preselio se kod tete, supruge umirovljenog pukovnika Danila Brankovića.

¹ Tesla, Nikola. 2015. *Moji pronalasci*. Znanje, Zagreb

| Gimnazija koju je pohađao Tesla²

Teta Stanka je bila vrlo uglađena gospođa onog vremena, što i Tesla potvrđuje:

„Bila je to otmjena dama, žena pukovnika...živio sam u ozračju profinjenost i umjetničkog ukusa posve neuobičajeno za ono doba i uvjete.“

(Tesla 2015: 45).³

² Preuzeto <https://mcnikolatesla.hr/lenta-vremena-nikole-tesle/> (pristupljeno: 22. 2. 2022.)

³ Nav. dj.

Kako teta nije imala djece, svu pažnju je posvetila Nikoli i svojski se trudila zainteresirati ga za umjetnost i povijest umjetnosti, ali njega to nije zanimalo. Osim toga, u njegovoj pubertetskoj fazi, teta Stanka je posebno pazila na Nikolinu prehranu. Vjerovala je da je bolje i zdravije jesti manje pa su obroci bili neadekvatni za dječaka koji ubrzano raste. Ovo razdoblje u Nikolinom životu je ostavilo toliki dojam na njega da ga je 50 godina kasnije opisao u svojoj autobiografiji. Nikola navodi da je često bio gladan i da je imao strahovit apetit te da je pod režimom tete Stanke patio poput Tantara.

"Nikad neću zaboraviti tri godine koje sam proveo kod njih. Ni u tvrđavi usred rata nije bilo strože stege. Hranili su me kao kanarinca. Svi su obroci bili vrhunske kakvoće i izvanredno pripremljeni, ali količinski tisuću posto nedostatni. Komadi šunke koje je teta rezala bili su tanki poput papirnatih ubrusa."

(Tesla 2015: 45).⁴

Kuća u kojoj je živio Nikola Tesla u Karlovcu (kuća tete Stanke)⁵

Kuća u kojoj su živjeli nalazila se na močvarnom tlu, a za vrijeme velikih kiša u nju su navirali štakori koje je Nikola sa zadovoljstvom ubijao. Iz toga razloga došao je na glas kao vrhunski lovac.

⁴ Nav. dj.

⁵ Preuzeto http://www.croatianhistory.net/etf/tesla_sekunic.html/ (pristupljeno: 22.2.2022.)

„Povremeno bi rijeka nabujala i u zgrade potjerala vojsku štakora koji su proždimali sve, čak i svežnjeve ljutih paprika. Za mene su štetočine bile dobrodošla razbibriga. Prorjeđivao sam im redove na sve moguće načine, zbog čega sam došao na nezavidan glas kao najbolji lovac na štakore."

(Tesla 2015: 45).⁶

Veliki utjecaj na život mladog čovjeka mogu imati učitelji i profesori. Nastavnici svakodnevno provode puno vremena sa svojim učenicima i postanu im poput trećeg roditelja. Pozitivan uzor za Nikolu je bio njegov profesor matematike i fizike Martin Sekulić. Mario Filipi u svojoj knjizi navodi da je profesor bio idealan pedagog, a Nikola ističe da je bio genijalan profesor.

Profesor Sekulić je svakodnevno pažljivo pratio najnovija znanstvena istraživanja i dostignuća, a sva nova istraživanja i svi novi uređaji koji su pridonijeli znanosti imao je u svom kabinetu. Ponekad je sam sastavljao uređaje i na taj način prikupio 579 instrumenata za eksperimentiranje u svom laboratoriju.⁷

„Sjećam se da je među njegovim uređajima bila i sprava u obliku staklenog balona omotanog staniolom koji se, spojen na elektrostatički stroj, brzo okretao. Ne mogu vam ni opisati koliko sam bio uzbuđen dok sam prisustvovao njegovim demonstracijama tih tajanstvenih pojava."

(Tesla 2015: 47).⁸

⁶ Nav. dj.

⁷ Žubrinčić, Darko. 2019. http://www.croatianhistory.net/etf/tesla_sekunic.html/ (pristupljeno: 22.2.2022.)

⁸ Nav. dj.

Profesor
Martin Sekulić⁹

Lako je pretpostaviti da je Nikola bio izvanredan učenik iz svih predmeta, ali iz sačuvane dokumentacije tog vremena možemo zaključiti da nije bilo tako. Nikola je samo jednu godinu završio s odličnim uspjehom, dok je ostale završio s dobrim ili vrlo dobrim. U svjedodžbi o maturi s izvrsnim uspjehom je završio zemljopis, povijest i njemački jezik. Veoma dobrim fiziku, kemiju, prirodopis, francuski jezik i vjeronauk. Dobrom ocjenom matematiku, deskriptivnu geometriju i hrvatski jezik, a dovoljnom ocjenom prostoručno risanje.¹⁰

Tesla Nikola 187.		im Ganzen Militärbezugs	Matur von Czersk Lopie	g. r.
I. Semester.				
Sittliches Betragen			lobenswerth	
Fleiß			sehr fleißig	
Religionslehre			lobenswerth	
Deutsche Sprache			vortreflich	
Kroatische Sprache			befriedigend	
Geographie und Geschichte			lobenswerth	
Arithmetik, Mathematik			nicht genigend	
Geometrie, geometrisches Zeichnen, darstellende Geometrie			genigend	
Baukonstruktionslehre			lobenswerth	
Naturgeschichte			befriedigend	
Physik			befriedigend	
Chemie			genigend	
Landwirthschaft			genigend	
Freies Handzeichnen			genigend	
Calligraphie			genigend	
Freie Gegenstände	Französische Sprache		genigend	
	Italienische Sprache		genigend	
	Lateinische Sprache		genigend	
	Stenographie		genigend	
	Gesang		genigend	
Turnen			genigend	
Äußere Form der schriftlichen Aufsätze			genigend	
Zahl der veräumten Leseunden			2 Minuten	
Allgemeine Zeugnißklasse			genigend	

Zapisnik maturalnog ispita održanog na Carskoj i kraljevskoj velikoj realci u Rakovcu na kraju školske godine 1872./73.¹¹

⁹ Preuzeto https://en.wikipedia.org/wiki/Martin_Sekuli%C4%87/ (pristupljeno: 22.2.2022.)

¹⁰ Žubrinić, Darko. 2019. http://www.croatianhistory.net/etf/tesla_sekulic.html/ (pristupljeno: 22.2.2022.)

¹¹ Original se nalazi u Državnom arhivu u Karlovcu.

Nikola je bio prilično nestašan dječak i često je težim putem učio iz svojih pogrešaka, što je svakako za očekivati, posebno od dječaka koji je s četrnaest godina sam živio daleko od svojih roditelja. Želio je biti prihvaćen u društvu pa je jednom prilikom htio uplašiti prijatelje zaronivši ispod splava. Kad nije mogao izroniti i ponestajalo mu je zraka, sjetio se da ima zraka između vode i splava. Spasio se tako da je zaranjao i izranjao uzimajući po malo zraka dok nije u potpunosti izronio. Drugi put nabujala rijeka gotovo ga je odnijela preko brane, spasio se tako što se sjetio okrenuti na stranu i uspio je doplivati do obale.

„Svojom sam si lakomislenošću upropastio tu sezonu kupanja, ali ubrzo sam zaboravio naučenu lekciju i samo dvije godine poslije našao sam se u još većoj neoprecijenoj...Jednog sam dana otišao sam na rijeku da po običaju uživam u njoj. Međutim kad sam se našao blizu brane, užasnuto sam opazio da je voda narasla i da me brzo nosi.“

(Tesla 2015: 47).¹²

Nakon tri godine provedene u Karlovcu Nikola je maturirao i krenuo kući kada je primio poruku od oca da ne dolazi u Gospić, već da ode u lov. Ovo je Nikoli bilo neobično jer njegov se otac strogo zalagao protiv lova. Odlučio je ignorirati upozorenje oca i ipak otputovao za Gospić. Stigavši kući, nakon nekog vremena, obolio je od kolere i po drugi put se dogodilo da su doktori digli ruke od njega. Kad

¹² Nav. dj.

je njegov otac vidio da će vrlo vjerojatno izgubiti sina, obećao mu je da će ga poslati na najbolji tehnički fakultet koji je u to vrijeme postojao. Nikola je nakon obećanja, i znanjem da ga neće natjerati u vojsku ili u svećeničku službu, brzo i neočekivano ozdravio. Nakon ozdravljenja bio je vrlo krhak, a otac ga je poslao ujaku Tomi Mandiću u Tomingaj kraj Gračaca, gdje je uživao u prirodi i u potpunosti se oporavio. Dvije godine nakon mature, sa stipendijom Vojne krajine, upisao je Visoku tehničku školu u Grazu.

Tesla je živio u Karlovcu od svoje četrnaeste do sedamnaeste godine (1870. – 1873.). Iz autobiografije možemo zaključiti da je zapravo bio poput svih „teenagera“. Pronalazio je sebe. Dok se u nekim trenucima činilo da je vrlo ozbiljan za svoje godine, i prilično je rano u životu znao da se želi baviti znanostima, u drugima pak, vidimo da je još uvijek vrlo djetinjast i naivan. Nije znao pristupiti ocu i objasniti mu da ne želi ići putem kojim mu je on nametao, ali zato kad mu je otac obećao da će ga poslati u najbolju tehničku školu, pronašao je snagu, volju i želju za ozdravljenjem. Dvaput se zamalo utopio jer je nepromišljeno razmišljao. U sličnoj situaciji se našao kad se vratio u Gospić iako ga je otac upozorio da to ne čini. No, zato se zabavljao ubijajući štakore i imao je dozu humora kroz koji je gledao svijet. Iz svega se može jedino zaključiti da, iako je nedvojbeno jedan od najvećih umova svog i današnjeg vremena, nije se puno razlikovao od ostalih dječaka tog vremena, ali niti ovog.

I. S.

Nikola Tesla - posljednje godine u blještavilu i samoći New Yorkera

Nakon 22 mjeseca gradnje, hotel New Yorker na Manhattanu otvara svoja vrata 2. siječnja 1930. Na raskrižju 34. ulice i 8. avenije uzdižući se na 43 kata visoko i 78 stopa (24 m) ispod zemlje, hotel nazvan „Velika stara dama“, bio je jedan od najmodernijih hotela svog vremena. Izrađen u Art Deco stilu¹ bio je ikona horizonta grada New Yorka.

Hotel New Yorker 1930-ih²

Hotel New Yorker danas³

Na vrhuncu svoje slave najveći hotel u gradu imao je 2500 soba, 10 privatnih blagovao-nica i jednu od najvećih svjet-skih bijačnica, 150 praonica rublja, 35 kuhara i 95 operatera, klizalište u unutrašnjosti i privatnu telefonsku centralu. Hotel je imao i svoju elektranu koja je mogla opskrbljivati energijom grad od

35 000 ljudi i to je bila najveća privatna elektrana u državi. Podzemni tunel iz hotela vodio je do Penn Stationa i nema sumnje da je zgrada smještena u samom srcu New Yorka, preko puta Madison Squ-area i 3 bloka udaljena od Empire Statea Buildinga,

¹ Art Deco je stil umjetnosti, uključujući arhitekturu koji se pojavio u Francuskoj, popularan 1920-ih i 30-ih godina. Karakterizira ga uporaba rijetkih, skupih materijala i velika pažnja posvećena detaljima i izradi.

² Preuzeto: https://res.cloudinary.com/traveltripperweb/image/upload/c_fit,h_1200,w_1200/v1577983396/m1ylfmlwziib7s82ubj.jpg

³ Iz privatnog albuma.

bila savršen izbor za jednu osobu kao što je Nikola Tesla.

Skromnost nikad nije izgubio kao odliku svoje osobnosti, ali je znao da društvena elita provodi vrijeme i okupljanja u hotelima nalik ovom. Uredan i uglađen čovjek kakav je bio Tesla, volio je lijepo izgledati u društvu, a stari New Yorker odgovarao je tom imidžu. Tesla je trebao publicitet kako bi iznosio svoje genijalne zamisli. Istina, njegova najveća dostignuća već su obznanjena, tjelesna snaga bivala je sve slabija, ali nije olako odustajao od svog neiscrpnog nadahnuća te je samo tri dana prije smrti posjetio svoj laboratorij.

„Živim u hotelima, jer oni nude udobnost kao kod kuće, ali bez tereta i brige o vlasništvu“

poznata je Teslina rečenica, a upravo je ovo graciozno zdanje genije nazivao svojim domom od 1933. do trenutka svoje smrti.

Sobe broj 3327 i 3328 na 33. katu bile su Teslino posljednje boravište. Ne vjerujemo da je redni broj sobe i kata bio slučajan - morao je zadovoljiti svoju fascinaciju brojem 3. Soba za boravak imala je krevet, stol, nekoliko stolaca, nekoliko neodređenih komada namještaja i sef. Druga soba služila je kao spremište.

Na vratima je pisala poruka:

„SOBARICE

*Molim Vas nemojte ovdje ništa poremetiti
Ili čistiti ili brisati prašinu, za ovo se brinem sam.
Očistite kadu i zahod i ostavite mnogo ručnika.“*

Današnji izgled ulaznih vrata Teslinih dviju soba⁴

Jedan prozor sobe držao je uvijek otvoren za svoje omiljeno društvo - golubove. U svojoj sobi ih je liječio, hranio i divio se toj slobodi leta. Svaki dan je odlazio do jugozapadnog ugla Bryant Parka kako bi ih nahranio, a kad više nije imao snage pouzdao se u jednog mladića, Charlesa Hauslera, koji je i sam bio zaljubljenik u golubove. Naime, Hausler je svaki dan u podne išao do Gradske knjižnice New Yorka sa zrnjem za ptice te bolesne ili ozlijeđene golubove donosio u Teslinu hotelsku sobu na liječenje i oporavak. Kada bi ozdravile ponovno bi ih pustio na slobodu.

Mladić se svog poslodavca sjećao kao vrlo ljubazne i brižne osobe, a u posebnoj uspomeni ostao mu je sljedeći događaj.

⁴ Iz privatnog albuma.

„U svojoj sobi, u blizini kaveza s golubovima, držao je nekakvu veliku kutiju ili spremnik te me posebno upozorio na to da se ona ne smije pomicati jer se u njoj nalazi nešto što bi moglo uništiti čak i zrakoplov na nebu.“

(Cheney 2003: 364).⁵

Do kraja 50-ih, The New Yorker bio je jedan od najpopularnijih hotela u gradu. Privlačio je brojne sportaše, političare, glazbene izvođače, glumce i sve one koji su se htjeli pokazati pod svjetlima glamura.

Unutrašnjost hotela New Yorker 1930-ih⁶

Tesla se povremeno susretao s uglednicima, održavao press konferencije, sugovornicima iznosio što sve donosi budućnost. Ponekad je to zvučalo kao znanstvena fantastika.

⁵ Cheney, Margaret. 2003. *Tesla – čovjek izvan vremena*. Zagreb, 385.

⁶ Preuzeto: https://res.cloudinary.com/traveltripperweb/image/upload/c_fit,h_1200,w_1200/v1577983548/slbq8cpfu7udyiyfmqdl.jpg

Tesla u društvu novinara u hotelu New Yorker⁷

Tesla s kraljem Jugoslavije, Petrom II. u sobi 3327.⁸

⁷ Preuzeto: <https://www.teslasociety.com/pictures/hotel/tesla2.jpg>

⁸ Preuzeto: <https://www.teslasociety.com/picture11.jpg>

„U ranim jutarnjim satima spremačica Alice Monaghan zanemarila je poruku na pločici i otvorila sobu. Izumitelj je ležao mrtav u svojoj postelji, a njegovo je upalo, mučeničko lice izgledalo posve opušteno i smireno. Mrtvozornik dr. H.W. Wembly pregledao je tijelo i kao vrijeme smrti upisao u obrazac 7. siječnja 1943. god. u 22:30 sati, a kao uzrok smrti naveo je kako je prema njegovom mišljenju došlo do srčane tromboze. Tesla je umro u snu, a liječnik je nakon pregleda tijela još nadopisao: „Nema sumnjivih okolnosti“. Izumitelju je bilo osamdeset šest godina.“

(Cheney 2003: 366).⁹

Pozvan je FBI, Swezey¹⁰ i Kosanović koji su odmah pozvali bravara zbog otvaranja sefa i pregledavanja njegova sadržaja. Swezey je iz njega prvo izvukao knjigu priznanja i čestitaka koje su na njegov poticaj Tesle stigle povodom sedamdeset petog rođendana sa svih strana svijeta, dok je Kosanović iz sobe uzeo tri Tesline slike. U sefu se nalazilo i Teslino američko državljanstvo na koje je bio silno ponosan. Kosanović je tvrdio kako je iz sefa nestala Edisonova medalja. Nije poznato što se još nalazilo u njemu. Isti je iznova zatvoren novom kombinacijom i šifru je jedino imao Kosanović. Sef nije otvaran do 1952., do vremena kada je cijela Teslina ostavština prevezena u Beograd.

Hugo Gernsback naručio je kipara kako bi se pripremila posmrtna maska izumitelja. Maska je

⁹ Nav. dj.

¹⁰ Kenneth Malcom Swezey (1904.-1972.), američki novinar i znanstveni pisac koji je živio i radio u New Yorku, također i Teslin prijatelj.

izrađena i danas se čuva u Muzeju Nikole Tesle u Beogradu.

Dana 9. siječnja Teslina imovina, koja se sastojala od dva kamiona materijala, zapečaćena je i pohranjena po nalogu Ureda za imovinu stranaca.

„Sav sadržaj Teslinog boravišta završio je u skladištu firme „Manhattan Warehouse & Storage“ na Sedmoj Aveniji, gdje je Tesla još od 1934. g. imao pohranjeno tridesetak bačvi i paketa.“

(Filipi 2016: 279).¹¹

Američke vlasti tj. Ured za imovinu stranaca prepustio je Kosanoviću¹² pravo raspolaganja Teslinom imovinom jer je Tesla, navodno, usmeno izrazio želju da svu svoju imovinu poklanja „domovini u kojoj je rođen“. Kosanović je 1952. iz Amerike prevezao Tesline osobne stvari, a u srpnju 1957. jugoslavenski brod *Triglav* dovezao je urnu koja je prvi put izložena javnosti i od tada počiva u Krunskoj 51, Beograd.

Nekoliko desetljeća kasnije, 1972. hotel New Yorker je zatvoren. Nakon 20-ak godina u njegovo obnavljanje uloženo je 100 milijuna dolara i hotel 1994. ponovno otvara svoja vrata za posjetitelje.

Hotel s ponosom ističe kako je u njihovim sobama živio i umro slavni znanstvenik i izumitelj. U Teslino doba noćenje u hotelu koštalo je 3.5 dolara, danas to iznosi oko 200 dolara. Ako odlučite

¹¹ Filipi, Mario. 2016. *Tesla ispod paučine*. EDOK, Samobor, 279.

¹² Sava Kosanović, Teslin nećak, predsjednik Odbora za zemlje istočne Europe i Balkan, kasnije veleposlanik Jugoslavije, nasljednik Tesline imovine.

Ploča na hotelu New Yorker u čast Nikoli Tesli¹³

prenočiti baš u sobi u kojoj je boravio Tesla, popri-
lično dugo vremena ćete čekati za slobodan termin.

Na vratima Tesline sobe nalazi se pločica – po-
sveta, kao i na ulazu u hotel. U prizemlju hotela
nalazi se mali muzej, odnosno izložba koja uklju-
čuje replike starih pisama s Teslinim potpisom te
fotografije njegovih osobnih predmeta iz sobe.

Tajanstvenost oko nekih Teslinih, danas još uvi-
jek nedokazanih tvrdnji, intrigira svijet znanosti i
daje poticaj za istraživanjem.

*„Kako je sročio jedan njemački pisac, inače veliki
poštovatelj Teslina djela i rada: „Tesla je nadišao
granice svoje egzaktne znanosti da bi nam prorekao
ono što nas čeka u budućnosti...suvremeni Prometej
koji se usudio posegnuti za zvijezdama...”“*

(Cheney 2003: 385).¹⁴

Nikola Tesla je umro sam, u hotelu kroz čiji pro-
zor se jasno vidjelo blještavo svjetlo kojim je genije
mnogima osvijetlio put ka slavi i bogatstvu. Njegova
svijeća života privela se kraju, skromno i nename-
tljivo baš kako je i živio. Prepustio se Univerzumu
jer i bio je dio Njegove veličanstvene kreacije.

J. S. P.

¹³ <https://www.teslasociety.com/pictures/plaque.jpg>

¹⁴ Nav. dj.

Zvonimir Šuper

(Gospić, 1977. – 2022.)

Nakon kraće i teške bolesti, u hladnoj veljači 2022., prerano nas je napustio kolega Zvonimir Šuper. I prije zapošljavanja u Muzeju, poznavali smo Zvonimira kao DJ-a, privatnog poduzetnika i ponekad turističkog vodiča. U fokusu njegova interesa su uvijek bili glazba, grafički dizajn i informatika.

Od 2008. se zapošljava u Muzeju na radnom mjestu referenta za operativno-tehničke poslove u Memorijalnom centru „Nikola Tesla“ Smiljan. Deset godina kasnije prelazi na radno mjesto administrativnog tajnika u Muzeju. Svih godina, Zvone je prva osoba za kontakt, od turističkih agencija, poslovnih partnera, umjetnika, zainteresiranih pojedinaca... održava informatički sustav, izrađuje web stranicu i za Memorijalni centar, a kasnije i Muzej Like Gospić, neumorno fotografira zbivanja na obje lokacije, radi grafičku pripremu za pojedine muzejske publikacije i promotivne letke.

U okviru djelokruga rada, obavlja i poslove službenika za zaštitu osobnih podataka, službenika za informiranje u Muzeju Like Gospić te osobe zadužene za nepravilnosti. Premda je radio na administrativnim poslovima, njegova kreativnost je dolazila do izražaja.

U Budimpešti 2019., na izložbi *Tesla – Mind from the Future*

S kolegama u Smiljanu 21. 07. 2021.

Uvijek na usluzi svim kolegama. I kad računalo „zaškripi“ ili kad „veza pukne“. I onda kad treba fotografirati, pa i u trenucima kada nešto po prvi put treba napraviti.

Nikad se nije ustručavao suočiti s izazovima i pronaći najbolji mogući ishod. Nažalost, u posljednjem izazovu, izgubio je bitku.

*„Urečen rastanak
obećava i sastanak,
zar ne?“*

S. Jesenjin

Karlo Posavec

(1927. – 2021.)

U prošloj godini izgubili smo dragog prijatelja i dugogodišnjeg muzejskog suradnika; šumara, lovca, ekologa, pjesnika i prvenstveno slikara, Karla Posavca. Napustio nas je u poodmakloj dobi, no uvijek nam se čini da smo mogli podijeliti još zajedničkih susreta. Uvijek vedar i spreman na šalu i pjesmu, s Muzejom Like Gospić i Ličkim likovnim analom družio se od 1969., kada prvi put izlaže pa sve do 2009. kada mu je u cijelosti posvećen 44. Likanale pod nazivom „Imam jedan komad Like.“

Kako to Stanko Špoljarić 2015. u monografiji Umjetnost Like lijepo sublimira:

Karlo Posavec pravi je kroničar Like, i što je bilo presudno, diplomirani šumar koji strukom upotpunjava svoj umjetnički talent. Ljubitelj prirode u stalnom suživotu s njom promatra, raduje se, pamti i konačno slika. ... A Karlo Posavec spada među one umjetnike koji likovno pomiruju s dokumentarnošću, ne onom hladnom, već slikarski zažarenom, blagdanski toplom i u prizorima snježne bjeline.

Karlo Posavec, „4 godišnja doba“

Nedostajat će nam, no ulja na platnu („U spomen senjskim žrtvama“ 1991., „Vila jezerkinja“ 1999. i „Crni čovjek“ 2001.), ulje na šperploči („Zima na Oštarijama“ 1972.), tempera na papiru („Vuk Ziranin“ 1970.) i pet drvenih oslikanih pisanica s razlogom – „Četiri godišnja doba i Uskrs“ 1998. – 1999., kao dio fundusa Likovne zbirke, njegova su ostavština budućim posjetiteljima Muzeja.

T. K.

ISSN 2706-1159

